

Університет і місто: стратегії та практики взаємодії

*За редакцією
Дмитра Шевчука, Лариси Засекіної
та Олега Лагоднюка*

Острог
Видавництво Національного університету
«Острозька академія»,
2022

УДК 378
У 59

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 4 від 27 жовтня 2022 року)*

Рецензенти:

Сергій Терепищій, доктор філософських наук, професор
Микола Зайцев, доктор філософських наук, професор

*Funded by
the International Visegrad Fund's
Visegrad+ Grant No 22110065*

•
• **Visegrad Fund**
•
•

У 59

Університет і місто: стратегії та практики взаємодії:
колективна монографія / за ред. Дмитра Шевчука, Лариси
Засєкіної, Олега Лагоднюка. Острог: Видавництво Націо-
нального університету «Острозька академія», 2022. 340 с.

ISBN 978-617-8041-17-5

DOI 10.25264/978-617-8041-17-5

В книзі представлені результати проєкту Town&Gown 2.0: the strategic cooperation between university and city in V4 countries and Ukraine» (профінансований Міжнародним Вишеградським фондом, Visegrad+ Grant No 22110065), спрямованого на вдосконалення стратегій і практик співпраці міста й університету. Запропоновані дослідження присвячені різним аспектам розвитку стратегії співпраці між університетом та містом, а також конкретним кейсам, які демонструють успішні результати та взаємодії між академічним середовищем та міською владою. Автори книги зосереджують увагу на досвіді країн Вишеградської групи, реалізації проєктів академічного міста в Україні, створенні інституцій підтримки академічного середовища та міських громад, впливі університету на розвиток міста та регіону.

Книга буде цікавою усім, хто займається тематикою співпраці університету та міста.

УДК 378

ISBN 978-617-8041-17-5
DOI 10.25264/978-617-8041-17-5

© Автори, 2022
© Вид-во НаУОА, 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Дмитро Шевчук, Ігор Пасічник ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ І ОСТРОГ: «ЕКСПЕРИМЕНТ» ЗІ СТВОРЕННЯ АКАДЕМІЧНОГО МІСТА	10
Яцек Пурхля МІСТО І УНІВЕРСИТЕТ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ СУЧАСНОСТІ	28
Ольга Балащюк, Тетяна Лотиш АКАДЕМІЧНЕ МІСТО ЯК ПРОСТІР РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНІХ ПРАВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ	41
Ева Реверс МІСТА (УНІВЕРСИТЕТСЬКІ) – УЯВЛЕНІ?	55
Михайло Бойченко, Наталія Бойченко АКАДЕМІЧНІ І ГРОМАДЯНСЬКІ ЧЕСНОТИ В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ У ХХІ СТОЛІТТІ: ФЕНОМЕН МАЙДАНУ	74
Микола Скиба УНІВЕРСИТЕТ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ХАБ МІСТА	102
Світлана Ганаба УНІВЕРСИТЕТ У КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ МІСТА: ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ	113
Олександр Шевчук ПОГРАНИЧНА СУТНІСТЬ УНІВЕРСИТЕТУ: МІЖ СФЕРОЮ ІДЕЙ І ПОВСЯКДЕННЯМ	130
Владислав Коломечюк ІНТЕГРОВАННИЙ ТАРИФ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ РОЗУМНОГО МІСТА	142
Засекіна Лариса, Глова Ірина РОЗВИТОК ГРОМАДСЬКОЇ РЕЗИЛІЄНТНОСТІ ЯК СПІВПРАЦЯ МІЖ УНІВЕРСИТЕТОМ І МІСТОМ У ВОЄННИЙ ЧАС	166

Тетяна Матусевич, Клара Сайнс де Баранда Андухар ТАНДЕМ УНІВЕРСИТЕТУ ТА МІСТА ЗАДЛЯ СТІЙКИХ РІШЕНЬ У ГАЛУЗІ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД	188
Юлія Долиняк, Наталія Павліха, Ірина Цимбалюк ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКІВ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ	202
Юлія Харчук, Олександр Харчук ОСВІТНЬО-НАУКОВИЙ КЛАСТЕР ЯК ІНСТИТУЦІЙНА ОСНОВА РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТУ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	237
Ігор Гушук НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ СУПРОВІД ПРОЄКТІВ РОЗВИТКУ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ З ПОЗИЦІЇ ОЦІНКИ БЕЗПЕКИ СЕРЕДОВИЩА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ	257
Олег Лагоднюк, Тамара Костюкова, Галина Туровська СТВОРЕННЯ ВІРТУАЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УНІВЕРСИТЕТІ	267
Dmytro Shevchuk TOWN AND GOWN 2.0: SYNCHRONIZATION OF THE STRATEGIC DEVELOPMENT OF THE UNIVERSITY AND THE CITY	295
Roman Shulyk, Yuliia Shulyk THE IMPACT OF THE UNIVERSITY ON THE CIVIL SOCIETY DEVELOPMENT	309
Віталій Лебедюк УНІВЕРСИТЕТ ЯК ЦЕНТР АНАЛІЗУ ВІДКРИТИХ ДАНИХ	325
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	336

ПЕРЕДМОВА

Зовсім інакше ми уявляли собі завершення нашого проєкту. Передусім він мав завершитися в травні 2022 року. Однак ми змушені були перенести фінальні заходи на осінь. Але не його тривалість головна. Головна тут причина – повномасштабна війна, яку розв'язала Російська Федерація проти України. Відтак час, який мав бути використаний навесні на підготовку хакатону для студентів та міжнародної конференції, учасники проєкту присвятили волонтерській підтримці Збройних сил України та осіб, які перемістилися в наші міста з тимчасово окупованих територій чи населених пунктів, де тривали бойові дії. Военний стан в Україні по-новому розставив акценти в організації освітнього процесу та поставив нові виклики й завдання посиленої співпраці університету з громадою міста. Зрештою, і для міста, і для університету (як провідних учасників проєкту) ключовим завданням постало підтримати і зберегти свої спільноти, підвищити громадську резилієнтність і стійкість та створити максимально безпечний простір для проживання і навчання. Однак, без зайвої скромності, наша «проєктна мобілізація» досягла рівня, коли в цих складних умовах нам усе ж вдалося дійти до фінального завершення і підготувати книгу за результатами напрацювань учасників проєкту. Навіть попри те, що частину хакатону та міжнародної конференції

довелося проводити в бомбосховищі, яким стали підземелля колишнього монастиря капуцинів, а нині Старомонастирського корпусу Національного університету «Острозька академія», ця книга може слугувати своєрідною «дорожньою картою» як спільними зусиллями університету й міста можна не лише вижити, а й зростати в умовах воєнного стану.

Тож ця книга є підсумком проєкту «Town&Gown 2.0: the strategic cooperation between university and city in V4 countries and Ukraine» (профінансований Міжнародним Вишеградським фондом, Visegrad+ Grant No 22110065), спрямованого на вдосконалення стратегій і практик співпраці міста й університету. Проєкт зародився 2021 року і став можливістю створити потужну мережу взаємодії між університетами, містами, державними адміністраціями, громадським сектором, інституціями, які працюють у царині освіти, культури й урбаністики. Основна мета – ознайомитися з досвідом та успішними кейсами співпраці між містом та університетом з країн Вишеградської групи, адаптувати й імплементувати найкращі практики в український контекст.

Передусім ми щиро вдячні всім колегам із закордонних партнерських інституцій, які долучилися до нашого проєкту: муніципалітету Любліна, Люблінського католицького університету Іоана Павла ІІ, Університету менеджменту безпеки в Кошицях, Університету Томаша Баті в Зліні, Креативного кластеру в Зліні, Університету Матея Бела в Банській Бистриці, Університету Яна Євангеліста Пуркіне в Усті-над-Лабем. Досвід країн Вишеградської групи щодо розвитку різних аспектів академічного міста, презентований під час

тренінгів, семінарів і консультацій, уже став частиною стратегій українських закладів вищої освіти та міських громад і реалізовуваний на практиці.

Кожен текст книги віддзеркалює важливий досвід взаємодії між містом та університетом. Водночас наголошено переважно на стратегічних питаннях співпраці, її фундаменти та принципах, а також на конкретних кейсах, зокрема й тих, що були напрацьовані в контексті реалізації проєкту *Town&Gown 2.0*. Значну увагу автори присвятили створенню академічного міста: про «експеримент» зі створення академічного міста в Острозі внаслідок відродження Острозької академії пишуть Ігор Пасічник і Дмитро Шевчук; польський дослідник Яцек Пурхля зосереджується на історичному та сучасному досвіді Кракова з перетворення міста на потужний освітній центр; Ольга Балацька та Тетяна Лотиш пропонують осмислити академічне місто як простір реалізації освітніх прав; Ева Реверс, опираючись на досвід Польщі, аналізує функціонування академічних міст у контексті сучасних урбаністичних процесів. Університети, без сумніву, – активні дієві суб'єкти в публічному просторі. Саме тому академічний чинник наявний у різних протестних рухах. Михайло та Наталія Бойченки зосереджують увагу на цьому аспекті, досліджуючи академічні та громадянські чесноти в українській містах на прикладі феномену Майдану. Микола Скиба, зі свого боку, визначає університети як авангардні інституції в розвитку технології, досліджуючи їх перетворення на інтелектуальний осередок міста. Про те, що освіта в умовах сучасності має виконати роль авангарду розвитку, зазначає також Світлана Ганаба. Зосереджуючись на активності університету в культурному просторі

міста, авторка вивчає роль цієї інституції мінливого та малопрогнозованого сучасного суспільства, яке переживає глибоку кризу цінностей. Олександр Шевчук презентує досить оригінальний погляд на університет, пропонуючи розглядати його як інституцію, що провадить свою діяльність на пограниччі між сферою ідей і повсякдення.

Значну частину текстів становлять презентації конкретних пропозицій і кейсів щодо розвитку співпраці між містом та університетом. Наприклад, Владислав Коломечюк розглядає проблематику впровадження інтегрованого тарифу як інструменту управління розвитком розумного міста. Лариса Засекіна й Ірина Глова зосереджуються на питаннях громадської резиліентності як можливого напрямку співпраці між університетом і містом у воєнний час. Принагідно варто зазначити, що їхнє дослідження тісно пов'язане з результатом проєкту *Town&Gown 2.0*, яким є створення Волинського центру резиліентності як прикладу співпраці між Волинським національним університетом імені Лесі Українки та Луцькою міською радою. Тетяна Матусевич і Клара Сайнс де Баранда Андухар вивчають європейський досвід взаємодії університету та міста задля розвитку й упровадження стійких рішень у галузі гендерної рівності. Юлія Долиняк, Наталія Павліха й Ірина Цимбалюк розглянули особливості та перспективи розвитку ринків освітніх послуг в Україні. Юлія та Олександр Харчуки презентують проєкт зі створення освітньо-наукового кластера як основи розвитку університету та територіальної громади. Ігор Гущук зосереджується на ролі університету в науково-практичному супроводі проєктів для розвитку населеного пункту з позиції

Дмитро Шевчук, Лариса Засекіна, Олег Лагоднюк. Передмова

оцінки безпеки середовища життєдіяльності людини. У статті Олега Лагоднюка, Тамари Костюкової та Галини Туровської відображено досвід Національного університету водного господарства та природокористування зі створення віртуального освітнього середовища в університеті. Дмитро Шевчук розглядає синхронізацію стратегічного розвитку університету та міста на прикладі Острозької академії та Острога. Юлія та Роман Шулики проаналізували вплив університету на розвиток громадянського суспільства, описавши найбільш успішні проекти, пов'язані з активністю академічної спільноти в публічному просторі. Віталій Лебедюк розглядає університети як центри аналізу відкритих даних для більш ефективного планування розвитку міст та регіонів.

Насамкінець ми дякуємо всім колегам із закордонних університетів і міст за підтримку України. Спільно ми подолаємо темряву невігластва, яку несе світові російський агресор, аби світло знання, співпраці й партнерства сприяло нашим ідеям, проектам, взаємодії заради спільного блага та розвитку.

**Дмитро Шевчук,
Лариса Засекіна,
Олег Лагоднюк**

ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ І ОСТРОГ: «ЕКСПЕРИМЕНТ» ЗІ СТВОРЕННЯ АКАДЕМІЧНОГО МІСТА

Дмитро Шевчук, Ігор Пасічник

Вступ

Острозька академія і місто Острог – це унікальний випадок в українському освітньому просторі. Його унікальність тісно пов'язана з ідеєю академічного міста, оскільки ґрунтується на освітніх культурних традиціях Острога XVI – початку XVII ст., а також на «енергії» відродження Острозької академії та міста наприкінці XX – на початку XXI сторіч. Місто й університет сьогодні тісно переплетені. Університет змінює не лише соціальний, культурний, економічний простір Острога, але й його урбаністичний ландшафт, оскільки університетські кампуси органічно влилися в міську забудову і визначають «обличчя» міста.

Водночас цілком виправданим буде ствердити, що випадок Острозької академії відображає загальні світові тенденції розвитку академічних міст, коли в невеличких містечках утворилися і функціують потужні освітні та наукові центри. Співпраця університету з містом відображає сутність інституції вищої освіти загалом. Як свого часу вдало зазначив Джон Годдард: «Будучи ключовими інституціями суспільства, усі університети мають унікальне

розташування і не можуть уникнути стосунків із безліччю інших інституцій і спільнот, які також розміщені в цьому місці, а особливо з тими, які так само залучені до творення і поширення знань та публічних структур, наприклад, місцеві органи влади, які відповідальні за околиці та добробут громадян» (Goddard 2018, p. 356).

Академічне місто можна визначити як місто, де життя пробуджується з початком навчального року. Щодо Острога ця ознака є цілком придатною, оскільки справді можна спостерігати «пробудження» міста, коли в ньому з'являються студенти. Але варто подивитися на цей аспект академічного міста також із перспективи більш тривалого часового відрізка, коли з середини 90-х років відбувається «пробудження» міста. Відродження академії тісно переплетене з ідеєю відродження міста як освітнього і культурного центру. Тут варто зауважити, що окрім Острозької академії в різні періоди в місті діяли численні навчальні заклади, які залишили свій слід в історії розвитку освіти на українських землях. Тому історія Острога як «міста шкіл» логічно обґрунтовувала появу закладу вищої освіти як закономірне історичне явище.

Оскільки проєкт «Town&Gown2.0» Острога й Острозької академії полягає у формуванні моделі українського університету й академічного міста, яка, з одного боку, спирається на міцний фундамент вітчизняної традиції вищої освіти, а з іншого – упроваджує світовий досвід створення академічних міст, то цілком цей задум можна назвати «експериментом». Ця модель спрямована на вирішення «глибокого конфлікту», яку сьогодні помічають дослідники вищої освіти щодо місії сучасного університету. Наприклад, Марек Квієк відзначає два комплекси дискурсів про місію університету.

Як зазначає дослідник, з одного боку, ми маємо комплекс глобальних і наднаціональних дискурсів, які генерують наднаціональні інституції, як-от, Світовий банк, Європейська комісія, ОЕСР, ЮНЕСКО; з іншого – існує комплекс традиційних дискурсів академічної спільноти, які ґрунтуються на традиційних академічних цінностях (Квієк 2018, с. 71). Острозькій академії вдасться уникати конфлікту між національною традицією вищої освіти, яка органічно визначає інституційну ідентичність університету, та європейськими цінностями й ідеалами вищої освіти, які від моменту відродження університету були покладені в основу його політик і принципів освітньої та наукової діяльності. З огляду на те, що згаданий «експеримент» зі створення академічного міста сягає в глибину століть, реконструюючи традицію вітчизняної вищої освіти, і триває він ось уже майже тридцять років новітньої історії університету, лишаючись відкритим проектом для (само-)здійснення, то цілком слушно назвати цей експеримент «лонгітудним».

Традиція

Без перебільшення можна ствердити, що спроба створити академічне місто в Острозі сягає кінця XVIст., коли в місті було засновано слов'яно-греко-латинську школу вищого типу й утворено потужний культурно-освітній осередок, що об'єднав тодішніх провідних інтелектуалів. На жаль, до нас дійшло не надто багато історичних документів, які б дали змогу детально реконструювати діяльність давньої Острозької академії. Значною проблемою для дослідників острогіани є відсутність джерельної бази, оскільки архіви академії практично втрачені. Через це нам важко відтворити багато аспектів діяльності

закладу, наприклад, ми не знаємо імен усіх викладачів та учнів академії; ґрунтовніше вивчити організацію навчального процесу (хоча при цьому відомо, що в давній академії навчалися за поширеним тоді в Європі принципом викладання семи вільних мистецтв) тощо. Загальноприйнятою в науковому світі датою початку діяльності академії визначено 1576 рік. Першу згадку про існування навчального закладу в Острозі зафіксовано в «Букварі», який надрукував в Острозі Іван Федорович 1578 року. Хоча в передмові до «Букваря» згадано про «дитяче училище», яке наказав створити князь Острозький для навчання дітей, українські дослідники (наприклад, Микола Ковальський) переконують, що йдеться саме про вищу школу, яка могла мати багатоступеневу структуру. Тут варто зауважити, що різні дослідники по-різному висловлюються, зокрема, щодо статусу академії та назви навчального закладу. Адже й сучасники називали її по-різному: «колегіумом», «академією», «тримовним лицеем», «школою». У цьому контексті варто згадати дослідження Петра Кралюка, який указує, що починаючи з 80-х рр. XVI століття згадки про острозьку школу як навчальний заклад вищого типу засвідчено в різних документах. Єзуїт Антоніо Поссевіно, якого римська курія послала на Схід Європи для вивчення релігійних проблем, 1581 р. писав, що «деякі князі, як, наприклад, в Острозі і Слуцьку, мають друкарні та школи, у яких підтримується схизма» (Кралюк 2011, с. 301). Термін «грецький колегіум» фігурує в листуванні Альберто Болоньєтті, який був папським нунцієм у Польщі впродовж 1581–1584 років. Симон Пекалід у поемі використовує термін «тримовний лицей». І. Мицько вказує, що острозьку школу сучасники часто називали і «академією», «зокрема так про неї писали фундаторка Гальшка

Острозька, ректор Герасим Смотрицький, ідеологічний супротивник Іпатій Потій, укладач інвентарю міста 1620 р. Навіть єзуїтський хроніст Ян Велєвіцький з Кракова величав її «схизматицькою академією», на противагу єзуїтській острозькій «колегії» (1623)» (Мицько 1995, с. 15). Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) так підсумовує різні способи називання Острозької академії: «Сучасники звали цю школу по-різному: триязичний лицей, колегія, грецька школа, греко-слов'янська школа, училище греко-слов'янське. Звали цю школу й академією. Дійсно, кн. Костянтин Острозький пильно старався, щоб його школа стала університетом і звалася академією [...]. Ректор цієї школи Герасим Смотрицький у своєму творі зве цю школу академією. Тому й ми маємо право звати її так, як хотів кн. Костянтин, і як звали самі професори: академія» (Митрополит Іларіон 1958, с. 112). Загалом жодного сумніву, що сама академія та діячі, які пов'язані з нею, відіграли важливу роль в історії України та зробили значний внесок у розвиток української культури.

Наприкінці XVI сторіччя Острог перетворився на важливий освітній і культурний центр Східної Європи. Під патронатом князя Василя-Костянтина Острозького в Острозі було створено одну з перших у Східній Європі друкарень, яка діяла на постійній основі. У ній було надруковано Острозьку Біблію (1581) та цілу низку різноманітних видань, з-поміж яких книги для богослужінь, богословські трактати, полемічні твори, література для навчання. На жаль, не всі видання, які побачили світ в тодішньому Острозі, дійшли до нашого часу. Однак навіть те, що збереглося, вражає, наскільки продуктивним в інтелектуальному плані був гурток острозьких книжників XVI стріччя.

Острозька академія XVI ст. мала розвинуті міжнародні зв'язки. Інтелектуали, які жили тоді в Острозі,

активно контактували з культурними осередками, зокрема Константинополем та Александрією. Крім того, модель організації освітньої та наукової діяльності цілком збігалася з європейськими тенденціями й ідеями, характерними для освіти епохи Відродження. Зокрема, у ренесансній освіті можна спостерігати зростання ролі рідної мови, античних авторів та, відповідно, грецької мови. Водночас ренесансна культура була тісно пов'язана з християнством як релігійно-моральною основою освіти. Хоча до цього варто додати зростання ролі людини у світобудові, що втілювалося в ренесансному гуманізмі. У працях острозьких книжників того часу, трапляються ідеї, типові для цього періоду. Зближує давню Острозьку академію і західноєвропейські осередки освіти й те, що важливу роль у системі освіти відігравали гуртки науковців, які об'єднувалися для реалізації освітніх і наукових проєктів.

Як відомо, ідею тримовного навчального закладу запропонував відомий ренесансний мислитель Еразм Роттердамський. Згідно з ним, у такому тримовному навчальному закладі мали викладати гебрайську, грецьку та латинську мови, аби готувати видання Біблії. В Острозі ситуація була дуже схожою, адже саме наприкінці XVI сторіччя в цьому місті функціював гурток учених, яких зібрав князь Острозький, щоб підготувати до друку Біблію. На це вказує також Михайло Грушевський: «Уставленне біблійного тексту потребувало не тільки книжного матеріалу, а й книжних людей, яких кн. Острозький стягав з різних країв, а се скупленне культурних сил дало можливість розвинути не тільки літературній роботі та видавничій – завдяки друкарні, але й дало спромогу організувати, по довгій перерві, першу школу вищої марки на Україні» (Грушевський 1955, с. 483–484).

Варто зауважити й той факт, що діяльність Острозької академії мала певний конфесійний складник, оскільки була тісно пов'язана з православною традицією. Однак не можна говорити, що її діяльність відбувалася в церковних межах. Це підтверджує той факт, що з-поміж випускників Острозької академії кінця XVI – початку XVII століття були світські діячі, серед яких можемо назвати, наприклад, гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. Дослідники зауважують і те, що Острозьку Біблію, підготовка до друку якої тісно пов'язана з діяльністю академії, використовували не лише для літургійних цілей. Зокрема, про це свідчать нотатки на маргінесах деяких примірників цього видання. Крім того, варто відзначити, що підготовка до друку Біблії значно сприяла розвитку філології, оскільки передбачала надзвичайно скрупульозне герменевтичне дослідження та масштабну редакторську роботу. У цьому контексті доречно згадати й про те, що випускник, а згодом і викладач Острозької академії, Мелетій Смотрицький підготував наукову «Граматику церковнослов'янської мови», видану 1619 року.

Після смерті князя В.-К. Острозького 1608 року діяльність академії поступово занепадає. Остаточо, за версією більшості дослідників, діяльність академії була припинена 1636 року після конфлікту внучки князя Анни-Алоїзи Ходкевич із острозькими міщанами. Проте 60 років її діяльності стали надзвичайно важливим періодом для становлення нового типу освіти на українських землях. Освітня традиція не зникає із припиненням діяльності вищої школи в Острозі. Вихованці Острозької академії значно вплинули на розвиток освіти в Східній Європі, а закладені в Острозькій академії принципи навчання відтворювали інші тогочасні навчальні

заклади, зокрема, Києво-Могилянська академія. Як пише Ігор Мицько, «...вироблена в Острозі система шкільництва, яка ґрунтувалася на поєднанні українсько-візантійських традицій та певних досягнень європейської педагогіки та науки, не зникла безслідно. Сформований власне тут тип національного вищого навчального закладу православного спрямування – слов'яно-греко-латинська академія – був перенесений до Києва (1632), звідки поширився до Молдавії (Ясси, 1640), а після декількох невдалих спроб – і до Москви (1687)» (Мицько 1995, с. 21). Традиція Острозької академії в певний спосіб відображалася в інших закладах вищої освіти. Окрім Києво-Могилянської академії доречно згадати Вищу Волинську гімназію в Кременці, яка була відкрита 1805 року. Зв'язок із Острогом тут проявився в тому, що на її потреби перейшла фундація князя В.-К. Острозького, надана для потреб академії. Пізніше на базі Вищої Волинської гімназії 1834 р. створено Університет святого Володимира (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

Можна ствердити, що Острог зберігав і проносив крізь століття ідею освітнього центру. Зокрема, за часів царської Росії в місті функціювали православна духовна семінарія, повітові училища, чоловіча гімназія. 1865 року в Острозі було створено жіноче училище графа Д. М. Блудова, яке перетворилося на досить потужну культурно-освітню інституцію. Цьому училищу передано приміщення колишнього католицького монастиря капуцинів, а згодом для потреб закладу побудували двоповерхове приміщення в стилі неокласицизму. Саме в цих приміщеннях сьогодні діє відроджена Острозька академія.

У контексті історії Острога як освітнього осередку доцільно згадати й те, що 1909 р. завдяки

представникам місцевої інтелігенції в місті з'явилося Братство імені князів Острозьких. Ця організація мала на меті зберегти, вивчити та відбудувати пам'ятки старовини. Важливим чинником збереження пам'яті про діяльність князів Острозьких та Острозьку академію став історичний музей, завдяки чому вдалося зберегти від руйнування Острозький замок. Серед відомих українських культурних діячів та науковців, які наприкінці XIX – початку XX століття навчалися в Острозі можемо назвати Івана Огієнка, Агатангела Кримського й Оксану Лятуринську.

Традиція Острозької академії кінця XVI – початку XVII століття, а також освітні, наукові та культурні традиції Острога наступних періодів заклали міцний фундамент для створення тут академічного міста. Новий етап «експерименту» зі створення академічного міста почався вже за часів незалежності України з моменту відродження Острозької академії.

Відродження

Відродження Острозької академії тісно пов'язане з відродженням ціннісних, культурних і соціальних підвалин незалежної України, з одного боку, а також міста Острога, його освітньо-наукових і культурних традицій – з іншого. Відроджена Острозька академія як спадкоємець традицій, які заклав перший вищий навчальний заклад Східної Європи наприкінці XVI – на початку XVII ст., орієнтувалася на створення нового «ландшафту» української вищої освіти. Результатом цього стало створення освітніх програм, орієнтованих як на формування висококваліфікованих спеціалістів, так і високоморальних громадян, які ідуть за українською національною ідеєю та спрямовують свої зусилля на розвиток України.

Варто зауважити, що становлення Острозької академії в 1990-х роках відбувалося в досить непростих умовах. Острог кінця 1980-х – початку 1990-х рр. був провінційним містечком. Двадцятье сторіччя принесло для міста чимало втрат – як матеріальних, так і духовних. Наприклад, у часи Другої світової війни повністю зруйновано історичний центр міста, а його радянська «відбудова» назавжди стерла з лиця землі автентичну міську забудову. На місці старого Острога побудовано нові споруди, що відображали радянську архітектурну «естетику» й абсолютно не враховували старовинного планування міста. З цього приводу відомий дослідник архітектури Петро Ричков писав: «З відчуттям жалю і смутку можна лише констатувати, що декілька фрагментів цього фону стерті з «лиця» міста вже в останні десятиліття. А ті, які з'явилися на їх місці, «німі» паралелепіеди сучасних будівель, явно чужорідні в архітектурному середовищі історичного міста, аніскільки не відображають навіть натяку на спробу врахувати характер і архітектурну особливість навколишнього середовища» (Ричков 1989, с. 97). У 1960-х рр. закрито всі старовинні культові споруди та перетворено їх на склади та спортивні школи. Радянська влада прагнули витерти з пам'яті історичну велич Острога. Як згадує Микола Ковальський: «фактично до поч. 90-х рр. ХХ ст. Острог все більше і більше перетворювався на посереднє, з відсутністю культурного потенціалу містечко» (Ковальський 2002, с. 250).

У таких несприятливих умовах ідея відродження Острозької академії здавалася абсолютно нереальною. Уважаємо, що попри все успішна реалізація цієї ідеї не стала збігом обставин чи випадковістю. Появу академії в Острозі зумовила низка чинників, які істотно вплинули на можливість відродження

цього навчального закладу із забуття, адже ідея Острозької академії не зникла назавжди, а «жила» в наукових працях істориків.

Важливим чинником, що сприяв реалізації ідеї академії, була загальна політична ситуація, що склалася наприкінці 80-х – на поч. 90-х рр. ХХ ст. У цей час, пропри складні економічні процеси та політичні перетворення, на тлі лібералізації політичного режиму СРСР у період горбачовської «перебудови» поступово відроджується українська національна ідея. На хвилі ростучого краєзнавчого руху в українських містах з'являються краєзнавчі гуртки та товариства, які, як і у випадку з Острогом, будували в громадах міст, з-поміж мешканців, розуміння та зацікавленість історією рідного краю. У цей час зростає інтерес до історії міст і сіл, до охорони пам'яток історії та культури, з'являється мережа громадських історико-краєзнавчих музеїв. Важливо згадати, що, незважаючи на доволі песимістичну ауру міста кінця радянської епохи, в Острозі успішно функціювали музеї державного історико-культурного заповідника, у яких працювала ціла когорта професійних істориків, археологів, мистецтвознавців, що досліджували, зберігали та популяризували історичне минуле міста й активно підтримували місцевий краєзнавчий рух.

Таким чином, завдяки зусиллям небайдужих людей ідею відродження Острозької академії, а з нею і міста Острог як освітнього центру, вдалося реалізувати. Велика заслуга в цьому належала керівникові товариства «Спадщина» Петрові Андрухову, відомому історику-острожанину, професорові Миколі Ковальському, тодішньому міському голові Острога Миколі Грищуку, академікові Миколі Жулинському, представникові Президента в Рівненській області Роману Василюшину та іншим

ентузіастам. Важливу роль зіграла в цьому процесі Києво-Могилянська академія, яка тоді вже була відроджена, та її перший президент В'ячеслав Брюховецький. Однак головну роль у становленні Острозької академії відіграв професор Ігор Пасічник, який із самого початку очолив цей навчальний заклад.

12 квітня 1994 р. президент України Л. Кравчук видав указ “Про заснування Острозького вищого колегіуму”. Після 358 років забуття Острозька академія була відроджена, розпочалася нова сторінка її історії. Згодом академію підтримали інші українські президенти. Ключові для становлення та розвитку нового навчального закладу укази підписав Леонід Кучма. 5 червня 1996 р. був оприлюднений Указ Президента Леоніда Кучми “Про перейменування Острозького колегіуму в академію”. Вищому навчальному закладу в Острозі була повернута його історична назва. 22 січня 2000 р. указом Президента Леоніда Кучми Острозькій академії надано статус університету, а 30 жовтня 2000 р. – статус Національного університету.

Сучасна Острозька академія пройшла непростий шлях – від спеціалізованого навчального закладу, який перебував під опікою Києво-Могилянської академії, до повноцінного університету. Ідея відродженої академії відрізнялася від загальної концепції діяльності пострадянських вищих навчальних закладів. Академія з перших днів роботи пропагувала новий, модерний для України формат навчального закладу – вступне тестування, рейтингове оцінювання студентів, новий спосіб проведення та організації лекційних та практичних занять. Цьому сприяло й потужне інтелектуальне середовище, створене завдяки науковцям та запрошеним викладачам, що приїхали працювати до Острозької

академії з різних міст. Навчальний заклад в Острозі від самого початку отримав свій особливий сенс, що полягав не лише у створенні умов для навчання молоді, а й відродженні та культивуванні власне українських освітніх традицій.

Творення майбутнього

Гасло Острозької академії звучить: «Традиція, яка творить майбутнє». Орієнтація на майбутнє має бути сутнісним атрибутом кожного університету. Ярослав Пелікан свого часу цілком слушно зауважував: «Університет є місцем, де минуле заявляє про себе, певним чином претендуючи на теперішнє, і так воно й має бути. Проте навіть найзапекліший традиціоналіст повинен пам'ятати, що університет є тереном здійснення майбутнього, він присвячує себе не тільки “збереженню у віках померлих геніїв”, а й “внескові живих (геніїв)”. Ось чому концепція перспективи є сутнісною для визначення ідеї університету. Якщо університет нехтує імперативом перспективи й дозволяє собі вироджуватися в приватний клуб, постраждають не тільки ті, хто буде виключений з нього; самий університет буде збідненим і нецікавим – і як установа, і як ідея» (Пелікан 2008, с. 147). Творення академічного міста в Острозі якраз і передбачає орієнтацію університету на перспективу і майбутнє міста, регіону та країни через закладання цієї стратегічної мети в ідею та інституційну місію Острозької академії.

Академічне місто – це складна урбаністична система, яка містить не лише діяльність університету, але й комунальні, соціальні, економічні та культурні сфери міста. Саме тому реалізація «експерименту» зі створення академічного міста в Острозі має орієнтуватися на співпрацю міста

й університету, а також на впровадження інновацій задля взаємного розвитку. Як демонструють наявні дослідження, вплив університету на буття сучасного міста має декілька аспектів, з-поміж яких: демографічний (стосується кількісного росту населення, зміни вікового складу міста); економічний (пов'язаний із залученням інвестицій, позитивним впливом на міський бюджет, кадрове забезпечення підприємств та інституцій у місті); інфраструктурний (побудова нових кампусів, розвиток інфраструктури, зручної для викладання на навчання); ідеологічний (університет може бути місцем формування нових політичних і громадянських рухів); культурний (університет – це місце прояву національного, етнічного, регіонального розмаїття, а також він може сприяти культурному обміну в міському середовищі) (Терепищій 2016, с. 224–225).

Звертаючи увагу на основні тенденції, характерні для сучасних академічних міст, розвиток університету в Острозі передбачає відродження міста не лише як освітнього та культурного центру, але й також як простору, де можливий інноваційний розвиток економіки. Саме тому один із проєктів, який започаткувала Острозька академією і який формує важливий елемент стратегічного розвитку університету, є формування Території випереджувального інноваційного розвитку (ТВІР). Згідно зі Стратегією НаУОА, основна ідея створення ТВІР – сприяти розробленню інноваційних проєктів, бізнес-ідей студентів, молодих науковців України, а також прикладних результатів та ІТ-продуктів, створенню мережі науково-дослідних лабораторій університету й інших інституцій, ІТ-школи та бізнес-інкубатора (Стратегія 2016). Відтак просування цієї ідеї та розроблення проєктів, які сприятимуть її реалізації, передбачає, що ТВІР матиме соціально-

економічний ефект для громади міста, оскільки передбачатиме нові робочі місця, розроблення високотехнологічних продуктів, бізнес-ідей та інноваційних проєктів, творцями яких буде молодь, поліпшення інвестиційного клімату в місті, створення бізнес-інкубатора та ІТ-кластера. За задумом, ТВІР матиме кластерну структуру. Відповідно до цього в Стратегії розвитку університету передбачено, що під час її реалізації буде створено:

- соціально-аналітичний кластер як передумову для генерації інноваційних ідей у царині інформаційних технологій;

- бізнес-кластер, який у перспективі дасть змогу працювати з особливими економіко-правовими умовами функціонування суб'єктів господарювання в місті Острог, створити бізнес-інкубатор, а також організувати щорічний форум ідей, конкурс інноваційних і творчих стартап-проєктів молоді з можливостями їх подальшої комерціалізації в підприємницькій чи соціальній сфері;

- кластер управління, що в перспективі передбачатиме формування інноваційної моделі управління територією міста;

- науковий кластер для підтримки проєктів бізнес-інкубатора та кластера управління. Цей кластер передбачає мережу науково-дослідних лабораторій і центрів на базі Національного університету «Острозька академія», ІТ-школи та бізнес-школи в місті, зокрема через створення лабораторії інноваційної освіти для формування інтелектуального капіталу міста;

- культурний кластер для формування сучасної української ідентичності та підтримки іміджу міста як інноваційної, сприятливої для ІТ-бізнесу території, а також започаткування спеціальної програми книгодрукування, музейної справи та туризму щодо

популяризації історичної спадщини міста Острог та Острозької академії (Стратегія 2016).

Висновок

Важливо відзначити, що взаємодія town&gown у сучасних умовах виразно демонструє подвійну залежність: розвинутий університет зумовлює розвиток міста і навпаки. Це свідчить про те, що продукування знань в університетах та стратегія і практика міської політики не мають бути ізольованими одне від одного. Потрібна їх тісна координація задля синхронізації розвитку обох сторін.

«Експеримент», спрямований на розвиток співпраці міста й університету, передбачає вибудовування «мостів» взаємодії між академічною спільнотою та місцевим самоврядуванням. Ці «мости» вимагають постійного діалогу й обговорення актуальних проблем і можливостей їх вирішення. Університети мають дослідницький потенціал, спрямований на здобуття нових знань, а відтак і витворення інновацій. Міська влада має ресурс, який може перетворити міський простір на безпечне і комфортне середовище для навчання та викладання. Звісно, варто брати до уваги й те, що досягнути синхронізації розвитку міста й університету не так легко. Генрі Веббер зазначає: «Партнерство між університетами та містами за своєю суттю є складними. Дві сторони мають різні цілі та різні пріоритети. Водночас такі партнерства мають потенціал для досягнення спільного блага» (Webber 2012, р. 5). Випадок Острозької академії та Острога щодо реалізації моделі співпраці town&gown 2.0 уже продемонстрував результат підтримки та примноження спільного блага для всіх залучених сторін. Дуже легко це може засвідчити «машина часу», яка дозволила

б повернутися в Острог кінця 1980-х – початку 1990-х і відчутти контраст із сучасністю в розвитку міста «до» і «після» відродження університету. Звісно, такого фантастичного пристрою не існує, однак про результативність «експерименту» зі створення академічного міста на цей момент може свідчити високий статус Острога на освітній мапі України, а також глибоко вкорінена і поширена асоціація: «Острог – це місто, де є Острозька академія».

Література:

1. Clark, Burton R. (2004). *Sustaining Change in Universities: Continuities in Case Studies and Concepts*, Society for Research into Higher Education & Open University Press, 210 p.

2. Goddard, John. (2018). The Civic University and the City, in: *Geographies of the University*, Editors: Peter Meusburger, Michael Heffernan, Laura Suarsana, Cham: Springer Open, P. 355-374.

3. Webber, Henry. (2012). Building Effective City-University Partnerships: Lessons from the Heartland, in: *Boston Area Research Initiative*, https://www.hks.harvard.edu/sites/default/files/centers/rappaport/files/webber_final2.pdf

4. Грушевський, М. (1955). *Історія України-Руси*, Т. 6, Нью-Йорк.

5. Квієк, М. (2018). *Університет в добу перемін. Інституції і академічні кадри в умовах зростаючої конкуренції*, Київ: Таксон, 474 с.

6. Ковальський, М. (2002). Острог у ретроспективі його 900-річчя і початку третього тисячоліття, в: *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*, Вип. 2, Острог, С. 248-254.

7. Кралюк, П. (2011). Освітня система Острозької академії, в: *Острозька академія XVI-XVII століття. Енциклопедія*, Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», С. 275-282.

8. Митрополит Іларіон. (1958). *Князь Костянтин Острозький і його культурна праця*, Вінніпег.

9. Мицько, І. (1995). Острозька слов'яно-греко-латинська академія, в: *Острозька давнина: Дослідження і матеріали*,

Вип. 1, Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, С. 13-23.

10. *Острозька академія-450. Стратегія розвитку Національного університету «Острозька академія» на 2017–2026 рр.*, Острог 2016.

11. Пелікан, Я. (2008). Університет як підстава для надії на майбутнє, в: *Дух і літера. Університетська автономія: спеціальний випуск*, № 19, Київ: Дух і літера, С. 145-157.

12. Ричков, П. (1989). *Дорогами Южной Ровенщины*, Москва: Искусство.

13. Терепищій, С. (2016). *Сучасні освітні ландшафти*, Київ: Фенікс, 309 с.

14. Шевчук, Д., Хеленюк, А. (2021). Відродження університету: кейс Острозької академії, w: *Ponad podziałami. Wspólne perspektywy i dążenia w polsko-ukraińskiej współpracy naukowej*, Redakcja naukowa Leszek Pawelski, Marek Rembierz, Szczecinek – Dąbrowa Górnicza, 2021, S. 130-144.

МІСТО І УНІВЕРСИТЕТ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ СУЧАСНОСТІ¹

Яцек Пурхля

Краків – це місто, в якому ми радо пишаємося найдавнішою університетською традицією в Польщі і однією із найдавніших в Європі. Факт, що 12 травня 1364 року король Казимир Великий створив Краківську академію, є добре відомим. Рідше згадують про те, що в той самий день міське самоврядування видало грамоту, яка гарантувала покровительство міста над створеним королем Університетом (Wygozumski 1992, s. 302-303). В документі читаємо, зокрема, таке: «Ми, радні, народні засідателі та присяжні міста Кракова, що названі вище, обіцяємо для ректора університету, докторів, магістрів, ученим [...], що перебувають в краківській школі, постійно дотримуватися і не порушувати загальні і окремі закони [...]. Ректорів, який згаданий і який буде потім, [...] сумлінно допомагати, давати поради, допомогати і виражати прихильність» (Krzyżanowski 1900, s. 96). Так народився зв'язок між містом та його університетом.

¹ Польська версія тексту, підготовлена на основі інавгураційної лекції, прочитаної в Економічному університеті в Кракові 3 жовтня 2011 року, першопочатково була опублікована в журналі *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy* (2012, nr 24). Див.: Purchla, Jacek. (2012). Miasto i uniwersytet wobec wyzwań współczesności, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, nr 24, s. 7-15. Переклад з польської Дмитра Шевчука.

Виконання місії академічного осередку швидко стало важливою метропольною функцією, яка сягала далеко за межі Польського королівства. З другої половини XV століття 45% осіб, які навчалися в Кракові, були іноземці: піддані Угорського королівства (Словаччина), вихідці з Чехії і Моравії, Австрії, а також інших німецьких земель, і навіть із Скандинавії (*Kraków i jego Uniwersytet* b.r.w). Слід підкреслити не лише міжнародний характер і космополітичну атмосферу тогочасного академічного осередка під Вавелем, але також особливу позицію університетів в Середньовіччі. Вони склали – поряд із папством та монархією – третю силу, яка творила цивілізацію тогочасної Європи – а саме універсум і *universitas* Континенту. Натомість привілеї, які надавалися університетам, королями зміцнювали їх автономію!

Уже в той час Краківська академія стала гордістю міста, а її доля функцією долі Ягеллонської столиці. Саме через це пік розвитку Кракова як європейської метрополії на зламі XV і XVI століть збігався із розквітом Університету. Занепад міста означав провінціалізацію і кризу Університету. Невипадково також краківські вчені творили програми модернізації і розвитку міста. Символом до сьогодні лишається потужна постать Юзефа Дітля – ректора Ягеллонського університету, який захищав перед віденськими володарями автономію закладу освіти і який в 1866 році був обраний першим президентом міста Кракова. Дітль був не лише батьком нашого самоврядування, але й візіонером, який сформулював амбітну програму осучаснення міста, яка була реалізована його наступниками, зокрема Юліушем Лео, видатним професором податкового права і творцем «Великого Кракова». Саме президент Лео на порозі XX століття повернув старій

столиці Польщі функцію метрополії Центральної Європи.

Для цієї метрополітальності ключову роль в XX столітті відіграла вже не політична функція, а університетська. Протягом останнього століття Краків знову перетворився на великий академічний центр. Це єдиний великий університетський центр між Варшавою, Берліном, Прагою, Віднем, Братиславою, Будапештом, Києвом, який не виконує функцію столиці держави. Краків сьогодні – це 15% усього наукового потенціалу Польщі (а відтак, потенціал, який майже дорівнює значно більшій Варшаві). Ця функція не лише суттєво визначає простір міста (Wdowiarz-Bilska, Zuziak 2008, s. 172-185), але й визначає його характер і положення в мережі розселення Центральної Європи.

Місто – це продукт довготривалих процесів, випадкове переплетіння різних явищ. Тож треба відразу додати, що «міста не є чимось випадковим, міста є концепцією вищого порядку». Таким чином, слушно класик сучасної «урбанології» Кевін Лінч підкреслював, що міста – це не лише їх форма і актуальні функції, які ними виконуються, але також ідеї і цінності, які люди з ними пов'язують.

З часів Платона і Вітрувія прагнення до істини, добра і краси супроводжувалося мисленням про ідеальну організацію міста. Вже Аристотель писав: «Слід будувати міста так, щоб вони давали захист своїм мешканцям і водночас робили їх щасливими». Невипадково мрія про *citta ideale* захоплювала багатьох визначних мислителів і митців італійського Ренесансу. В пошук гармонії і досконалості міст були залучені передусім вчені і митці. Саме вони першими зрозуміли значення відкритості і креативності для розвитку. Барух Спіноза, прославляючи розквіт свого рідного Амстердаму, столиці західного світу

в XVII столітті, в *Tractatus Politicus Theologicus* (1670) називає: свободу, толерантність, свободу торгівлі і етику в бізнесі фундаментами вражаючого успіху голландської метрополії.

Залишмо історію і давайте подивимося в майбутнє. Саме воно сьогодні захоплює. Бо майбутнє означає, що може статися багато чого, чого не можна сказати про минуле.

Місто – це не лише ідея і форма, але також функція і процес.

Місто – це передусім живий організм. Мірою розвитку міст є швидкість і складність змін, які відбувається. Сучасні урбаністичні процеси характеризує динаміка і масштаб зростання, які не спостерігалися раніше. Згідно з прогнозів Світового Банку до 2030 року з'являться 2 мільярди нових мешканців міст. Разом з тим, населення Європи зменшиться з 400 до 250 мільярдів людей. Це, таким чином, є особливий виклик. Відкритість на підприємливих іммігрантів стала рушійною силою розвитку багатьох найбільших мегаполісів. У 1999 році більше 40% жителів Нью-Йорка народилися за межами Сполучених Штатів (Florida 2010, s. 260-261).

Сьогодні у міжнародному дискурсі щодо ролі великих міст в процесі розвитку на перший план висуваються три характерні питання.

Першим є питання про відродження концепції центральних міст. Великі метрополії сьогодні є центрами прийняття рішень і здійснення контролю над глобалізованими фінансовими ринками і сектором послуг. В цьому сенсі вони є вузлами інформації та диспозицій наднаціонального характеру. Таким чином, паралельно до глобалізації економіки відбувається процес концентрації центрів прийняття рішень у великих локальних вузлах. Характерним є те, що телекомунікативна революція не лише не

послабила позиції метропольних центрів, але навіть зміцнила їх роль як центрів комунікативних мереж, пропонуючи легкий доступ до інформації, а також до медіа і комплексу послуг у сфері культури, науки та освіти.

Другий аспект дискусії виникає з щораз більш популярної тези, що економічна міць держави є ніщо інше, як сума економічного потенціалу метропольних регіонів, як сфер впливу центральних міст. Великі метрополії, таким чином, є двигуном економічного зростання.

Третім важливим аспектом дискусії є, врешті-решт, рівень креативності та інноваційності міських центрів. Лише деякі з них стають інкубаторами нових інтелектуальних цінностей. Рівень креативності міста залежить від переплетіння політичних та економічних чинників. Принципову роль в цьому питанні відіграє комплекс культурних, освітніх, дослідницьких, інформаційних функцій. Сукупня потужність цих функцій дає ефект синергії і складає необхідну умову для вивільнення креативності та інноваційності (Purchla, Sepioł 1997, s. 3-4). Місто, крім сприятливих умов для бізнесу, повинно мати сприятливі умови для людей, і також для креативності.

Річард Флорида у своїй знаменитій праці *Народження креативного класу* поставив крапку над «і», пишучи: «Економічний розвиток на регіональному рівні рухається творчими людьми, які віддають перевагу толерантним і напрочуд різноманітним місцям, відкритим для нових ідей» (Florida 2010, s. 256-257). Осердя креативного класу творять, згідно з Флоридою, науковці та інженери, архітектори та проєктанти, люди, які працюють в освіті і сфері розваг, нових технологій і нових креативних змістів (Florida 2010, s. 31). Чинником, який притягує

креативний капітал і спонукає до розвитку галузей високих технологій є розмаїття (Florida 2010, s. 271). Міста успіху повинні, таким чином, мати сьогодні «відкритість на розмаїття» (Florida 2010, s. 34).

Теорія креативного капіталу Річарда Флориди і його три «Т» (Технологія, Талант, Толерантність) призводять до висновку, що «економічний розвиток на регіональному рівні стимулюється значною мірою скупченнями креативних людей – “носіїв” креативного капіталу, – які віддають перевагу місцям, що є розмаїті, толерантні та відкриті на нові ідеї» (Florida 2010, s. 230). Ядром креативності стають, таким чином, університети. В креативній економіці кожен регіон, в якому знаходиться великий університет, що проводить наукові дослідження, буде мати перевагу над іншими містами (Florida 2010, s. 302). Боні Менес Кан у своїй книзі *Cosmopolitan Culture* слушно підкреслює, що великі міста вирізняються двома характерними рисами: толеруванням «інших» і відсутністю толерантності до посередності (Florida 2010, s. 334).

Дискусія, що сьогодні відбувається про феномен і роль тзв. *creative cities*, не є новою. Вже довгий час точиться вона, наприклад, про феномен Відня 1900 року. Відень – die Weltstadt – був на той час для усієї Центральної Європи символом триумфу лібералізму і однією із найбільш креативних метрополій світу (Schorske 1980). Обличчями віденського «креативного класу» 1900 року до сьогодні лишаються: Густав Малер, Арнольд Шенберг, Густав Клімт, Егон Шіле, Отто Вагнер, Адольф Лоос, Артур Шніцлер, Стефан Цвейг, Людвіг Вітгенштайн, Зигмунд Фройд, Рудольф Гільфердінг та Людвіг фон Мізес. Відень в той час на короткий час став глобальною метрополією, центром наукового прогресу і мистецької креативності. Однак уже після 1918 року втратив

своє значення. Невипадково австрійський письменник Томас Бернгард, у своїй відомій книзі *Лісопвал* написав: «Відень є потворною машиною знецінення геніїв, [...] жахливим місцем, що знищує таланти» (Bernhard 2011, s. 59).

Питання про *conditions of excellence* – ці особливі умови, які визначають успіх міста, перетворюючи їх на політичні і економічні центри а передусім центри інтелектуальної та мистецької творчості – це також питання про Краків. Цієї проблематики не можна відірвати від ширшого контексту і питання, чи Польща має сьогодні політику щодо великих міст? Я переконаний, що політики, яка б зміцнювала метрополійні функції Кракова, Вроцлава, Познані чи Гданська і краще використовувала б їхній потенціал, немає. Польща є унітарною державою. Це знищує поліцентричну традицію, яка спирається на мережі кількох сильних метрополій, на користь Варшави. Іншими словами, збільшує дистанцію між столицею та рештою «великих міст». З точки зору інтересів, пов'язаних із розвитком Польщі, це є негативне явище. Його симптомом є «централізм», який виступає в таких критичних для метрополійного успіху сферах, як банківська справа, громадські засоби масової інформації чи розвиток аеропортів. Дивлячись на Краків, можна ризикнути висловити тезу, що адміністративна реформа 1998 року послабила потенціал креативного класу міста. Краків впізнаваний в Європі сьогодні як банкетне місто, але чи є він містом креативним?

Після 1989 року в Польщі не було стратегічної державної політики щодо найбільших міст як локомотивів розвитку. Очевидна теза, що саме міста генерують зростання, була замінена свого часу фіскальним централізмом держави, який залишав в містах лише 10% здобутих місцевим самоврядуванням

прибутків! Масштаб спротиву та ігнорування з боку центральної влади новостворених органів самоврядування була особливо помітною у великих містах! Важко подолати враження, що у «батьків» нашої реформи самоврядування 1990 року вичерпалася уява. Держава, створюючи важлі самоврядування, хотіла застосувати їх передусім до звичайного адміністрування (не врядування) збанкрутілим комунальним майном. Недовіра і навіть страх перед тим, що державна адміністрація відмовиться від своїх повноважень, до сьогодні проглядається в структурі бюджетів наших органів самоврядування. В 1993-2007 роках трансфери з державного бюджету склали 60-70% доходів гміни Краків. Це означає, що велике місто по суті є заручником центральної влади, клієнтом відомчої Польщі і жертвою тріумфу партійності. В «м'якій» системі центрального розподілу міське самоврядування залишилось позбавлене ефективних інструментів для розбудови сили метрополійного центру (Purchla 2011, s. 336-337).

Разом з тим, Кракову не можна заперечити ознак успіху. Адже дивлячись на Краків – як на: процес; ресурс; потенціал; функцію, треба сьогодні не лише говорити про швидку зміну моделі та механізмів зростання, але й про використання Краковом після 1989 року історичного моменту як шансу на суттєву зміну, спрямовану на розвиток. Цей успіх реалізується значною мірою поза самоврядуванням (Purchla 2011, s. 337). Сильна сторона Кракова – це, зокрема, його незвичайна атмосфера, сила його бренду і висока впізнаваність міста, це туристична привабливість та академічний потенціал.

Оскільки польська держава не має цілісної політики щодо великих міст, і водночас наші метрополії звільняють і помножують свої ресурси у відкритій конкуренції понад державними кордонами,

то академічна функція повинна стати для Кракова і його самоврядування пріоритетом, також щодо неминучої глобалізації урбанізаційних процесів.

Наука сьогодні є одним із найважливіших рушійних сил глобалізації. Її глобалізація поглиблює, зокрема, явище детериторіалізації простору. Стиснення часу і простору означає, що з Кракова до Лондона подорожуємо сьогодні 2,5 години, а з Кракова до Лодзі – 4 години. Глобалізація в науці при цьому означає: домінування однієї мови (англійської), зростання мобільності студентів і працівників вищих закладів освіти, уніфікацію систем навчання. Глобалізація посилює також конкуренцію на освітньому ринку! (Jajszczyk 2009, s. 73-76. Багато університетів сьогодні прагне здобувати іноземних студентів. Вони стають щораз більш важливими «клієнтами» університетів і новими мешканцями метрополій. Зворотний зв'язок між успіхом Кракова та необхідною інтернаціоналізацією навчання в наших університетах очевидний. Університет перестає сьогодні бути самотнім островом, хоча його місія здається непохитною.

Ральф Дарендорф, який не недавно помер, є одним із найважливіших інтелектуалів сучасної Європи, але він є також реформатором німецького університету в 1960-х роках, європейським комісаром у справах досліджень, науки і освіти в сімдесятих роках минулого століття, ректором Лондонської Школи Економіки і віце-канцлером Університету в Оксфорді в 1980-1990-х роках. Підсумовуючи в британській Палаті лордів свій довготривалий і різноманітний академічний досвід, він визначив три необхідні чинники сучасної системи вищої освіти:

- має бути доступна для кожного, хто може і хоче навчатися;

- має бути достатньою мірою урізноманітнена, аби задовольняла різноманітні потреби, від

фундаментальних досліджень до їх практичного застосування; від загальної освіти до навчання впродовж життя;

– повинна долати кордони навколишнього світу як світу бізнесу, так і локальних спільнот і у широкому сенсі суспільства.

Разом з тим, Дарендорф підкреслює в книзі *Universities after Communism*, що після змін 1989 року в посткомуністичній Європі не змогли розвинути жодного з тих елементів. Відкритість на суспільне оточення, а особливо на світ бізнесу і політики – це практично тема табу. Такі стосунки трактуються як «забруднення» нещодавно здобутої університетами автономії (Dahrendorf 2000, s. 15-16).

Нещодавно дуже слушно зауважив Томаш Доманський, що «стратегії розвитку польських міст та регіонів були до цього часу надто малою мірою співвіднесені із стратегічним потенціалом вищих закладів освіти, які діють на їх теренах» (Domański 2011, s. 15-16). Професор Доманський звертає увагу на такі аспекти нових взаємин між містом і регіоном, як наприклад:

– університет як партнер міста і регіону в процесі його розвитку;

– університет як постачальник професійних кадрів;

– університет як носій інновацій, які важливі для міст і регіонів;

– університет як незалежний радник і об'єктивний рецензент (а не підлабузник) (Domański 2011, s. 22-23).

Має значення також розгляд регіонів і міст через призму університетів, розуміння вищих закладів освіти як елементу конкурентної переваги міст і регіонів, а також елементу позиціонування міст і регіонів (Domański 2011, s. 24).

Нинішня роль університетів, на відміну від традиційної ролі «замкненої у вежі зі слонової кості», повинна принципово полягати у щораз більшому аналізі власної місії в контексті регіонального розвитку. Це означає включення університету до процесу створення і стимулювання підприємництва. У такий спосіб університети стають каталізаторами місцевого розвитку. Модель глокального університету дійсно спирається сьогодні на відкритості, яка стає основою для розбудови його досконалості (Domański 2011, s. 11).

Адже особливою роллю університетів є генерування нових цінностей.

Якщо, таким чином, не піддається сумніву те, що університет є абсолютно ключовою інституцією креативної економіки, а «місто – це набір шансів, нагод, можливостей різного роду», як це чудово окреслила Джейн Джейкобс, то викликом для наших університетів стає гра з оточенням, в якій особливу роль мають відігравати партнерські взаємини із самоврядуванням міста і регіону (Domański 2011, s. 8). Університет своїм потенціалом повинен спричинити формування структурного порядку і забезпечити соціально-економічну згуртованість. Чи ми готові до цього?

Чи має Краків шанси стати ідеополісом – містом, яке генерує нові ідеї і знаходиться в серці регіону, який навчається? (Marszałek 2011, s. 58-66) На разі сучасним радним, засідателям і присяжним міста Кракова необхідно присвятити іншу думку уже цитованого вище американського дослідника: «По всій країні, штатах і регіонах витрачаються величезні мільярди доларів на спортивні стадіони [...] та інші проекти, які мають малий економічний сенс. Наскільки більше користі принесло б регіонам виділення хоча б невеликою частини тих ресурсів

на інвестицію в креативний капітал. [...] Натомість якщо йдеться про ті стадіони, тоді що ж – міська влада краще зробила б, якби виділені на цю ціль кошти заощадила б на депозитному рахунку. Інвестиції в побудову стадіонів призводять до зниження рівня доходів і багатства в локальному масштабі» (Florida 2010, s. 330).

Чи Економічний Університет є, таким чином, життєво необхідним для сучасного Кракова? За нами стоять стара університетська традиція і бренд, а також наш академічний потенціал. Цей капітал ми мусимо сьогодні помножувати. Час, таким чином, по-новому визначити взаємини між містом та його університетами.

Література:

1. Bernhard, T. (2011). *Wycinka*, Warszawa.
2. Dahrendorf, R. (2000). *Universities after Communism*, Hamburg.
3. Domański, T. (2011). Rola uniwersytetów w promocji polskich miast i regionów – nowe wyzwania strategiczne, w: *Marketing akademicki. Rola uniwersytetów w promocji miast i regionów*, red. T. Domański, Łódź.
4. Domański, T. (2011). Wprowadzenie, w: *Marketing akademicki. Rola uniwersytetów w promocji miast i regionów*, red. T. Domański, Łódź.
5. Florida, R. (2010). *Narodziny klasy kreatywnej oraz jej wpływ na przeobrażenia w charakterze pracy, wypoczynku, społeczeństwa i życia codziennego*, Warszawa.
6. Jajszczyk, A. (2009). Polska w obliczu globalizacji szkolnictwa wyższego, *Kultura i Polityka*, nr 5.
7. *Kraków i jego Uniwersytet*, Kraków b.r.w.
8. Krzyżanowski, S. (1900). Poselstwo Kazimierza Wielkiego do Awinionu i pierwsze uniwersyteckie przywileje, *Rocznik Krakowski*, R. 4.
9. Marszałek, A. (2011). Potencjał naukowo-badawczy uczelni i jego rola w regionie uczącym się (na przykładzie Małopolski), w: *Marketing akademicki. Rola uniwersytetów w promocji miast i regionów*, red. T. Domański, Łódź.

10. Purchla, J. (2011). Czy Kraków naprawdę przegrywa z Wrocławiem?, w: *Myśl i polityka. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Jackowi Majchrowskiemu*, t. 3, red. B. Szlachta, Kraków.
11. Purchla, J., Sepioł, J. (1997). Metropolie a rozwój regionalny Polski, *Samorząd Terytorialny*, R. 7, nr 11.
12. Schorske, C. (1980). Fin-de-siècle Vienna, *Politics and Culture*, New York.
13. Wdowiarz-Bilska, M., Zuziak, Z. (2008). Krakowskie uczelnie w przestrzeni miasta, *Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast*, red. T. Markowski, D. Drzazga, Warszawa.
14. Wyrozumski, J. (1992). *Dzieje Krakowa*, t. 1, Kraków.

АКАДЕМІЧНЕ МІСТО ЯК ПРОСТІР РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНІХ ПРАВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Ольга Балацька, Тетяна Лотиш

Система освіти в Україні постійно зазнає нових викликів у зв'язку з динамічними змінами чинного законодавства, впливом надзвичайних ситуацій, цифровою трансформацією. Упродовж останніх трьох років закладам освіти довелося працювати в умовах зміни формули фінансування (грудень 2019), установлення індикативної собівартості (березень 2020), зміни стандартів освіти, впровадження нових акредитаційних процедур, пандемії COVID-19 (2020–2022), воєнного стану (з 24.02.2022). Зазначені обставини зумовлюють потребу в оперативній та гнучкій адаптації закладу освіти й освітнього середовища в нових умовах.

Тоді як розроблення політик і створення екосистем навчання зазвичай належать до повноважень центральних органів державної влади, міста стають центрами реалізації освітніх прав, а місцева влада має повноваження керувати впровадженням освітніх політик, а також гнучко реагувати на виклики та підтримувати освітні ініціативи. Залучення широкого кола партнерів, таких як представники громадського сектору, організації громадянського суспільства та роботодавці, є ключовою особливістю міст як екосистем, де освіта трансформується

в якісно новий вимір. Такі середовища дають змогу здобувачам пов'язувати своє навчання з повсякденною діяльністю в найближчому оточенні та будувати власні освітні траєкторії на основі конкретних потреб. Вони уможливають ухвалювати обґрунтовані рішення та ставати агентами змін і трансформацій.

Правовий статус здобувачів в Україні в останні роки зазнає нових викликів у зв'язку з динамічними змінами чинного законодавства, впливом надзвичайних ситуацій, цифровою трансформацією. Пандемія COVID-19 стала каталізатором дистанційного навчання, що зі свого боку суттєво вплинуло на права, обов'язки й гарантії здобувачів вищої освіти.

Класичний набір прав та обов'язків здобувачів вищої освіти в Україні закріплений насамперед у законах України «Про освіту» та «Про вищу освіту». Відповідно до статті 62 Закону України «Про вищу освіту» здобувачі мають широкий спектр прав, з-поміж яких можна виокремити права, що пов'язані безпосередньо з освітнім процесом (вибір форми навчання під час вступу до закладу вищої освіти, участь у формуванні індивідуального навчального плану, вибір навчальних дисциплін у межах, передбачених відповідною освітньою програмою та навчальним планом, в обсязі, що становить не менш як 25 % загальної кількості кредитів ЄКТС, канікулярна відпустка тривалістю не менш як вісім календарних тижнів на навчальний рік і т. д.); права, пов'язані з позанавчальною активністю (участь у заходах з освітньої, наукової, науково-дослідної, спортивної, мистецької, громадської діяльності, що відбуваються в Україні та за кордоном); користування матеріально-технічною базою (безоплатне користування бібліотеками, музеями, інформаційними фондами, навчальною, науковою

та спортивною базами закладу вищої освіти, виробничою, культурно-освітньою, побутовою, оздоровчою базами, забезпечення гуртожитком і т. д.); участь в об'єднаннях (участь у громадських об'єднаннях, у діяльності органів громадського самоврядування закладу вищої освіти, інститутів, факультетів, відділень, ученої ради ЗВО, органів студентського самоврядування і т.д.); додаткові соціальні й економічні гарантії (право на трудову діяльність у позанавчальний час (за винятком деяких випадків), додаткову оплачувану відпустку у зв'язку з навчанням за основним місцем роботи, скорочений робочий час і т. д.) (Закон України "Про вищу освіту", 2014). Кожен заклад освіти деталізує та закріплює особливості реалізації прав здобувачів у своєму статуті та інших внутрішніх локальних нормативно-правових актах.

З початком пандемії коронавірусу COVID-19 в Україні було ухвалено низку нормативно-правових актів, якими введено обмежувальні заходи щодо запобігання поширенню коронавірусної інфекції на території держави. Ці акти і стали джерелами формування нового правового режиму, який також вплинув і на особливості реалізації прав здобувачів. Першим підзаконним нормативно-правовим актом, пов'язаним із пандемією була постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 року «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19». Першими заходами, які передбачила держава в цій постанові, були: заборона здобувачам відвідувати заклади освіти та заборона проводити всі масові заходи, у яких бере участь понад 200 осіб, крім заходів, необхідних для забезпечення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування (Постанова Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на

території України коронавірусу COVID-19, 2020). 12 березня 2020 року Міністерство освіти і науки видало наказ № 392 «Про забезпечення виконання профілактичних і протиепідемічних заходів», яким деталізувало положення вищезгаданої постанови Кабінету Міністрів України, зокрема відобразило норми про організацію освітнього процесу за дистанційною формою здобуття освіти та про утримання від проведення навчальних, культурних, спортивних та інших масових заходів (Наказ МОН «Про забезпечення виконання профілактичних і протиепідемічних заходів», 2020). Як бачимо з указаних нормативних актів, першочергово зазнали трансформацій права здобувачів, які безпосередньо пов'язані з освітнім процесом. Власне права залишилися незмінними, видозмінилася лише процедура реалізації. Якщо за звичайних умов освітній процес в очній формі відбувається в приміщеннях закладу, то в умовах пандемії освітній процес триває з використанням технологій дистанційного навчання.

Надалі Міністерство освіти і науки надсилало закладам освіти рекомендаційні листи щодо організації освітнього процесу та особливостей реалізації певних прав здобувачів у період пандемії та дистанційного навчання. Наприклад, у листі від 18 березня 2020 року № 1/9-165 звернено увагу керівників закладів на неприпустимість примусово виселяти здобувачів освіти або надавати їм такі рекомендації (Лист МОН «Про неприпустимість примусового виселення здобувачів освіти або надання таких рекомендацій здобувачам», 2020). Листом від 14 травня 2020 року № 1/9-249 було роз'яснено організацію поточного, семестрового контролю та атестації здобувачів освіти із застосуванням дистанційних технологій (Лист МОН «Щодо організації поточного, семестрового контролю та атестації

здобувачів освіти із застосуванням дистанційних технологій”, 2020) [10]. Зміст указаних документів свідчить, що матеріально-технічне забезпечення так само важливе, як і якісний освітній процес, який зі свого боку передбачає і наявність контрольних заходів. Забезпечення гуртожитками в період пандемії є необхідною гарантією для здобувачів, оскільки для багатьох гуртожиток – зареєстроване місце проживання. Окрім того, для деяких категорій, наприклад, дітей-сиріт, гуртожиток – це постійне місце фактичного проживання. Що стосується організації оцінювання результатів навчання здобувачів, то в період карантинних обмежень контроль знань відбувається в дистанційному режимі із застосуванням інтернет-технологій, засобів телефонного зв’язку, різних типів завдань, взаємодії та комунікації між здобувачами та викладачами в асинхронному та синхронному режимах.

Під час пандемії міста стали центрами швидкого реагування на епідеміологічні виклики та пошуку хиткого балансу між безпекою учасників освітнього процесу та вимогами до якості освіти. Місцеві комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій є спеціальними органами для координації діяльності райдержадміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, пов’язаної із забезпеченням техногенно-екологічної безпеки, захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій, запобігання виникненню надзвичайних ситуацій і реагування на них. У різні періоди такі комісії ухвалили різні рішення, що стосуються реалізації освітніх прав під час пандемії, як-от: заборонити здобувачам відвідувати заклади освіти; заборонити групам здобувачів освіти кількістю 20 осіб відвідувати заклади освіти; заборонити роботу закладів

освіти, якщо на самоізоляції перебуває більше 50% здобувачів і працівників; заборонити роботу закладів освіти, у яких вакциновано менше 100% співробітників тощо.

Нормативні вимоги й організаційні особливості реалізації прав здобувачів під дистанційного навчання в Україні співмірні із заходами, упровадженими в країнах Європейського Союзу, де дистанційне навчання вважають чудовою можливістю для особистого розвитку та соціальної інтеграції під час пандемії COVID-19. Водночас для здобувачів із уразливих груп існували перешкоди для навчання і організації освіти, тому в Європі вживають відповідних заходів, зокрема у сфері освіти дорослих (European Association for the Education of Adults. COVID-19, 2020).

Отже, пандемія COVID-19 зумовила існування особливого правового режиму, який визначив особливості життєдіяльності держави в умовах надзвичайної події, включаючи додаткові вимоги й гарантії, а зрештою і конкретні умови, у яких функціює правова система задля ефективної реалізації прав людини. Права здобувачів вищої освіти отримали нові механізми реалізації, проте їх суть і значення залишилися незмінними.

Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року з 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року по всій території України було введено воєнний стан у зв'язку з тривалою широкомасштабною збройною агресією Росії проти України (Указ Президента України "Про введення воєнного стану в Україні", 2022). Сфера освіти як пріоритетна сфера життя суспільства та місцевої громади зазнала сильних змін в умовах воєнного стану. Частина учасників освітнього процесу внаслідок загрози життю, бойових дій і тимчасову окупацію окремих територій

вимушено перемістилася в межах України або за кордон. Багато педагогів і здобувачів освіти все ще залишаються на тимчасово окупованих територіях і потребують особливої підтримки держави. Деякі заклади освіти були фізично зруйновані. Переміщені за кордон батьки та здобувачі освіти потребували та все ще потребують державної і міжнародної підтримки для забезпечення можливості продовжувати навчання.

Правовий режим воєнного стану передбачає відповідні правові заходи, інструменти, обмеження задля забезпечення оборони, територіальної цілісності та незалежності країни. Варто звернути увагу, що відповідно до п. 3 цього указу у зв'язку з уведенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть бути обмежені конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також тимчасово обмежені права й законні інтереси юридичних осіб у межах та обсязі, що потрібні для забезпечення можливості запроваджувати та здійснювати заходи правового режиму воєнного стану, передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (Указ Президента України “Про введення воєнного стану в Україні”, 2022). Отже, до переліку прав, які можуть бути тимчасово обмежені, увійшло право на освіту, гарантоване та закріплене в статті 53 Конституції України.

Зазначене вище відповідає та співзвучне статті 64 Конституції України, яка встановлює, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть бути встановлені окремі обмеження прав і свобод із зазначенням

строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції. Заразом можна зробити висновок, що оскільки право на освіту в перелік таких прав і свобод не входить, то може зазнавати легітимних обмежень у таких надзвичайних умовах, як воєнний стан (Конституція України, 1996).

З огляду на наявну загрозу життю і здоров'ю учасників освітнього процесу внаслідок збройної агресії Російської Федерації та оголошення в Україні воєнного стану, 25 лютого 2022 року Міністерство освіти і науки України надіслало листа керівникам департаментів (управлінь) освіти і науки обласних, Київської міської державних адміністрацій і керівникам закладів професійної, фахової передвищої та вищої освіти з рекомендацією щодо припинення освітнього процесу в усіх закладах освіти та оголошення канікул на два тижні (Сергій Шкарлет, 2022). Згодом було підписано наказ № 235 від 07.03.2022 року “Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану”. На виконання п. ч. 3 ст. 34 Закону України “Про вищу освіту” та за приписами цього наказу саме керівник ЗВО відповідає за результати діяльності закладу перед МОН і здійснює безпосереднє управління діяльністю закладу освіти (Наказ МОН “Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану”, 2022).

Відповідно до ч. 1 зазначеного наказу на керівників ЗВО були покладені обов'язки забезпечувати життя заходів щодо захисту учасників освітнього процесу, працівників і майна закладів освіти; здійснити в разі потреби евакуацію учасників освітнього процесу та працівників до безпечного місця;

забезпечити особливі умови навчання (установлення індивідуального графіка навчання, надання академічної відпустки тощо) для тих здобувачів освіти, які перебувають у лавах ЗСУ або в підрозділах територіальної оборони, провадять волонтерську діяльність; унести зміни до затвердженого ЗВО графіка освітнього процесу з урахуванням поточних змін.

У пункті 3 ч. 1 вказаного наказу порушено низку питань щодо організації освітнього процесу в ЗВО, які не перебувають у зонах проведення активних бойових дій або в безпосередній близькості до них (Вінницька, Волинська, Івано-Франківська, Закарпатська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області). Приміром, на ЗВО покладено обов'язки щодо: прийому та забезпечення евакуйованих здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних і педагогічних працівників, персоналу та членів їхніх сімей з інших ЗВО, які цього потребують; наявних можливостей ЗВО (передусім, електронних: освітні платформи, LMS-системи, апаратні комплекси, серверні потужності тощо) для відновлення освітнього процесу для своїх та евакуйованих учасників освітнього процесу у змішаній (очно-дистанційній) або дистанційній формі; проведення електронної реєстрації заяв від учасників освітнього процесу та персоналу ЗВО, які можуть евакуюватися до цих закладів; прийому адміністрацій інших ЗВО, які цього потребують, та забезпечення спільного адміністрування освітнього процесу; проведення аналізу, за якими освітніми програмами, спеціальностями, галузями знань можливе поєднання освітнього процесу різних ЗВО; забезпечення роботи адміністрацій евакуйованих ЗВО під час організації освітнього процесу в такому форматі (Наказ МОН "Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану", 2022)

Крім того, після завершення канікул МОН рекомендувало університетам розпочати освітній процес залежно від безпекової ситуації в регіонах у дистанційному чи змішаному форматі, урахувавши попередні рекомендації щодо його організації.

Закон України “Про внесення змін до деяких законів України в сфері освіти щодо врегулювання окремих питань освітньої діяльності в умовах воєнного стану” від 19 червня 2022 року призупинив на час воєнного стану положення законів щодо загальної середньої освіти в частині граничної верхньої межі кількості учнів у класі, зміни типу, ліквідації закладу в сільській місцевості, прав засновника державного чи комунального закладу продовжити без проведення конкурсу строк дії строкового трудового договору (контракту) з керівником на строк не більше ніж на 6 місяців із дня припинення чи скасування воєнного стану, а також визначення тривалості навчального року, дати його початку та/або закінчення (Закон України “Про внесення змін до деяких законів України в сфері освіти щодо врегулювання окремих питань освітньої діяльності в умовах воєнного стану”, 2022). Крім того, Постановою Кабінету Міністрів № 711 від 24.06.2022 “Про початок навчального року під час дії правового режиму воєнного стану в Україні” встановлено тривалість 2022/23 навчального року з 1 вересня 2022 р. по 30 червня 2023 року та передбачено, що обласні та Київська міські військові адміністрації разом із засновниками закладів освіти уповноважені забезпечити організацію початку навчального року залежно від безпекової ситуації в кожній окремій адміністративно-територіальній одиниці (Постанова Кабінету Міністрів “Про початок навчального року під час дії правового режиму воєнного стану в Україні”, 2022).

Варто зазначити, що освіта в умовах воєнного стану потребує чітких, швидких і вчасних рішень, доступних роз'яснень, розроблення нових нормативно-правових і законодавчих актів та внесення змін до наявних. З огляду на роль військових адміністрацій кожна громада разом із закладами освіти має визначити форми навчання для кожного закладу, з'ясувати, які заклади освіти мають укриття, і чи можливо там запровадити очне й змішане навчання, а також визначити заклади освіти, які будуть здійснювати дистанційне навчання.

Також у цих умовах органи місцевого самоврядування можуть вживати додаткових правових заходів. Приміром, наказом Рівненської військової адміністрації від 23 березня 2022 р. № 37 “Про заборону відвідування населенням лісів і в'їзду до них транспортних засобів та іншої самохідної техніки у період воєнного стану” було заборонено населенню відвідувати ліси та в'їжджати до них транспортними засобами та іншою самохідною технікою в період воєнного стану. Крім того, з 1 березня та до закінчення воєнного стану заборонено перебування дітей на вулицях міста Острога без супроводу дорослих. Задля безпеки заборонено самостійне перебування або пересування дітей без супроводу батьків, опікунів, повнолітніх членів їхніх сімей чи близьких родичів на відстані 100 метрів від постійного місця проживання чи перебування.

ДСНС розробила Примірний алгоритм щодо підготовки учасників освітнього процесу на випадок повітряної тривоги під час занять у закладі освіти, що слугує основою розроблення та затвердження в закладі освіти власного алгоритму щодо підготовки учасників освітнього процесу на випадок повітряної тривоги під час занять, плану реагування, евакуації.

Надзвичайно актуальними в умовах воєнного стану є порядок застосування трудового законодавства й організації робочого процесу, оскільки постали практичні питання: як в особливих умовах роботодавцю організувати робочий процес, не заблокувавши досягнення статутних завдань, а з іншого боку – працівникам реалізувати конституційне право на працю та гідну її оплату. З огляду на введення воєнного стану, діють обмеження згаданих конституційних прав, зокрема права на працю, що передбачає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (стаття 43 Конституції України). У цих умовах діють норми Закону України «Про правовий режим воєнного стану» й відбуваються динамічні зміни чинного законодавства, зокрема внесено зміни до актів трудового законодавства. Наприклад, із 24 березня 2022 року діє Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». Варто звернути на дію норм законів, оскільки норми зазначеного закону мають пріоритет порівняно з нормами інших актів трудового законодавства у звичних умовах, наприклад, Кодексу законів про працю України та інших законів України у сфері трудових правовідносин.

З огляду на зазначене варто підсумувати, що у зв'язку з уведенням воєнного стану, оголошеними вимушеними канікулами, дистанційним навчанням, динамічними змінами чинного законодавства, впливом надзвичайних ситуацій, цифровою трансформацією, система вищої освіти в Україні зазнала змін і перетворень. Постає багато важливих питань щодо реалізації як освітніх, так і трудових прав науково-педагогічних працівників, зокрема щодо оплати праці, оформлення трудових відносин, вимушених відпусток (зокрема без збереження заробітної

плати), що потребують постійного моніторингу, дослідження, тлумачення та впровадження.

Література:

1. Конституція України. (28.06.1996) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України № 64/2022 (24.02.2022) <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
3. Про вищу освіту: Закон України (01.07.2014) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
4. Про внесення змін до деяких законів України в сфері освіти щодо врегулювання окремих питань освітньої діяльності в умовах воєнного стану: Закон України (19.06.2022) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2315-20#Text>
5. Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану: наказ Міністерства освіти і науки України № 235 (07.03.2022) https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/85884/
6. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Постанова Кабінету Міністрів України. (11.03.2020) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text>
7. Про забезпечення виконання профілактичних і протиепідемічних заходів. Наказ Міністерства освіти і науки. (12.03.2020) <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zabezpechennya-vikonannya-profilaktichnih-i-protiepidemichnih-zahodiv1>
8. Про неприпустимість примусового виселення здобувачів освіти або надання таких рекомендацій здобувачам. Лист Міністерства освіти і науки (18.03.2020) <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-nepripustimist-primusovogo-viseleennyazdobuvachiv-osviti-abo-nadannya-takih-rekomendacij-zdobuvacham-osviti>
9. Про початок навчального року під час дії правового режиму воєнного стану в Україні: Постанова Кабінету Міністрів (24.06.2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-2022-%D0%BF#Text>

10. Сергій Шкарлет: Всім закладам освіти рекомендовано припинити освітній процес та оголосити канікули на два тижні. (2022) <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-vsime-zakladam-osviti-rekomendovano-priviniti-osvitnij-proces-ta-ogolositi-kanikuli-na-dva-tizhni>

11. Щодо організації поточного, семестрового контролю та атестації здобувачів освіти із застосуванням дистанційних технологій. Лист Міністерства освіти і науки. (14.05.2020) <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-potochnogo-semestrovogo-kontrolyu-ta-atestaciyi-zdobuvachiv-osviti-iz-zastosuvannyam-distancijnih-tehnologij>

12. European Association for the Education of Adults. COVID-19: Outreach and access to learning during the coronavirus pandemic. (2020) <https://eaea.org/2020/04/02/outreach-and-access-to-learning-during-the-coronavirus-pandemic>

МІСТА (УНІВЕРСИТЕТСЬКІ) – УЯВЛЕНІ?¹

Ева Реверс

У сучасних студіях про місто, які підготували дослідники, що репрезентують гуманітарні та соціальні науки, знову виринають питання про існування і/або значення «університетських міст». Це поняття використовують як описову категорію, одну з моделей ідеальних міст; категорію, застосовану в типології і оцінюванні (рейтингах) міських просторів. Університетські міста (наприклад, Тюбінген, у Польщі, можливо, Торунь) згадують принагідно як простори тестування соціальних інституцій, які ми звикли називати демократичними, а водночас такими, що зберігають ієрархічну структуру. З-поміж найважливіших проблем, які з'являються в цій сфері досліджень у польській перспективі, можемо виокремити питання критеріїв, що дають змогу взагалі говорити про університетські міста. Ці критерії пов'язують з історією, філософією, урбаністичними студіями, соціальною географією, що виходить за межі публіцистичних і стратегічних контекстів, у яких окреслення «університетські міста», як правило, з'являється.

¹ Першопочатково стаття була опублікована польською мовою в журналі *Przegląd Kulturoznawczy* (2016, Nr 2(28)). Див.: Rewers, E. (2016). Miasta (uniwersyteckie): wyobrażone?, *Przegląd Kulturoznawczy*, Nr 2(28), S. 151-162. Переклад з польської Дмитра Шевчука.

Відразу варто зазначити, що як в урбаністичних студіях, так і в дискусії про майбутнє університетів, яка сьогодні активно триває, залежність між тими двома предметами не відіграє першорядної ролі. Очевидність згаданого поєднання притуплює увагу дослідників, які концентруються радше на конкретних прикладах співпраці² або раптом виявлених конфліктах, аніж на буттєвих, функційних, аксіологічних чи матеріальних основах їх співіснування. Натомість дослідники багато говорять про прагнення і практичні реалізації амбіцій університетів, які метаються з боку в бік між елітарною візією «святині знання» та щоденною практикою багаторівневих потоків, між спільнотою обраних (еліт) і спільнотою співіснування міських суб'єктів, між замкнутістю (відгороджуванням) університетів щодо міст і їхньою відкритістю щодо міста та його мешканців. Амбівалентність святості й повсякденності відроджується в процедурах, конкурсах, інтересах і рішеннях, які організують існування університетів у містах.

Передусім університетські міста треба відрізнити від академічних центрів. Це друге окреслення застосовують головно до метрополійних міст із великою кількістю мешканців, які є багатofункційними і виконують представницьку й адміністративну функцію. У цих великих містах, окрім авторитетних університетів, часто є багато інших навчальних закладів, не лише класичних університетів, але й спеціалізованих (наприклад, мистецьких, економічних тощо). Велика кількість закладів вищої освіти зумовлює те, що їх місцеперебування називають академічним центром, указуючи на концентрацію

² Прикладом може бути статистика, яку підготували відповідні університетські підрозділи. Ця статистика містить приклади (передусім фінансової) співпраці з владою міста.

академічних функцій на відносно малому просторі, відділеному від периферійних просторів (містечок, сіл), які не виконують цієї функції. Університетська функція, пов'язана з активністю закладів вищої освіти та дослідницьких інститутів, хоча її важко характеризувати повною мірою, не переважає в метрополіях.

Вона побутує поряд із багатьма іншими функціями (представницька, адміністративна, торгівельна, культурна та ін.), хоча й відіграє важливу роль. Якщо звернемо увагу на європейські метрополії (Париж, Лондон, Варшава), побачимо скупчення в них закладів вищої освіти, відомі університети, хоча й не вони визначають їх метропольність. Розрізнення університетських центрів від університетських міст є значно більш дискусійним. Якщо університетськими центрами вважають, наприклад, Оксфорд, Кембридж, Гейдельберг, Гетинген, Лунд, Уппсалу, Саламанку, Принстон, Нью-Гейвен, то чим вони відрізняються від університетських міст? У малих містах університетська функція найчастіше переважає, оскільки більшість мешканців працює в університеті або роблять щось, що до нього дотичне. Університетські будівлі домінують у міському ландшафті, займають значну частину площі міста. Робочий ритм міста (також споживання) виразно пов'язаний не лише статистично з ритмом життя університету. Коли студенти виїжджають із міста на канікули, підприємці закривають місцеві бари, скорочують режим роботи дешевих магазинчиків.

У Гранаді третя частина міста навчається або працює в університеті. 3-поміж приблизно 250 000 мешканців близько 80 000 є студентами, 5000 – професорами й академічним персоналом. У Польщі 2014 року 25,02% мешканців Познані

становили студенти. Якщо додати до них працівників закладів вищої освіти, то місто досягне результату, подібного до Гранади. У цей самий час більше 20% мешканців становили студенти в Любліні, Кракові, Катовицях, Вроцлаві. Чи достатньо цього, щоб назвати ці міста університетськими? Університетська функція, яка сягає Середньовіччя, зумовлює, що життя міст, у яких створено університети, як правило, переплітається із життям наукових інституцій. Усі географічні й історичні відмінності не применшують значущості кількісних даних про співвідношення тих жителів, які залучені до життя університету, і тих, чиє життя його не стосується. Подані вище відомості демонструють, що важко переоцінити роль університетів у містах, у яких 20–30% мешканців творить університетську спільноту (часто лише постульовану) і культуру.

Однак статус університетського міста, винятковий в історії культури й історії європейських міст, вимагає вийти за межі кількісних даних у пошуку критеріїв, на основі яких ми можемо ствердити, що певне місто – університетське. На перший план тоді виходить різновид автономії, яку визнають ті виняткові інституції і спільноти одночасно. У відносинах університетів з містами проблема автономії з'являється на ґрунті перших зв'язків, які міста мали з церквою. Важливо, що тут ідеться про подвійний статус кожної зі сторін договору: не лише університети, але також і міста, і церкви є водночас спільнотами й інституціями. Представники цих спільнот належать часто до всіх трьох одночасно, що рідко має місце у випадку інституцій. Відтак, легше гарантувати інституційну автономію між містом та університетом, важче розділяти та автономізувати спільноти. Схожа ситуація у випадку культур – важко відділити університетську (академічну)

культуру від інших міських культур, не кажучи вже про визнання її повної автономії. Парадоксально, що про автономію університету щодо міста можна було б говорити лише після редукції їх буттєвих статусів і трактуванню винятково як інституцій.

Проти називання міста лише інституцією є багато аргументів, які омину, оскільки повернулися вони в дискусії про спосіб управління містами й університетами, передусім про заміну почуття професійної спільності науковців і студентів, а також територіальної спільності мешканців – менеджерською «раціональністю». Найцікавішим є історична суперечка про те, чи ми приймаємо модель автономного університету (визначаючи, як цю автономію маємо розуміти, а також як далеко має сягати свобода, яка з нею пов'язана), чи схиляємося до моделі корпоративної організації³. В епоху Середньовіччя корпорації учнів та їхніх майстрів нагадували організацію цехів. Сьогодні це стосується аналогії до державних і міжнародних корпорацій і стосується як університетів (особливо європейських), так і міст, частиною яких вони є. Передусім на вулицях польських міст (наприклад, у Познані) з'явилися банери з написом «Місто – це не фірма», пізніше гасло «Університет – це не фірма» в академічних дискусіях. Варто додати, що важливий пункт статутів автономних закладів вищої освіти, починаючи з часів Середньовіччя, старанно визначав сферу автономії університету щодо міст – включно з обговоренням права до страйку. Можна запитати, як сьогодні університети реалізують цю традицію і в який спосіб нагадування про

³ Ехо цієї дискусії, яка відбулася в англійських та американських університетах, знаходимо у висловлюваннях членів суспільних рухів Громадяни Науки, Громадяни Культури, а також нещодавно у висловлюваннях членів Кризового комітету польської гуманітаристики.

їхню автономію пов'язане з тенденцією до визволення міст (автономія рішень і практик) з безпосередніх впливів національних держав. Те, що створило традицію університетів і міст, поєднано передусім з їхньою незалежністю від специфічних вимог і політичних проектів.

Якщо президент великого міста підтримує рух, що заперечує суперечливі рішення центральної влади, чи може й повинен це робити ректор університету, розташованого в цьому місті? Чи управління містом, а може академічною спільнотою і наукою, дає більше автономії: політичної, економічної, культурної? А може в час, коли усе, з одного боку, вважають політичним, а з іншого – називають постполітичним, на висновок про політичну автономію міст, на провадження власної політики, що визначає їхню відмінність і регіональну специфіку, прихильно дивляться тому, що це ознака нашого часу, а дискусія про політичну автономію університетів була деактуалізована, дещо висміяна і пересунута на задній план? Такий далекий план, що немає надії на вирішення суперечок у цих справах тоді, коли з'явиться конкретна проблема, наприклад, політичні ексцеси під час лекцій запрошених викладачів, які матимуть місце в університетському просторі через залучення людей, що належать до інших міських культур, до простору, який регулюють правила академії⁴. Коливання між тенденціями до самообмеження національних держав наприкінці ХХ ст. та виразною експансією сучасних національних держав привносять багато невизначеності в міста й університети, дестабілізують їхню довготермінову організаційну, фінансову, наукову та соціальну політику. Національні держави, спрямовані на

⁴ Прикладами можуть бути події у Вроцлаві, Варшаві, Познані.

централізоване управління наукою та містами за допомогою ідеологічних та економічних інструментів, маргіналізують основні інтелектуальні й пізнавальні функції університетів.

Місто в цій ситуації стає «малою вітчизною» університету, з якої дослідники вирушають у європейський чи глобальний дослідницький простір, не втрачаючи почуття вкоріненості. Університет, розтягнутий між міською спільнотою та світовою спільнотою вчених, не втрачає свої найважливішої функції, яку в Середньовіччі називали служінням. Завданням міст було полегшити це служіння, завданням університетів було визначити його масштаби. Між автономією та служінням простягнувся перелік очікувань від університетських міст. Це щось більше, аніж відсилання до симбіозу міста з університетом; це взаємні зобов'язання, відкритість на відмінність і самообмеження претензій. Сьогодні ми сказали б, що йдеться про вміння втримувати баланс між конститутивною незалежністю та ангажуванням університетів.

У цьому контексті постають актуальні для Польщі протягом щонайменше кільканадцяти років питання про наслідки втечі університетів з центру міст на їх периферію, про своєрідне переміщення корпусів і людей, що радше не характерне для європейської університетської культури, яка вперто тримається центру міст. У цій суперечці про фізичне місце університету в місті не збігаються думки представників гуманітарних і соціальних наук, а також точних і природничих. Різниця між способами, у який вони провадять наукову діяльність, накладена на ставлення до присутності в місті. Перші з них визнають місто за продовження університету, простір соціальної лабораторії, виходячи з дослідженнями та заняттями в його простір. Другі цінують замкнуті,

добре обладнані простори лабораторій, розміщені в приміських кампусах і наукових парках, розташованих на периферії. Навіть якщо це спрощений підхід, усе одно чітко видно, що служіння університету щодо міста має бути нюансованим у зв'язку з його реалізацією в більш чи менш тісному зв'язку з його простором.

Чому досить часто сьогодні дуже небезпечним для функціонування університету й міста визнають їх просторове роз'єднання? Передусім у цьому випадку йдеться про просторове роз'єднання, пов'язане з тенденцією до будівництва університетських кампусів на периферії міст (Пихові в Кракові, Мораско в Познані і т. д.). На реальні проблеми приміщень, пов'язані з освітнім бумом кінця ХХ – початку ХХІ сторіч, який закінчився⁵ і залишив дуже вартісні в утриманні відкриті простори «сучасних» будинків, накладено недостатньо продумані модернізаційні тенденції, запозичені з іншої урбаністичної культури – американської, не згадуючи вже про амбіції представників університетської адміністрації. У європейських містах корпуси та факультети з аудиторіями й офісами розпорошені по всьому місту (наприклад, Вроцлав, Познань); це значило, що зустріти студентів та професорів можна було незалежно від того, де ти мешкаєш, працюєш, граєшся. Концентрація академічної спільноти в окремих районах міст, наприклад, Латинський район у Парижі, університетський житловий масив у Торуні, Академічний парк у Гданську, Університетська гірка в Ополі, є наслідком історичної експансії міст або навіть більш поширеної в ХХ столітті функційної концепції міст, що передбачала розміщення окремих функцій міста у відповідних для них просторах.

⁵ Статистичні дані щодо щорічного набору студентів на публічні та непублічні заклади вищої освіти.

Від просторового відокремлення недалеко, однак, до соціальної сегрегації, до творення академічного гетто. У цьому контексті як приклад часто наводять познанський університетський кампус на Мораску (північно-східна частина села з цією назвою, що не так давно була приєднана до Познані). Ідея кампусу з'явилася в сімдесятих роках ХХ століття. Була реалізована 30 років пізніше під впливом освітнього буму. Існувала дуже характерна різниця в поглядах на розвиток університетського містечка між соціальними і гуманітарними факультетами та факультетами наук про Землю, фізики, математики, хімії та біології. На Мораско внаслідок цієї суперечки вдалося «спровадити» новоутворений факультет політичних наук, а також частину історичного факультету. Решту гуманітарних і соціальних факультетів залишили в середмісті. Проти використання окреслення гетто протестували творці й реалізатори цієї великої втечі університету за межі міста. Однак варто сказати, що позбавлені спільних просторів, розкидані в приміському ландшафті корпуси факультетів, відділені від міста залізничними коліями, які щоденно перетинають сотні студентів, що мешкають у місті, але навчаються за його межами, відповідають характерним рисам гетто. Єдиним порятунком реалізації в них традиційних відносин із містом є поступове перетворення кампусів на академічні містечка, розташовані на околицях міст, тобто повернення до зв'язку університетської функції з іншими міськими функціями. Це означає повернення студентського життя в околиці університету й водночас, що лишається предметом постійної критики активістів та міської влади, – очищення центрів міст від студентів. Економічні ефекти цих процесів лишаю без коментарів.

Увагу мешканців і прибулих притягує водночас – рідко в Польщі – щораз більша «видимість»

університетських будинків у містах. Не лише історична університетська забудова, але й також їх авангардна архітектура стають осями «міських смаків». Для університетів працюють найвизначніші й найцікавіші архітектори, зокрема *star architects*. Важко уявити собі Варшавський університет без його бібліотеки, яку спроектував Марк Будзинський, Познань – без Музичної академії, яку створив Єжи Гуравський, а Краків – без пізно-модерної Економічної академії, яку спроектував Ромуальд Льоглер. Насправді, немає окремої категорії «університетська архітектура», але місце для закладу освіти, студентів, студентської культури в місті також стало предметом архітектурних конкурсів. Дуже цікавим проєктом для простору площі Нарутовича у Варшаві, який підготував авторський колектив – Гугон Ковальський, Адам Верцінський, Магда Пьотровська, Зофія Пьотровська, була Академічна площа, створена перед будівлею гуртожитку. Вона була спроектована, окрім інших елементів, призначених для всіх мешканців, щоб забезпечити потреби осіб, які мешкають у будинку студентів. На ній мала бути розміщена сцена з дахом, яка мала трибуну на підвищенні й могла бути використана для розмаїтих подій, концертів, дискусій чи вистав. Автори проєкту не перейнялися поширеним (також із-поміж ректорів) переконанням, що студентам передусім потрібні «Biedronki» (назва мережі супермаркетів у Польщі). Такий вихід академічної культури в місто є протилежністю приховання її за воротами, наприклад, Варшавського університету, які слугують його найбільш відомою візуальною репрезентацією.

Водночас потрібно говорити про «видимість» студентів і молодих викладачів у центрах міст. Чим без них був би, наприклад, у Польщі різний міський

активізм? На основі подій останніх років ми повинні додати до академічної культури цей перспективний елемент, який зумовлює зміну решти двох сфер академічної культури (навчання і розваги) – активізм молоді інтелігенції. Перенесення факультетів із центрів міст на околиці супроводжує динамічне повернення студентів і молодих викладачів до міста, їхню боротьбу за право співучасті в рішеннях про напрям розвитку університетських міст. У такий спосіб у співпраці з міськими активістами академічні знання і культуру практикують у конкретній міській діяльності, унаслідок чого культуротворча роль університетів вимагає чергового переосмислення. Ми рідше думаємо про неї як про зовнішню щодо міських процесів, убачаємо в ній не лише претензію до нормативної чи регулятивної функції щодо хаотичного простору міста.

Студенти та викладачі разом із працівниками дослідницьких інституцій становлять особливий тип міських суб'єктів, що творять власну культуру, яка єдина з міських культур, з одного боку, сягає далеко за межі того, що традиційно в соціології називають студентською культурою, а з іншого – в урбаністичних студіях – креативним класом (Florida 2007). Про відмінність університетської культури говорить те, що в цьому місці й часі називають містом і університетом – історично і географічно визначеними кузнями еліт. З одного боку, міста – особливі інтелектуальні виклики для своїх мешканців. Багато разів, починаючи з відомого діагнозу Георга Зіммеля (Simmel 1975), який стосується ментальності мешканців великих міст, порушують питання інтелектуалізації життя в містах як надзвичайно складних просторах, багатих на інновації та постійну конкуренцію між міськими суб'єктами. З іншого боку, концентрація на пізнавальних

процесах, яка характерна для закладів вищої освіти, значною мірою відповідає на інтелектуальний неспокій і потреби тих самих міських суб'єктів. Інтелектуалізація життя в місті, зосередження на поширенні знання про реальність (як би її не розуміли), формування критичної думки та її обґрунтування, про що писав Жак Дерріда (Derrida 2001), урешті-решт отримання користі від взаємної відкритості на спільні цілі будують містки між університетами та містами.

Класичні університетські міста до посилення процесів урбанізації, а також ті, що виникли вже на їх хвилі починаючи з XIX ст., мали специфічну структуру міських культур, зумовлену наявністю та впливом академічної культури. Сьогодні увагу звертають на два елементи цієї культури: навчання і розваги, які привносять до міст викладачі та студенти університетів. Колаж навчання і розваг, який визначає, наприклад, в американських студіях академічний спосіб життя (Chatterton & Hollands 2003), доповнено різними формами діяльності, що не помістилася в цій діаді й часто опиняється поза увагою дослідників. У Польщі цей колаж має бути доповнено різними формами активізму, зокрема урбаністичним активізмом. Культура знання, розваг, співпраці й діяльності творять досить привабливу модель життя в місті, водночас кожен із названих елементів можна брати до увагу в рейтингах привабливості міст у глобальному масштабі. Отже, академічна культура стає діяльнісною і перформативною в дещо іншому обсязі, аніж той, у якому помістив перформативність (творення подій в університетах) Дерріда.

Академічна культура, яку тут розуміють як набір переконань, реалізованих в академічних і міських практиках, – це одна з міських культур, яка своїм

критичним покликанням прагне змінити організацію міського життя, що пов'язана зі знанням, які постачають університети. Академічна культура, яку практикують у конкретній міській діяльності, – це цікава територія, де поняття університетської автономії щодо міста стикається з поняттям університетського служіння для міської громади. Така активність академічної культури, звичайно ж, не єдина, пов'язана радше з ідеєю відкритого університету, а не елітарного. Одним із практичних застосувань описаної тенденції є сьогодні співпраця міських інституцій культури й університетів. Її переважно ініціюють зверху. Прикладом може бути Ювілейна декада УАМ (2009–2019), у межах якої університет і Фонд Університету імені Адама Міцкевича в Познані співпрацювали з Центром культури «Замок», одним із результатів чого був цикл університетських лекцій у замку. Цю подію підтримували пам'яттю про те, що першою будівлею університету був саме замок. Прикладом співпраці університету й міста, яка ініційована знизу, треба визнати дослідження, що призвело до розроблення плану ревіталізації так званої зони Св. Мартина, центральної вулиці Познані разом із її околицями. Його підготували та презентували результати в замку та на вулиці Св. Мартина співробітники різних інститутів познанських університетів у тісній співпраці з працівниками замку. Участь міської влади в цій акції була символічною. Отже, відкриття університетів для міст треба насамперед оцінювати шляхом вивчення використання в міській політиці культурного капіталу, накопиченого та примноженого в університетах.

Якщо йдеться про студентів в просторі університету й міста, то відповіді чекають питання про те, які зміни в організації навчання та життя в місті

зумовили розмиття значень, пов'язаних із поняттям студентської культури. Ці зміни, зі свого боку, поглиблюють різницю між різними поколіннями студентів, студентами та викладачами, а також зумовлюють стратифікацію в діях студентів, що належать до одного покоління. Якщо використаємо поняття студентифікації (*studentification*), яке ввели англійські географи й урбаністи, то сягнемо щоденних відносин студентів із мешканцями університетських міст, неоднозначна оцінка яких випливає з глибини та широти зв'язків між двома групами, що проживають у міських округах. Нашарування конфліктів у цій сфері зумовлює питання про те, чи ми готові реалізувати відкритий університет, наголошуючи на зв'язку студентів із мешканцями міст. Можливо, кампуси, обладнані гуртожитками, що відокремлюють не лише навчання, але й студентське життя від міста, пішли на користь і міським жителям, і студентам?

Студентифікацію просторів середмістя вважають важливим чинником змін, які відбуваються в університетських містах. Цей порівняно новий процес, започаткований політикою поширення університетської освіти в європейських країнах, розпочався наприкінці ХХ століття і майже відразу викликав зацікавлення британських дослідників міст. Передусім його визнали новою моделлю соціальної концентрації та сегрегації. Підкреслювали також його концептуальний зв'язок із ревіталізацією та джентрифікацією. Навіть почали визнавати студентифікацію одним із видів джентрифікації. Особи, які студентифікують, схожі на митців та інших креативних працівників, легко з ними співпрацюють у публічних просторах. Відомим прикладом того, що таке розрізнення вдаль, може бути познанський район Єжице. Занедбаний, але з численними слідами

пишноти та історичними багатоквартирними будинками в стилі модерн, район не покинув університет унаслідок наполегливого прохання двох факультетів. Студенти цих факультетів навчаються тут, живуть, купують, створюють свої бістро, галереї, майстерні тощо. За кілька років район став наймоднішою частиною Познані з-поміж молодшої інтелігенції, залучаючи як приватні, так і муніципальні інвестиції. Можна сказати, що він не тільки модний, але й має академічну культуру, яка відіграє головну роль. Площа Старий Ринок і репрезентативні частини міста традиційно приваблюють туристів.

З досліджень британців (Allison 2006; Sage, Smith & Hubbard 2012; Sage, Smith & Hubbard 2013; Smith 2008) ми дізнаємося, що поява студентів, які винаймають помешкання в так званих поганих районах, приносила також багато вимірювальної користі для їх мешканців (наприклад, поліпшувалася комунікація з іншими районами). З іншого боку, студентська колонізація деяких частин міста може спричинити зменшення вартості ділянок, а відтак вимірювальні втрати для їхніх власників. Скупчення молоді з подібною культурою, стилем життя, споживанням впливає на перебудовування міської інфраструктури, пришвидшує появу різних анклавів в університетських містах. Воно пропагує дешеві форми споживання: бістро, магазини, секонд-хенди, водночас також мобілізує студентів брати участь у справах їхнього найближчого оточення. Суперечки й конфлікти з постійними мешканцями щодо збереження власного стилю життя урівноважує співпраця в межах конкретних проєктів, наприклад, міських центрів, спільних просторів.

Студентифікація пов'язана з оцінкою так званих студентських міст. Її результатом є рейтинги й методології порівняння найкращих у світі міст із

погляду студентського життя. Ці рейтинги опрацьовують найчастіше на основі п'яти показників: 1) *student mix*, тобто відсоткової частки студентів у населенні міст разом із числом іноземних студентів (міста, які мають найбільше студентів, зокрема іноземних, пропонують більше зручностей для молодих людей); 2) позиція університетів, розміщених у місті, у рейтингу найкращих університетів світу (головно, на основі QS World University Rankings); 3) стандарт життя в місті (наприклад, на основі звіту Mercer Quality of Living Survey); 4) активність роботодавців (на основі кількості фірм, які розглядають місцеві університети як місце рекрутації найкращих випускників); 5) доступність витрат (плата за навчання, гонорари, роздрібні ціни та вартість життя). Усі названі складники оцінки привабливості міст для студентів (у глобальному масштабі, однак можна сконструювати їх відповідники в масштабі Польщі) вимагають звісно розроблення методології творення списку чинників, які впливають на кожен із названих показників. У поєднанні з традиційно, описово сформульованими функціями університетських міст, витвореними в історичному процесі, вони не залишають сумнівів щодо глибини зв'язків між містами та їхніми університетами. Однак вони можуть натякати, що й університети, і міста сьогодні зосереджені на студентах.

Особливої уваги заслуговують також дослідження моделей і наслідків співпраці між університетською та міською владою, зокрема тих (а може, і передусім тих), що виходять за межі розрахунків, зобов'язань і фінансових субсидій. У такому разі запитуємо про те, як університети постачають містам потрібну критичну думку, що впливає на їхній розвиток, а університети, беручи до уваги соціальну й економічну характеристику міста,

творюють, наприклад, нові напрями студій. Найпростішою формою такої спільної діяльності є уявлення міста й університету як місць зустрічі та перетворення цієї ідеї на бренд міста. Як відомо, це успішно зробив Вроцлав. У цій сфері, з одного боку, постають питання щодо можливого використання університету як бренду міста, а його архітектури як *brandscape*, з іншого боку – щодо здатності міста залучити студентів (польським прикладом є Краків, каталонським – Барселона тощо). Міський *brandscape* використовують у промоційних матеріалах університетів, а університети як бренд використовують для промоції міст.

Передусім на увагу заслуговує підтримка університетів за допомогою міських інвестицій (наприклад, Сосновець), а також співфінансування наукових досліджень, насамперед тих, що відповідають політиці розвитку і завданням міської влади. Прикладом таких дій була співпраця в межах проекту «Академічна Познань» щодо підтримки розвитку познанських наукових інституцій у дидактичній та науково-дослідницькій сферах. Спільними цілями визначено підвищення якості освіти, залучення в місто талановитих студентів, підтримка розвитку, який спирається на знання. До проекту входила програма, яка дозволяла запрошувати видатних особистостей наукового світу до Познані. Популярний цикл їхніх лекцій було організовано в межах конкурсів на малі гранти. Місто ангажувалося також у пошук викладачів для нових спеціальностей. Інші програми (стипендії для студентів, молодих дослідників) і конкурси (Наукова нагорода міста Познань) сприяли не лише розвитку, але й також популяризації науки в місті. У межах цього договору університет підтримував місто в сприянні підприємництва (Познанські дні підприємництва, які організував

Фондом УАМ). Передусім організовано дослідницькі групи та наукові центри, які здобували знання, пов'язані з потребами міста (наприклад, Центр дослідження якості життя в Познані). Багато разів із міського бюджету профінансовано соціологічне дослідження, яке стало нагодою для проходження практик і стажування студентів. Цікавим прикладом співпраці між науковцями та самоврядуванням є також Центр метрополійних досліджень.

У світлі наведених зв'язків, які існують між містом та університетом – неповних за потребою – питання, винесене в назву статті, може здаватися риторичним. Однак його вважаю корисним під час дискусії про майбутнє університету. З одного боку, проведення ширших досліджень дало б змогу верифікувати тезу про академіків, закритих у «вежі зі слонової кістки». Завдяки їм навіть поезія може стати значущим елементом публічного простору міста (познанська Весна поетів, яка виходить у місто, поетичні мурали на стінах будинків). З іншого боку, історична реконструкція зв'язку міст з університетами в Європі демонструє, наскільки симетричні їхні лінії розвитку й занепаду. Обплутані сьогодні оптичними волокнами, вони захищають переваги прямих контактів між науковцями, їхніми студентами та мешканцями, тобто основи академічної культури, яку також розуміють як критичний обмін думками.

Література:

1. Allison, J. (2006). Over-educated, Over-exuberant and Over Her? The Impact of Students on Cities, *Planning Practice and Research*, no. 21, P. 79-94.
2. Chatterton, P., Holland, R. (2003). *Urban Nightscapes. Youth Cultures, Pleasure Spaces and Corporate Power*, London–New York: Routledge.

3. Derrida, J. (2001). *L'Université sans condition*, Paris: Galilée.
4. Florida, R. (2007). *The Flight of the Creative Class*, New York: Collins.
5. Sage, J., Smith, D., Hubbard, P. (2013). New-built Studentification. A Panacea for Balanced Communities?, *Urban Studies* 2013, no. 50, P. 2623-2641.
6. Sage J., Smith D., Hubbard P. (2012). The Diverse Geographies of Studentification. Living Alongside People Not Like Us, *Urban Studies*, no. 27 (8), P. 1057-1078.
7. Simmel, G. (1975). *Mentalność mieszkańców wielkich miast*, przeł. M. Łukasiewicz, w: idem, *Socjologia*, PWN, Warszawa 1975.
8. Smith, D.P. (2008). The Politics of Studentification and “(Un)balanced” Urban Populations. Lessons for Gentrification and Sustainable Communities?, *Urban Studies*, no. 45 (12), P. 2541-2564.

АКАДЕМІЧНІ І ГРОМАДЯНСЬКІ ЧЕСНОТИ В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ У XXI СТОЛІТТІ: ФЕНОМЕН МАЙДАНУ

Михайло Бойченко, Наталія Бойченко

Майдан – це визнаний у світі феномен політичної активності українського громадянського суспільства. Тригером українських революцій майже щоразу виявлявся протестний рух українського студентства, яке підтримувала частина професури. Певною мірою вплив студентства на політичне життя країни описує класична праця американського філософа Джона Сьорла ще 1971 року «Війна кампусу» (Searle 1971). Утім, українська новітня історія внесла суттєві новації в розуміння ролі студентства та міст у радикальному реформуванні суспільства. Ключове значення мала при цьому вихована на академічному ґрунті мотиваційна готовність – наявні у студентства і професури академічні цінності й чесноти, які стали взірцем для формування громадянських цінностей і чеснот.

Академічний чинник українських революцій доби незалежності

Роль студентства та професури в організації роботи майданів 1990, 2004/2005 і 2013/2014 років належно системно і докладно не досліджено. А ця роль була багато в чому визначальною.

1990 року перший майдан починався 2 жовтня з голодування студентства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, студентів інших закладів вищої освіти (ЗВО) Києва та представників деяких ЗВО з обласних центрів України. Лідером студентства тоді став представник філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка Олесь Доній (Зінченко 2022; Терещук 2020). 21 листопада 2013 року протести на Майдані в Києві також розпочали студенти та професура передусім філософського факультету, які зібралися для святкування Всесвітнього дня філософії в четвер (саме 21 листопада) у Мистецькому арсеналі і вкрай незадоволено сприйняли звістку про заяву тодішнього прем'єр-міністра Миколи Азарова про згортання плану українського уряду щодо вступу до ЄС, яке офіційно іменували «призупиненням процесу підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом». Помаранчевій революції також передувала в травні – серпні 2004 року так звана «Революція на траві» – саме так назвали згодом протести студентів, а також їхніх батьків, частини викладачів і просто багатьох мешканців міста Суми проти об'єднання в один університет трьох ЗВО цього обласного центру – Сумського державного університету, Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка та Сумського національного аграрного університету. Коли тодішній Президент України Леонід Кучма врешті-решт скасував свій квітневий указ про об'єднання цих університетів, це вселило впевненість у представників громадянського суспільства, що мирний масовий спротив є дієвим засобом політичної боротьби в Україні. Хоча цей мирний спротив тодішня влада намагалася придушити усіма засобами, зокрема й залякуваннями і фізичним примусом (Шовкопляс 2014).

Варто взяти до уваги, що, як і в усіх інших країнах, революційні події відбувалися передусім у великих містах, а вже потім їх хвиля поширювалася на менші міста і райони. Водночас кожен обласний центр України має по кілька університетів, а деякі міста, такі як Київ, Харків, Львів, Дніпро, Одеса, Вінниця, Черкаси, Запоріжжя, Суми та ін., є визнаними академічними центрами в Україні. Звісно, наявні також відомі університети в деяких менших містах – досить лише згадати Острог, у якому розташований найстаріший і один із найпотужніших сучасних українських університетів. Але все-таки велика політика відбувається переважно у трьох великих містах – Києві, Харкові та Львові. До таких донедавна можна було віднести також Донецьк і Сімферополь – саме тому їх повернення у склад України важливе як у політичному, так і в академічному плані. Тому провідні донецькі й луганські університети, а також Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського виїхали з окупованих територій у вільну Україну – їхня академічна діяльність готує ґрунт для повернення демократії на всю конституційно закріплену територію України.

Природа академічності¹

Академічність сприймають переважно як цінність, яка позначає певну особливу сферу суспільного життя, яка потребує певної автономії, захисту від зазіхань на її самочинність, від зовнішніх впливів, які можуть зруйнувати цю сферу в її чистоті і правильності. Певною мірою саме про це міркував Імануель Кант, захищаючи в праці «Суперечка факультетів» (1794) право університету на

¹ Для підготовки наступних трьох підрозділів було використано публікацію одного з авторів (Бойченко 2014в).

самоврядність і свободу від втручань держави (Кант 2019). Саме це певною мірою спонукало Наполеона вивести університети з-під контролю церкви, створивши перші у світі світські університети (одна з головних ознак так званої «наполеонівської моделі» університетів). Однак до цих прикладів варто придивитися уважніше.

Кант як ректор намагався вивільнити свій університет із-під політичного впливу царської Росії, яка незадовго до того (1758 року) через війну зробила німецький Кенігсберг російським містом. Не згадуючи, звісно, цієї «обставини», Кант пише про свободу філософського факультету як його незалежність від політичних впливів. Хоча німецький біограф Канта розглядає цю працю під кутом участі Канта в німецькій освітній політиці (Гаєр 2007, с. 282-283), ми вбачаємо тут також і російський «слід». Хоча Кант і писав німецькою, і друкувався в Німеччині, він залишався російським громадянином, а отже, змушений був виправдовувати цю обставину не лише перед своїми читачами, але передусім – перед самим собою.

Наполеон, вивільняючи університети з-під влади церкви, перетворив їх на факультети – складники в структурі єдиного на всю країну «імперського університету» (повний, класичний склад факультетів мали в цій циклопічній структурі лише відділення в Парижі, Страсбурзі та Тулузі). Тим самим Кант схиляється до політичного утримання, а Наполеон взагалі перетворює університет на тоталітарного монстра. Навряд чи це може слугувати прикладами академізму. Час довів, що така «академічність», тобто намагання утвердити свободу університету як передусім «свободу від», – це хибна стратегія. Кенігсберзький університет став тепер напівзабутою історією, яку згадують переважно, щоб додати

історії російської вищої школи штучної давнини (1544 рік кенігсберзької Альбертїни формально додає цілі століття, не означаючи жодного впливу на справжній початок розвитку вищої освіти в Росії). Наполеонівський університет тривалий час згадували не тихим і недобрим словом французькі інтелектуали ще навіть наприкінці ХХ сторіччя (Корсак 1997, с. 122–131) – якраз за руйнування самої ідеї університету.

Утім, академічність полягає, на нашу думку, не таку відстороненні університетів від політики, релігії чи будь-якої іншої суспільної сфери, а навпаки – в активному самовизначенні університетів щодо будь-яких суспільних процесів. Таке самовизначення й активна участь у суспільному житті дають власне гарантовану можливість представникам університетів визначати ту дистанцію вищої освіти від інших суспільних сфер, яка є комфортною і потрібною самій вищій освіті. Таку дистанцію від усього іншого суспільства, яку задають університети, ми й вважаємо сутністю академічності (Бойченко 2014а, 2014б, 2016, 2019а, 2019б; Бойченко Н. 2015).

Як бачимо, академічність зовсім не обов'язково має розходитися з громадянською позицією – швидше навпаки: академічність має бути якнайкращим виразником і найактивнішим захисником громадянських інтересів. Між іншим у своїх кращих зразках академічність має бути і якнайкращим прикладом господарювання, культурної діяльності, правового захисту тощо, адже академічність по своїй суті передбачає створення зразків суспільної поведінки.

Взаємозв'язок академічних і громадянських чеснот

Гідність – це передусім моральна характеристика особистості. Найчастіше гідність визначають не змістовно, адже змістовно її можна визначати дуже по-різному. Формально ж гідність найпростіше визначати через те, що прагнуть зберегти від приниження і знищення. Тобто гідність однозначно залежить від зовнішньої оцінки, визнання інших, і саме тому нестача або відсутність такого визнання і призводить до ситуації приниження або знищення чиеїсь гідності: якщо когось визнають і поважають, то не будуть принижувати, і навпаки.

В Україні наприкінці 2013 – на початку 2014 років відбулася Революція гідності, яка починалася як рух Євромайдану, але згодом переросла в боротьбу значної частини громадян за власну гідність загалом. Якщо спочатку знехтували бажанням громадян щодо активного руху України до євроінтеграції, то доволі швидко стало очевидним, що чинна тоді влада взагалі не те, щоби не бажає прислухатися до потреб своїх громадян, але й узагалі заради реалізації своїх кланових інтересів готова жертвувати не лише свободами, а й самим життям своїх громадян. Таке масштабне приниження гідності призвело до переростання протистояння частини суспільства в загальну недовіру до влади як неспроможної реалізувати свої основні функції. Таку недовіру влада отримала вже не лише у своїх опонентів, але й у колишніх прихильників. Утім, ситуація в країні не переросла в крах державності, оскільки Революція гідності передбачала збереження поваги до всіх громадян, навіть до таких, якими були колишні можновладці. Ніхто не став чинити «суди Лінча», хоча революційна стихія і підійшла до цієї

критичної межі. Збереження законності в країні було важливим складником і тестом на самоповагу в учасників Революції гідності. Заради збереження цієї гідності й законності як її гаранта непоодинокі революціонери в певний момент пожертвували навіть власним життям.

Саме від наших власних зусиль залежить як наша гідність, так і наша моральна цілісність, цілісність як моральної особистості. Це виводить нас на розуміння успішності людини як інтегрального результату позитивного і творчого розв'язання завдань щодо утвердження власних гідності й цілісності. Життєву успішність неможливо уявити поза виконанням цих завдань. Утім, на нашу думку, це загальне правило зберігає свою силу й тоді, коли йдеться про громадянську й академічну успішність.

Академічна гідність пов'язана з чесністю академічних здобутків. Ідеться не лише про відкидання плагиату та інших різновидів непорядності в науці. Це лише найбільш очевидні й публічно засуджувані випадки паплюження академічної гідності. Для здобуття академічної гідності потрібно передусім її позитивне утвердження – відкидання її антиподів важливе, нерідко навіть критично важливе, однак воно саме собою не гарантує академічної гідності. Позитивним утвердженням академічної гідності є здобутки в науці. На нашу думку, саме з академічної чесності народжуються всі академічні свободи, а не навпаки. Близьку позицію обґрунтував Джон Серл, коли виводив академічні свободи зі статусу університету як закладу, «призначеного для просування і поширення знань», а тому «для обґрунтування права академічної свободи, нам потрібна також теорія про те, як знання можуть бути досягнуті і підтверджені; нам потрібна епістемологія, теорія пізнання» (Searle 1971, p. 185). Однак ми б сказали,

що це має бути своєрідна епістемологія цінностей і чеснот, а не традиційна епістемологія знань.

Цю чесність як щирість перед самим собою в здобутті істини підносив понад усе Ніцше, який уважав її чи не найвищою чеснотою не лише науки, але й самого життя (Ніцше 2020). Геніальні мислителі, як правило, неодноразово поверталися до одних і тих самих тез з іншого погляду, в іншому контексті й нерідко протягом усього свого творчого життя. І не можна сказати, що найкращим було перше формулювання або останнє – хоча і це можливо. Однак, усі інші спроби не були марними – вони лише підвищують цінність найкращої.

Академічна успішність є гарантованою і незаперечною за умови поєднання академічної гідності й академічної цілісності. Не може бути вченим людина, яка провадить наукові дослідження і навіть робить наукові відкриття, але для себе, не оприлюднюючи їх, так би мовити в режимі схимника. Академічною гідністю вченому нехтувати неможливо – це ставить під загрозу й під сумнів його академічну цілісність. Натомість за своєю суттю академічна успішність передбачає опертя на таку академічну гідність, в основі якої лежить академічна цілісність. Як тільки між ними починається протиставлення, кожна з них зазнає корупції (саморуйнування) і занепаду.

Що стосується цілісності особистості в академічному освітньому середовищі, то основну загрозу їй якраз і становить його висока публічність. Тут легко видаватися, а не бути, театральні ефекти нерідко переважають змістове наповнення. Улюбленим викладачем може бути не найглибший знавець-науковець, так само, як і першим студентом може тривалий час бути найбільш активний доповідач, а не більш вдумливий дослідник. Водночас артистизм

і публічна активність мають остаточне визнання саме як завершальна фаза наукових досліджень і препарування їхніх результатів для дискусій. Якщо за артистизмом відсутня риторика, а за риторикою відсутня наукова істина, то вони мало чого варті, причому щоразу варті все менше. Навпаки, посилена риторикою наукова істина лише виграє, а посилена особистим артистизмом науково обґрунтована риторика взагалі набуває не лише краси витвору мистецтва, але й сили політичної влади й пафосу літургії. Академічна цілісність викладача і студента таким чином не просто розкриває їхню академічну гідність, а надає їй найвищої успішності.

Громадянські цілісність, гідність та успішність

Отже, попри свою специфіку академічні успішність, гідність і цілісність у сфері освіти не суперечать, а розвивають академічні успішність, гідність і цілісність, які продукує наука. Громадянські успішність, гідність і цілісність є, на нашу думку, тим, що цілком може бути, а з початком доби Просвітництва все більшою мірою – дальшим розвитком академічних успішності, гідності та цілісності науки й, особливо, освіти. Справді, усе більшою є верства не просто освічених людей, а людей, навчених і вихованих університетською освітою, причому ці люди, як правило, і формують не лише значну частину суспільних еліт, але й, безумовно, становлять основну частину середнього класу сучасного суспільства.

Щодо теми впливу академічних цінностей на формування громадянських цінностей, уже наявна доволі значна кількість наукових досліджень. Лише в Україні є праці, присвячені університету як особливій спільноті, таких авторів, як Тараса Добко (Добко

2008), Михайло Мінаков (Мінаков 2008), Олександр Пронкевич (Пронкевич 2005), Володимир Ромакін (Ромакін 2008) та ін., так і праці, присвячені власне значенню цінностей цієї спільноти для вітчизняного суспільства, таких дослідників, як Марія Култаєва (Култаєва 2005), Любов Півнева (Півнева 2005), Сергій Пролєєв (Пролєєв 2005), Сейфула Рашидов (Рашидов 2006), Володимир Ромакін (Ромакін 2006) та ін. У контексті нашої статті варто додати, що вітчизняні автори звертають досить багато уваги на проблеми академічної чесності з погляду етики і права, корпоративної, політичної та громадянської культури, однак критично мало уваги приділяють вихідній, базовій проблемі, проблемі цілісності особистості, яка досягається академічними засобами, з одного боку, і що більш важливо, тієї цілісності, яка лежить в основі академічної ідентичності, власне творить цю ідентичність. Саме цю цілісність досліджував, на нашу думку, Фрідріх Ніцше – на перший погляд, так далекий від академізму. Безперечно, процедурні питання забезпечення академічних цінностей є надзвичайно важливими і неусувними, і все ж без знання витоків проблеми, без відчуття кінцевого призначення боротьби за академічні цінності ми ризикуємо втратити непомітно не лише самі ці цінності, але і їхню суспільну значущість.

Однак саме для цілей уточнення громадянських чеснот під кутом академічних чеснот процедурний бік питання виявляється зовсім незайвим. Звикаючи до прозорих і спрямованих на спільне благо процедур в академічному світі, студенти (як чинні, так і колишні) у громадянському житті, якщо не діють автоматично в тому самому стилі, то в усякому разі стають значно більш чутливими до відхилень від нього в поведінці інших представників громадянського суспільства – особливо представників

влади. Невипадково на Заході академічна нечесність у минулому (іноді навіть у далекому минулому) перекреслює політичну кар'єру навіть на найвищому політичному рівні: якщо людина починала життя непорядно, то ніяких гарантій її порядності в подальшому дати вже не можна.

Якими ж є такі громадянські чесноти, як цілісність, гідність та успішність, у світлі нашої попередньої аргументації? Цілісність громадянина не може бути гарантовано утверджена без захисту його гідності. Визнання співгромадян не просто зміцнює нашу ідентичність, а вперше її утворює, адже ідентичність особистості латентно завжди складається із сукупності соціальних ідентичностей (на що звертав увагу ще Георг Зімел (Simmel 1910–11)). Тут варто уникати протиставлення одних версій ідентичності особистості іншим як істинних неістинним. Наприклад, саме так Августин протиставляв ідентичність особистості, яка належить Місту Божому, ідентичності особистості, яка належить Місту земному. Тобто гідність одних утверджувалася через невизнання гідності інших, а це, на нашу думку, сумнівна база для утвердження цілісності будь-якого гатунку. Цікавим був мій досвід переосмислення цієї проблеми після відповіді на моє питання, яке надав Христос Янарас: на запитання, чи не є літургія символом чи взірцем соціальності, Янарас відповів, що літургія якраз і є справжньою соціальністю. Його відповідь прозвучала в тому контексті, що соціальність саме і народжується в такій літургії і поширюється по всьому суспільству. Нам видається, що причастя тоді постає не як символ, а як практика і найуніверсальніша соціальна процедура. Причетність до академічного світу також є зразком такої світської «літургії», яка надає витоки дійсної соціальності. Це та соціальність, яку

небезпідставно сприймають як соціальну (і зокрема громадянську) успішність, а не просто одну з можливих соціальних ідентичностей.

Водночас приклад академічних чеснот привертає увагу до того, що соціальна успішність є наслідком обрання стратегії на послідовне вилучення всіх фальшивих версій здобуття цілісності та гідності. А для цього, як і в академічних чеснот, у соціальних чеснот, зокрема громадянських, також має бути своя базова позитивна цінність. Для соціальних чеснот це чесність у прагненні творити спільний з іншими людьми соціальний світ як власний життєсвіт, для громадянських чеснот такий світ набуває конкретики держави і її складників – аж до місцевих громад і сім'ї, як це класично схарактеризував ще Георг Гегель (Гегель 2000). Тобто громадянське суспільство в його конкретних утіленнях має стати метою (а не засобом) для наших громадянських учинків. На цьому шляху особистість якраз і здобуває свою цілісність і гідність. Як довела Революція гідності, а до цього Помаранчева революція, здобуття власної цілісності й гідності не є справою одного моменту, хоча певні моменти громадянського прозріння і громадянського навернення потрібні й незамінні. Громадянська цілісність учить нас, що громадянами ми можемо стати лише самотужки (*sapere aude* Горація в Кантовому трактуванні (Kant 1784)), тоді як громадянська гідність засвідчує, що одних індивідуальних зусиль замало – на їхній основі потрібне здобуття соціального визнання (Nonnet 1992). Громадянська успішність закріплює, на нашу думку, зворотний зв'язок громадянської гідності з громадянською цілісністю, коли перша закріплює останню і надає їй інституційних гарантій. Таким чином, як і у випадку академічних чеснот, громадянські чесноти мають отримувати своє інституційне

закріплення і завершення. Однак акцент на чеснотах забезпечує від надмірної формалізації, відчуження від потреб особистості, вихолощення інститутів громадянського суспільства до їхнього перетворення на бюрократичні інстанції, які здатні переважно утискати права особистості, аніж реалізовувати їх. Як у академічній царині, так і в громадянському суспільстві формальний авторитет не спрацьовує, якщо особистість не здатна будь-якої миті виявити в собі належні чесноти – «Hic Rhodus, hic salta».

Стейкхолдери університетів та їхня етична відповідальність²

Якщо під моральною відповідальністю університетів мали на увазі в кращому разі інституційну відповідальність, а як правило – узагалі відповідальність університетів у принципі, безособово, то під етичною відповідальністю університетів мають на увазі етичну відповідальність конкретних особистостей – представників університетів. Раніше (у традиції класичного інституціоналізму) університет як соціальний інститут розглядали як певну субстанцію, зведення непорушних класичних академічних цінностей і чеснот, а їх представників – як сумлінних (в ідеалі) виконавців певних академічних приписів, які транслювали їм «згори» – від непогрішимої академічної традиції і авторитетної університетської адміністрації, яка нібито втілювала в собі (а нерідко все так і було) цю традицію. Натомість сучасний освітній дискурс (з позицій не-оінституціоналізму) трактує університети як організаційно, ціннісно і функційно доволі гнучкі соціальні інституції, які доволі чутливі до того дизайну,

² Для підготовки наступних двох підрозділів було використано публікацію одного з авторів (Бойченко 2021).

якому їх піддають перманентно університетські стейкхолдери – люди: і як індивіди, і об'єднані в спільноти й організації, які суттєво впливають на функціонування університетів.

Саме етичні характеристики цих людей і формують реальний зміст і підґрунтя етичної відповідальності університетів. Вочевидь, така відповідальність може бути лише інтегральною і лише зрештою її можна більш чи менш точно й адекватно узагальнити в якусь спільну моральну відповідальність університетів. Очевидно, що «моральна відповідальність університетів» з цього погляду розкриває себе як певний метанаратив, який у гіршому випадку може виявитися симулякром, а у кращому – основою самоідентифікації певної уявленої спільноти, яка іменує себе університетом.

Окремо варто згадати про те, що питання етичної відповідальності має такі складники: етичне рішення (за яке, власне, і має бути відповідальність); етична і соціальна детермінація (яка зумовила таке рішення); соціальні та моральні контексти (які визначають як причини, так і наслідки – прямі, побічні і супутні – ухвалених рішень), компетентності суб'єкта ухвалення цього рішення (релевантні знання, цінності, чесноти, принципи поведінки тощо – властивості індивідів і соціальних спільнот як колективних суб'єктів ухвалення рішень). Усе це підлягає спеціальному ретельному дослідженню, яке більшою мірою вже здійснене у світовій та вітчизняній науці (Vjörnsson & Persson 2012). Утім, у заломленні щодо вузької проблеми етичної відповідальності університетів варто ще раз подивитися на ці складники етичної відповідальності через три основні виміри її прояву – соціальний, політичний і освітній.

Ключовим питанням етичної відповідальності є кінцева мета, вища ціль, місія, яку ставить суб'єкт

ухвалення рішення, тобто заради чого в підсумку ухвалюють усі поточні рішення, якою є стратегія життя і певної значної справи в цьому житті. Але етична відповідальність має свій фундамент у соціальному вимірі: яку роль відіграють університети в суспільному житті, перед ким у суспільстві відповідають університети, якими є наслідки цієї відповідальності для суспільства та самих університетів, хто концептуалізує ключові питання етичної відповідальності університетів – самі університети, політики чи ширше коло стейкхолдерів і, власне, хто вони, ці стейкхолдери? Маємо передусім з'ясувати ці базові поняття.

Варто почати з одного з найбільш уживаних і не завжди адекватно тлумачених термінів у сучасному українському науковому, політичному і управлінському дискурсі – «стейкхолдер» (stakeholder, англ.). Ось як цей термін витлумачує Кембриджський словник: «особа, така як працівник, замовник чи громадянин, яка залучена до функціонування організації, суспільства тощо, і тому має перед нею відповідальність і зацікавленість у її успіху» (Stakeholder 2022). Утім, нерідко люди, залучені до організації, виявляють недостатньо активності й відповідальності для зростання її успіху. Свого часу ще Макс Вебер писав про відмінність традиціоналістського і підприємницького підходу до справи на прикладі протиставлення способу життя і діяльності католиків і протестантів (Вебер 2018). За умов суспільства ризику (Beck 2009) відповідальність не може бути пасивною: самого лише виконання формальних функційних обов'язків критично недостатньо – потрібна активна і творча відповідальність (Joas 1996). Ця відповідальність набуває не просто невід'ємної риси певної організації чи спільноти, а є критичною умовою, яка уможливорює її існування. Організація

чи спільнота тоді постають як система, а належна діяльність її стейкхолдерів постає умовою її виживання. 2015 року Міжнародна організація щодо стандартизації (ISO) так визначила стейкхолдерів: «особа або організація, що має права, частку, вимоги або інтереси щодо системи або її властивостей, що задовольняють їх потребам і очікуванням» (ISO/IEC/IEEE 15288:2015, 2015). Такими потребами і очікуваннями якраз і є виживання і розвиток.

Недостатньо мати якісь уявлення про університет і його призначення – треба, щоби існування університету критично залежало від правильного вибору стратегії поведінки особи/групи осіб/організації, які прямо залучені до функціонування університету. Лише таких залучених осіб можна, на наше переконання, називати стейкхолдерами. Наприклад, окремий студент і його поведінка далеко не завжди може радикально поліпшити (або погіршити) умови функціонування університету, але студентство, як академічна спільнота, безумовно має такий постійний вплив. Так само батьки студентів не мають прямої дотичності до освітнього процесу в університеті, однак можуть радикально вплинути на те, чи буде взагалі їхня дитина як випускник середньої школи вступати до університету, і якщо буде, то куди саме. Так само й роботодавці, які не беруть на роботу випускників певного університету певної спеціальності, можуть радіально вплинути на функціонування якщо не всього цього університету, то в усякому разі – на існування того факультету цього університету, який готує фахівців з цієї спеціальності – хоча самі ці роботодавці можуть безпосередньо не контактувати з жодними представниками цього університету. Отже, про те, чи є та чи та особа, група осіб, спільнота чи організація стейкхолдерами певного університету, можна

судити з того, як вони можуть фактично відповідати за його успішне функціонування. Стейкхолдерами є нерідко не ті, хто себе такими іменують, але не виявляють жодної відповідальності, а ті, хто реалізують актуально ту потенційну відповідальність перед університетом, яку вони об'єктивно мають.

З моменту свого виникнення університети мали виконувати роль інтелектуальних і культурних центрів суспільства – відповідати за збереження і примноження базових знань і цінностей. Утім, наука тривалий час розвивалася дещо осторонь університетів і була нерідко справою незалежних експериментаторів: як тому, що в університетах панувала доволі жорстка релігійна цензура, так і тому, що був відсутній виразний суспільний запит на інновації. Усе змінилося у Новий час – наукові відкриття почали здобувати все ширше застосування і суспільне визнання (зокрема, з'явилися королівські й імператорські академії наук), а доба Просвітництва потіснила релігію з університетів і відчинила в них двері для науки (Наполеонівський університет був першим суто світським університетом). Вільгельм фон Гумбольдт заснував Берлінський університет, проголосивши університетську освіту фундаментально залежною від розвитку наук, а самі науки отримали свою основну прописку в університетах. Відтоді наука і наукові відкриття живляться ідеями молодих талановитих студентів і концепціями досвідчених професорів. Суспільство розглядає університети як гаранта невпинності науково-технічного прогресу. Не така однозначна, проте, культурна і ціннісно-мотиваційна функція університетів. Адже їхніми випускниками були не лише видатні герої, але й злочинці й відверті негідники, а знання, здобуті в університетах, служили як добру, так і злу. Нерідкими залишаються

спроби різних політичних та інших організацій ідеологізувати університети, підпорядковуючи їх то лівій, то правій ідеології, то ультраліберальним, то ультраконсервативним ідеям.

Усе це зробило університети активними учасниками політичного життя свого суспільства: студентська молодь прагне щораз радикальніших соціальних змін і відкладати ці зміни на потім все менше згодна, а значна частина професури підтримує її в цьому. Однак не лише студентство і професура є стейкхолдерами університетської політики – як внутрішньої, так і зовнішньої. Є інші, не менш очевидні стейкхолдери – університетська адміністрація та наглядова рада університету (внутрішні щодо університету стейкхолдери), а також батьки студентів та майбутні роботодавці, які нерідко інвестують у навчання (зовнішні). Саме від їхніх рішень залежить та політична позиція, яку займе університет, а не від наполегливості чи прямого тиску політичних сил (як державних, так і недержавних). Тому відповідальність університетів перед суспільством завжди конкретизована через відповідальність університетів перед своїми стейкхолдерами.

Університети відповідають також і перед тими людьми, які не можуть прямо впливати на їхню політику, але все ж незаперечно відчують на собі результати діяльності університетів – наукової, освітньої і політичної.

Не варто забувати, що академічні спільноти безпосередньо є як суб'єкти, так і об'єкти відповідальності університетів. Тоді як інші стейкхолдери, а також інші члени суспільства, як правило, лише опосередковано можуть виконувати роль суб'єктів та об'єктів відповідальності університетів. Інколи – дуже опосередковано і дуже віддалено. Але така

відповідальність університетів завжди виростає із загальної ситуації з соціальною відповідальністю в суспільстві, з одного боку, а з іншого – відповідальність університетів завжди має більш близький або більш віддалений вплив на всі суспільні процеси. Такий вплив лише зростає мірою того, як сучасне суспільство перетворюється на суспільство знань.

Політична відповідальність університетів

У суспільно-політичній сфері університети виконують функцію інтелектуального лідерства: не лише професура, але й студентство все частіше виступають для широкого суспільного загалу як носії нових політичних ідей, знань, цінностей. Але що більш важливо – університети є гарантами не лише новизни, але й притомності того, що відбувається в політиці країни. Певною мірою академічні цінності й чесноти можуть слугувати взірцями для політичних цінностей і чеснот (Бойченко 2014). Якою саме мірою – залежить як від рівня розвитку політичної культури суспільства, так і від політичної активності носіїв академічних цінностей і чеснот та від привабливості їхніх пропозиції для суспільства.

Нерідко університети стають стартовим майданчиком, а то й резиденцією для діяльності політичних аналітичних центрів («think tanks»). Однак не для всіх це очевидно. Хоча досить звернути увагу на те, що роблять аналітичні центри, що це за об'єднання: «...група людей, якій платять лише за те, щоб читати, обговорювати, думати та писати, як правило, для вирішення та виправлення вирішень питань, життєво важливих для людства» (The 50 2021).

В оглядовому випуску «Аналітичні центри й університети» за редакцією Шенон Сатон було виявлено ключові проблеми такого взаємозв'язку (Sutton

2016). Менеджер проекту «Ініціатива аналітичних центрів» Пітер Тейлор як автор першого матеріалу цього випуску спочатку визначає цілі спільної діяльності університетів та аналітичних центрів: «У всьому світі як університети, так і аналітичні центри надають творцям політики, організаціям громадянського суспільства, ЗМІ та іншим акторам доказові матеріали... Хоча творців політики в усьому світі часто критикують за вибіркоче використання доказів під час ухвалення своїх рішень, багато хто усвідомлює цінність високоякісних даних та аналізу. Аналогічно, організації громадянського суспільства та ЗМІ все частіше хочуть отримати доступ до безперервної і сутнісної інформації, щоб вони могли ефективно брати участь у національних дебатах із питань політики» (Taylor 2016). Тейлор усе-таки вважає університети й аналітичні центри окремими і навіть конкурентними агентами, хоча насправді кращою альтернативою конкуренції є співпраця, яка дає можливість виграти їм обом, адже доповнюють одна одну: «...сильна практична орієнтація та політична спрямованість аналітичних центрів, а також більший теоретичний акцент багатьох університетських дослідників... дослідники з аналітичних центрів та університетів часто працюють разом, оскільки їх об'єднує інтерес до якісних досліджень» (Taylor 2016).

Однак варто зауважити, що практично всі співробітники аналітичних центрів – випускники тих чи тих університетів, а університетські дослідники і професура нерідко є запрошеними експертами в таких аналітичних центрах. Досить лише подивитися на короткий список видатних аналітиків відомих американських аналітичних центрів – це майже поспіль професура (The 50 2021). У чому ж причина їхнього протиставлення? У тому, що університети

мають залишатися поза політикою – що зазначено, як правило, у їхніх статутах, а аналітичні центри виявляються якраз навпаки втягнутими в коло інтересів своїх стратегічних замовників. Замовник – дуже специфічний стейкголдер: якщо університети ще можуть його врівноважити впливом і авторитетом інших стейкголдерів – студентства і професури передусім, то співробітники аналітичних центрів виявляються надто залежними від своїх замовників матеріально, а подекуди – й ідеологічно. Отже, аналітичні центри далеко не завжди – і заслужено не завжди – сприймають як незалежні інституції. Тоді як університети все ще зберігають ореол об'єктивності – у випадку належного дотримання в них духу і практик академічних цінностей і чеснот. Водночас дистанціювання від політики впливає на глибину обізнаності університетських дослідників у сутності реальних політичних процесів.

Університети як організаційно, так і ціннісно, і функційно – це доволі гнучкі соціальні інституції, які дуже чутливі до того дизайну, якому їх піддають перманентно університетські стейкголдери – люди: і як індивіди, і як колективи, об'єднані у спільноті й організації, які суттєво впливають на функціонування університетів. Саме етичні характеристики цих людей і формують реальний зміст і підґрунтя етичної відповідальності університетів. Вочевидь, така відповідальність може бути лише інтегральною, і лише зрештою її можна більш чи менш точно й адекватно узагальнити в якусь спільну моральну відповідальність університетів. Інтегральна етична відповідальність сучасного університету генерує на практиці ті ідеї щодо покликання університетів, які філософи виробляли протягом щонайменше останніх півтора століття. Етична відповідальність має такі складники: етичне рішення (за яке,

власне, і має бути відповідальність); етична й соціальна детермінація (яка зумовила таке рішення); соціальні та моральні контексти (які визначають як причини, так і наслідки – прямі, побічні і супутні – ухвалених рішень), компетентності суб'єкта ухвалення цього рішення (релевантні знання, цінності, чесноти, принципи поведінки тощо – властивості індивідів і соціальних спільнот як колективних суб'єктів ухвалення рішень). У феномені стейкхолдерів університетів поняття етичної відповідальності університетів отримало своє життєве втілення і практичну конкретизацію. Якщо актуальними стейкхолдерами університетів постають усі соціальні суб'єкти, безпосередньо задіяні в його функціюванні, то потенційними стейкхолдерами університетів є всі члени суспільства, адже всі вони опосередковано можуть як посприяти його розвитку, так і суттєво його ускладнити. З іншого боку, відповідальність стейкхолдерів університетів також стосується не лише самих університетів та тих, хто забезпечує їхнє функціонування, але також усіх членів суспільства, якість життя яких може бути суттєво поліпшена завдяки успішній роботі університетів. На політичне життя суспільства університети впливають як через своїх випускників, так і безпосередньо – студентство, професура, адміністрація та інші працівники університетів є такими ж громадянами, як усі інші, тільки, як правило, з вищим ступенем компетентності та самосвідомості. Водночас, університети можуть як самі бути аналітичними центрами, так і постачати своїми фахівцями незалежні та державні аналітичні центри. У будь-якому разі працівники та випускники університетів сприяють становленню і розвитку етичної відповідальності – як самих університетів в особі університетських спільнот та їхніх представників перед суспільством,

так і університетських випускників як представників позауніверситетських спільнот.

Майдан як місце спрямування і випробування академічних чеснот

2013 року на Майдані запрацював як неформальне громадянське об'єднання Відкритий університет Майдану (Вікіпедія 2022). Люди, які приходили на Майдан на громадянський протест, перебували там увесь день, дехто навіть перебрався мешкати на Майдан. Багато з них були студентами, але практично всі були людьми з вираженими європейськими цінностями, а отже, і цінностями Просвітництва – тож прагнення до самоосвіти збереглося навіть попри те, що довелося тимчасово залишити навчальні аудиторії та місця роботи. З-поміж протестувальників було чимало не лише студентів, але й викладачів. Так зародилася ініціатива не чекати, а просто на Майдані подати приклад нової освіти – освіти, яка пройшла випробування на громадянську гідність і витривалість у боротьбі за права людини. Ця освіта була і є не просто тимчасовою заміною аудиторного навчання, а прикладом і пробою справжнього академізму, який не потребує аудиторій, а потребує передусім академічних сердець. Перефразовуючи Макса Вебера з його дослідженням духу капіталізму як джерела грошей (Вебер 2018), можна впевнено сказати, що університети народжуються і розвиваються не там, де для цього створені всі матеріальні умови (хоча це значно полегшує та покращує роботу університетів), але там, де є академічний дух і академічні серця, вони знаходять для справжнього академічного навчання усі потрібні засоби.

Лиш через рік, восени 2014 року, була зареєстрована офіційно громадська організація «Відкритий

університет Майдану». А ще через рік, 1 жовтня 2015 року, Відкритий університет Майдану отримав своє віртуальне продовження – ВУМ online. На сьогодні на сайті у відкритому доступі розміщено 82 навчальні курси, які підтримує на громадських засадах 182 викладачі. Відтоді зареєструвалося понад 160 тисяч слухачів, з яких понад 80 тисяч отримало сертифікати успішно пройденого навчання (Відкритий університет Майдану 2015).

Цей університет є живим підтвердженням органічної єдності академічних чеснот і громадянської гідності – підтвердженням того, що університет – це осередок і джерело духу вільного і демократичного міста, а Майдан як серце такого міста, сучасна агора, – це горнило випробування і загартовування академічних чеснот не меншою мірою, аніж громадянських. Можна впевнено прогнозувати, що не лише революції і війни, але й пандемії (Hubenko and Voichenko 2020; Hubenko et al. 2022) та інші природні та антропогенні катаклізми й подібні виклики будуть знаходити свої належні академічні відповіді, а місто та його Майдан згуртуються довкола носіїв академічного духу для того, щоби ці відповіді набували переконливого матеріального втілення.

Література

1. Бойченко М. (2014а). Академічна визначеність завдань соціальної філософії в контексті радикальних соціальних змін в Україні. *Політологічний вісник*. Київ: ІН-ТАС. Вип. 75. С. 92-102.
2. Бойченко М. (2014б). Академічний статус соціальної філософії у стосунку до її неакадемічних втілень. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. К. ВЦ «Київський університет». № 1. С. 34-37.
3. Бойченко М. (2016). Академічна філософія та ідея університету. *Філософія у вимірах ХХІ століття: матеріали І міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ,

26 травня 2016) / укладачі: А. А. Мельниченко, Б. В. Новіков, І. І. Федорова, І. В. Виселко. Київ: ТОВ НВП «Інтерсервіс». С. 32-35.

4. Бойченко М. (2014в). Гідність, цілісність і успішність: академічні та громадянські чесноти. *Філософська думка*. № 5. С. 110-122.

5. Бойченко М. (2021). Етична відповідальність університетів: правовий, соціальний і політичний виміри. *Університети і лідерство*. № 2(12), с. 186-200.

6. Бойченко М. (2019а). Інституційні засади академічної доброчесності: філософська та правова концептуалізація. *Філософія освіти*. № 1 (24). С. 97-114.

7. Бойченко М. (2019б). Філософська позиція: академічна нейтральність завдяки ангажованості академічною істиною. *Філософські діалоги'2019. Філософія в Академії: досягнення, проблеми, перспективи (до 100-річчя НАН України)*. Зб. наук. праць. Вип. 17-18. Київ. С. 46-57.

8. Бойченко Н.М. (2015). *Сучасний університет: ціннісно-етичний вимір*. Монографія. Київ: ПРОМІНЬ. 296 с.

9. Вебер М. (2018). *Протестантська етика і дух капіталізму* / пер. з нім. О.Погорілого. Київ: Наш Формат. 216 с.

10. Відкритий університет Майдану. (2015). *ВУМ online. Сайт*. <https://vumonline.ua/>

11. Вікіпедія. (2022). *Відкритий університет Майдану*. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B4%D0%BA%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B9_%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82_%D0%9C%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%83.

12. Гаєр М. (2007). *Світ Канта: Біографія* / пер. з нім. Л. Харченко. Київ: Юніверс. 336 с.

13. Гегель Г. (2000). *Основи філософії права, або Природне право і державознавство* / пер. з нім. М.Кушніра та Р. Осадчука. Київ: Юніверс. 336 с.

14. Добко Т. (2008). Академічна культура як необхідна передумова ефективного управління сучасним університетом в умовах автономії. *Дух і літера*. № 19. Спеціальний випуск «Університетська автономія». Київ: Дух і літера. С. 93-102.

15. Зінченко О. (2022). Революція на граніті: нас можна назвати циніками, які готові загинути за ідею. *Історична правда. Сайт*. 02 жовтня 2022. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/10/2/161864/>

16. Корсак К. В. (1997). *Світова вища освіта. Порівняння і визнання закордонних кваліфікацій і дипломів* / за ред. Г. В. Щокіна. К: МАУП-МКА. 209 с.

17. Култаєва М. (2005). Пострадянські та західні етичні норми освіти: компліментарність чи конфлікт інтерпретацій? *Покликання університету: Зб. наук. праць* / відп. ред. О. Гомілко. Київ: РІА «ЯНКО», «ВЕСЕЛКА». С. 92-99.

18. Мінаков М. (2008). Діяльність університету: між науковим універсалізмом та українським трайбалізмом. *Дух і літера*. № 19. Спеціальний випуск «Університетська автономія». Київ: Дух і літера. С. 84-92.

19. Ніцше Ф. (2020). *Весела наука* /пер. з нім. В. Чайковського. Харків: Фоліо. 288 с.

20. Півнева Л. (2005). Академічна нечесність та політична культура: порівняльний досвід (Україна – США). *Покликання університету: Зб. наук. праць* / відп. ред. О.Гомілко. Київ: РІА «ЯНКО», «ВЕСЕЛКА». С. 105-109.

21. Пролеєв С. (2005). Культурно-історичне покликання університету. *Покликання університету: Зб. наук. праць* / відп. ред. О. Гомілко. Київ: РІА «ЯНКО», «ВЕСЕЛКА». С. 31-38.

22. Пронкевич О. (2005). Кодекс честі чи конфлікт цінностей? *Покликання університету: Зб. наук. праць* / відп. ред. О. Гомілко. Київ: РІА «ЯНКО», «ВЕСЕЛКА». С. 110-115.

23. Рашидов С.Ф. (2010). Університет як інститут формування цінностей громадянського общества. *Наукові праці Донецького національного технічного університету*. № 8. С. 64-79.

24. Ромакін В.В. (2006). Академічна етика як передумова верховенства права. *Наукові праці Миколаївського гуманітарного університету імені Петра Могили. Педагогіка*. № 46. Вип. 33. Миколаїв, Видання ЧДУ імені Петра Могили. С. 174-179.

25. Ромакін В.В. (2008). Досвід університетів США в дослідженнях академічної порядності. *Наукові праці Миколаївського гуманітарного університету імені Петра*

Могили. Педагогіка. № 86. Вип. 73. Миколаїв, Видання ЧДУ імені Петра Могили. С. 18-23.

26. Терещук, Г. (2020). 30 років тому студенти розпочали в Києві Революцію на граніті. *Радіо «Свобода». Сайт*. 02 жовтня 2020. <https://www.radiosvoboda.org/a/rokiv-tomu-studenty-rozpochaly-u-kyuievi-revolyuetsyiu-nahrniti-/30868864.html>

27. Шовкопляс, С. (2014). Українська революція починалась на траві Сумщини. *Тернопільський прес-клуб. Сайт*. 24.11.2014. <https://pressclub.te.ua/novyny/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%8C-%D0%BD%D0%B0%D1%82/>

28. Beck, U. (2009). *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.

29. Björnsson, G. & Persson, K. (2012). The Explanatory Component of Moral Responsibility. *Noûs* 46 (2): 326-354.

30. Halfon, Mark S. (1989). *Integrity. A Philosophical Inquiry*. Philadelphia: Temple University Press. xv + 190 p.

31. Honneth, Axel. (1992). *Kampf um Anerkennung: zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*. Frankfurt am Mein: Suhrkamp. 301 S.

32. Hubenko, Hanna, and Boichenko, Nataliia. (2020). «The future of moral theories: reflecting on Torbjörn Tännsjö's book "Setting health-care priorities"». *Arhe* 17: 33.

33. Hubenko, H. V., Boichenko, N. M., Piven S. M., et al. (2022). Interactive Cases of Bioethics and Public Health: by the Examples of Counteraction to Xenophobia, Discrimination and Inequality. *Acta Balneologica* 64(1), 88-94.

34. ISO/IEC/IEEE 15288:2015. (2015). *Systems and software engineering — System life cycle processes*. <https://www.iso.org/standard/63711.html> (appeal date: 31.10.2021)

35. Joas, H. (1996). *The Creativity of Action*. Translated by Jeremy Gaines and Paul Keast. Chicago: University of Chicago Press. 336 p.

36. Kant, Immanuel. (1784). Beantwortung der Frage: Was ist aufklärung? In: *Berlinische Monatsschrift*. H. 12, S. 481-494.

37. Kant, Immanuel. (2019). *Der Streit der Fakultäten*. Boer Verlag. 140 S.

38. Searle John R. (1971) *The Campus War: A Sympathetic Look At The University In Agony*. New York: World Pub. Co., 256 p.

39. Simmel, Georg. (1910-11). How is society possible? *American Journal of Sociology* 16. Pp. 372-391.

40. Stakeholder. (2022). *Cambridge dictionary*. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/stakeholder>

41. Sutton, Shannon (ed.) (2016). *Think tanks and Universities. On think tanks. Independent research, ideas and advice*. https://onthinktanks.org/wp-content/uploads/2016/06/OTT_NewPiece_June_ThinkTanks26Universities.pdf

42. Taylor, Peter (2016) Think tanks and universities: A whole greater than the sum of the parts? Sutton, Shannon (ed.) *Think tanks and Universities. On think tanks. Independent research, ideas and advice*. https://onthinktanks.org/wp-content/uploads/2016/06/OTT_NewPiece_June_ThinkTanks26Universities.pdf

43. *The 50 Most Influential Think Tanks in the United States*. <https://thebestschools.org/magazine/most-influential-think-tanks/>

УНІВЕРСИТЕТ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ХАБ МІСТА

Микола Скиба

У певному розумінні середньовічний університет став епіфеноменом міста як самоврядної одиниці. Університет виявився одним із тих небагатьох інститутів, який пережив формат цехового устрою і цехової економіки, зміцнивши свої позиції у модерну і постіндустріальну добу. У переході від індустріальної доби до постіндустріальної вирішальними стали кінець 1960-х – початок 1970-х років. Саме у цей час цифрові технології стають масовими, налагоджується виробництво напівпровідників і мікросхем. Відбувається технологічний злам, який професор Університету Женеви економіст Клаус Шваб назвав «третьою індустріальною революцією» (Шваб 2019, с. 12).

Нині ми живемо в епоху четвертої індустріальної революції, в якій до стрімкого вдосконалення комп'ютерів додалося поєднання їх у глобальну мережу за допомогою інтернету. У цьому процесі університетам належала першорядна роль. Перший публічний сеанс інтернет зв'язку відбувся саме між двома університетами західного узбережжя США. Сигнал, надісланий 29 жовтня 1969 р. о 22:30 із Університету Каліфорнії і Лос-Анжелеса (UCLA) було прийнято у Дослідницькому інституті Стенфорда (SRI). Разом із Університетом Санти-Барбари ці три американські університети були першими вузлами

ARPANET того, що невдовзі стане світовою павутиною. Програму ARPANET, що спершу була спершу однією з напрямків у відомстві технологій обробки інформації (IPTO) очолював Джозеф Ліклідер (Licklider), психолог, який став комп'ютерним спеціалістом в Массачусетському інституті технологій (MIT), що на Західному узбережжі США. Мета програми полягала у розробки нових способів інтерактивної обробки масивів даних.

Таким чином можна стверджувати, що університети були по суті авангардом досліджень у сфері нових технологій управління на основі даних (Кастельс 2007, с. 10). Проте, саме в університетах почалися і перші дискусії і лабораторні проекти з моделювання сценарії впливу цифрових технологій на різноманітні спекти життя і суспільство в цілому. Наприклад, Масачусетський технологічний інститут розробив Moral Machine test (<https://www.moralmachine.net>). Суть останнього полягає у збиранні інформації про рішення, які люди ухвалюють між двома руйнівними результатами. Зібрані дані стають основою для машинного навчання нейромережі, що керує автопілотом сучасних автівок. На сьогодні до експерименту також приєдналися також Тулузька школа економіки та Університет Екстера.

Таким чином еволюція університетів відкрила роль останніх як драйверів, root causes розвитку суспільства і цивілізації, заснованої на економіці знань. Концептуально економічна і суспільно-політична основа взаємодія міста як вузла цивілізації та університету як самоврядної структури досить повно описано Генрі Ітковіцем у моделі «потрійної спіралі».

Згадана модель включає три основні елементи: взаємодії університетів як центрів наукової

експертизи із індустріями, урядом і муніципалітетами. 2. Суспільство стає бенефіціаром інновацій через ланцюжок трансферу знань і технологій по лінії: університет – бізнес – вироблення політик. 3. Взаємодоповнення функцій, кожного з трьох суспільних інститутів, творення екосистем, де неформальні зв'язки отримують не менш важливе значення, ніж офіційні (Etzkowitz 2012, р. 766-779).

В Україні лише останніми роками стало вдручним опанування цієї концепції. На той історичний період, коли в Європі (зокрема, у районах ЄС) прийшлося піднесення університетів у моделі «потрійної спіралі», Україна перебувала у затяжному транзитному періоді від радянського, тоталітарного періоду до суб'єктно українського. Втім, інерція тоталітарної спадщина виявилася сильною. Ситуація, де університети були цілковито підпорядковані завданням відтворення ідеологічно лояльних спеціалістів змінилася періодом розгубленості, втрати орієнтирів і водночас карго-культу вищої освіти. Шанс на зміни суспільство отримало лише з 2014 р. І поки українські університети завдяки кільком міжнародним програмам, зокрема Horizont Europe, EIT поступово відкривають для себе трансфер технологій, а також «переливання» знання, навичок і підприємливості у академічні стартапи, у європейському освітньому просторі відбувається ревізія концепту «потрійної спіралі», і академічного підприємництва (Nugent 2022).

Прикметно, що одним із перших законів, ухвалених після Революції Гідності став новий Закон України «Про вищу освіту». Хоч зміни виявилися компромісними, проте вони розблокували потенціал університетів як інституцій, окремих структурних підрозділів, викладачів і дослідників. Проте і ці зміни не були б можливими без існування «ранніх

пташок», «гейм-чейнджерів», якими в Україні стали Києво-Могилянська академія та Український католицький університет. Саме студенти НаУКМА стали активними учасниками і учасницями Помаранчевої революції на сьогодні є достаньмо відомим. А от про події меншого масштабу події варто нагадати. Ще з початком 2000-х внеском в інтелектуальне життя Києва і країни стали інавгураційні лекції Могилянки. Серед спікерів тут були: Іван Дзюба Ліна Костенко, Сергій Кримський та інші інтелектуали і громадські діячі та діячки. Їхні лекції, що видавалися як брошури активно обговорювалися в середовищі інтелектуалів, митців. Медівників, людей зацікавлених історією.

Навесні 2022 р., коли стало зрозуміло, що Україна вистояла перед повномасштабним російським вторгнення і збирає сили для перемоги виникла ще ініціатива НаУКМА і УКУ «Україна після перемоги» (УКУ 2022). З одного боку практичним втіленням стала серія візійних конференцій, з іншого – підготовка спільного візійного документу, що став своєрідним маніфестом громадянського суспільства на такому впливовому майданчику як донорська конференція у Швейцарському Лугано. Проте, і у цій взаємодії двох університетів зі знаною культурою академічної досконалості більшою мірою звучить національний аспект, ніж муніципальний. У якому, слід зазначити, виразно спрацювала вісь Київ – Львів як інтелектуально об'єднавча.

Кейси більш локальних взаємодій із фокусом на застосовності були у Житомирі, де на базі Житомирської політехніки для муніципалітету була розроблена тестова модель управління міським транспортом (<https://ztu.edu.ua/ua/structure/faculties/fim/amts.php>). Втім. Ця співпраця виявилася епізодичною. Зокрема через сприйняття

політехніки в основному як закладу, який готує фахівців і почасти пропонує «коробочні» рішення і меншою мірою такого, що досліджує, формує порядок денний, тощо.

Прикладом університету зі східних теренів, який прозвучав у загальнонаціональному контексті і надав кейс локальної взаємодії місто – університет стала приватна інституція вищої освіти Харківська школа архітектури. Внаслідок війни Школа вимушена була евакуюватися до Льова і тут практично з основ відбудовувати освітній простір і навчальний процес. Буквально у перші місяці свого львівського, воєнного періоду ХША активно включився у волонтерський фронт міста, яке стало наймасштабнішим хабом для внутрішньо переміщених осіб. Студенти і викладачі ХША долучилися до облаштування шелтерів, що розгорталися у спортзалах, офісах і складах. Для представників ХША як урбаністів з доброю гуманітарною підготовкою особливо йшлося про те, щоби люди, які отримали у Львові дах над головою, мали змогу зберігати і відновлювати свою гідність. А це значить – мати бодай мінімальні умови для приватності (Школа 2022), а відповідно – почуття гідності.

Мірою того як волонтерський рух структуризувався і поповнювався новими людьми ХША перейшло до своїх безпосередніх завдань – освіти. Завдяки партнерству ЛНАМУ приватний університет із Харкова отримав власний притулок у академічному кампусі. Наявність власного приміщення дуже важлива у концепції ХША, адже студенти проводять більшу частину навчального дня у студійному просторі, де вони працюють над власними проектами. Складовою цієї роботи є виготовлення і обговорення макетів із тьюторами і викладачами. Це дало змогу завершити навчальний рік для тих студентів,

які попри війну залишилися в Україні і провести вступну кампанію та набрати першокурсників на нову бакалаврську програму. Остання цього року зосереджена на післявоєнній відбудові.

Зазвичай навчальний рік у ХША завершується Виставкою року. Цього року у Львові вона відбулася у дещо стисненому форматі без макетів, які було за складно перевезти з Харкова (Виставка 2020).

Виставкою року і дослідницькою програмою, де студенти працюють над (пере)осмислення певної локації. Цього року такою стала Цитадель у Львові. Досить багаточасовий простір, що містить чимало викликів і для досвідчених архітекторів, які для яких це місто є «своїм», часто знаним не лише з практики, але й з усних наративів та літературних текстів. Студенти із Харкова зуміли відкрити свіжі ракурси цієї локації. За підсумками була проведена презентація і обговорення у Молодіжному муніципальному центрі. Таким чином певна сукупність академічного знання стала надбанням культурного життя міста.

Прикладом фізичної роботи із простором стала будівельна практика. Остання також є складовою методології навчання з ХША і була відтворена у Львові. Але якщо у Харкові вона залишалося місцем сміливих, але лабораторних експериментів, то факт співпраці двох ЗВО (ЛНАМУ та ХША) дав імпульс виходу за звичні межі. Завдання полягало у дослідженні і переосмисленні території кампусу Академії як публічного простору. Студенти архітектори і дизайнери провели справжні польові дослідження, де фіксували поведінку постійних і випадкових відвідувачів кампусу, вивчали їх потреби. Згодом опрацьовували і дискутували отримані матеріали. Це зокрема відбувалося через звичне архітекторам макетування. На завершальному етапі вони мали

запропонувати і виконати невеликі просторові об'єкти, які б стали органічним доповненням досліджуваного простору. Матеріалом було обрано дерево. Як наслідок студентами власноруч виготовлено оригінальні лави і дерев'яні настили для міні подій. А для того, щоби простір був не лише притульнішим, але чистішим були також зроблені естетично приємні дерев'яні урни для сміття.

Така локальна інтервенція, звісно не змінила місто просторово, чи концептуально. Втім був створений істотний прецедент, трек, в якому джерелом ідей і рішень стають не умовно законодавчі нормативи чи абстрактне книжкове знання, а місиво міського життя. Принаймні те, яке можна спостерігати на окремому клаптику міської тканини. А для того, щоби такі перетворення можна було робити системними і масштабувати ХША запустила Публічну програму, що складається із лекцій, дискусій майстрок. У тому іслі за участі спікерів з інших країн. Публічна програма ХША продовжує розвивати основний вектор самої школи – навчання. Відкриваючи свої двері до широкої аудиторії, декларують свій намір навчитися кооперації з локальним спільнотами і тому, як формувати життєві простори разом з людьми, що мешкають у збудованих просторах. «Для цього архітектори повинні вміти співпрацювати з містянами, а містяни – отримати розуміння того, для чого існує інститут архітектурної та містобудівної експертизи» – зазначає кураторка програми Анна Помазанна (Публічна дискусія 2022). Це є дуже суттєвою для метрополій спробою позбавити архітектуру зверхнього відношення до повсякденності і окреслити нові правила взаємодії осіб, які ухвалюють рішення із суспільством в усіх його різноманітних проявах незалежно від рівня та сфери експертизи. Перші дві події дискусія «Нова роль – нові правила. Як система

освіти має реагувати на нову роль архітектора?» та лекція Шигеру Бана довели, що це можливо. Власне таким чином університет і набуває властивостей інтелектуального хабу міста. У конкретному випадку ХША є одним із можливої мережі хабів зі своєю досить чіткою роллю – спонукати до переосмислення міст під час війни та на етапі відбудови та пропонувати такі просторові рішення, що мають максимально відповідати тій динаміці суспільних процесів, що складається в результаті спротиву російській агресії і презавантаженню української ідентичності. До речі, візит визнаного японського архітектора, що працює із соціально вразливими категоріями мешканців став можливим саме тому, що у Львові з'явилася ХША, як нова точка тяжіння, експертизи і людей (Крутько 2022).

Як же зробити сталою і системною взаємодію територіальної громади, муніципалітету і університетів?

Припускаю, що тут необхідно діяти з одночасно як мінімум з чотирьох боків:

- 1) переглядати модель державного управління,
- 2) посилювати місцеве самоврядування;
- 3) трансформувати сферу вищої освіти;
- 4) підтримувати підприємництво і тим самим – національну економіку.

Зокрема:

У сфері державно управління передусім варто трансформувати логіку діяльності органів влади від повсюдного контролю і функцій обмеження, до сервісної ролі заохочення і уможливлення. Для цього на законодавчому рівні закріпити розмежування управління та урядування. За словом «управління» тягнеться шлейф авторитарного ухвалення рішень. Коли є об'єкти управління і мінімальне кололо осіб, які ухвалюють рішення та спускають вказівки вниз

щаблями влади. Така модель ще й сліпа і глуха, адже передбачає мінімум зворотного зв'язку. Проте, культура, освіта, креативність навряд чи надаються до того, щоби бути об'єктом управління, як втім і економіка та багатьом іншим сферам життя. Тому тут доречне саме поняття урядування (від англійського «governance»). Це передбачає розширене коло суб'єктів: громадян як активних учасників, неформальних, громадських та бізнес-структур, як повноцінних агентів. Їм або делегується ухвалення рішень на їхньому рівні, або вони залучаються для вироблення стратегічних (власне політичних) рішень. Разом із правом на ухвалення рішень делегується і відповідальність.

У сфері місцевого самоврядування: продовжувати реформу децентралізації у напрямку посилення економічної спроможності громад і передачею на місця тих функцій, що на сьогодні «застрягли» на рівні областей чи відкручуються назад до центру. Зокрема це стосується дозволів на будівництво, ролі головного архітектора, тощо. Але основна частина рівняння все ж полягає в успроможненні університетів.

Кроки, які необхідно для цього зробити:

Перше запитання апелює до змін у суспільстві та економіці. Старе енерговитратне виробництво сировинного типу, ймовірно, залишиться у минулому. Новій Україні буде потрібне високотехнологічне, енергоефективне виробництво з високою доданою вартістю – диверсифіковане за майданчиками розміщення, ланцюжками постачання і логістичним шляхами. З великою ймовірністю таке виробництво розвиватиметься у рамках екосистем. Університети і дослідницькі центри, як джерела інновацій, мають стати їх невід'ємними складовими. Це тягне кардинальний перегляд функцій професійної і вищої освіти та вимог до кампусів.

Університетам та іншим науковим центрам, що доведуть свою спроможність, слід законодавчо передати право виключного права інтелектуальної власності на розробки, створені за рахунок бюджетного фінансування та міжнародної технічної допомоги. За модель варто взяти Акт Бейла-Доула, ухвалений у США 12 грудня 1980 року (UIFuture 2022). У результаті до Патентного закону було включено главу 18 (§§ 200–212), якою врегульовано права на винаходи, створені за сприяння федерального уряду. Основна особливість такого регулювання полягає в закріпленні виключного права інтелектуальної власності на винахід, створений із використанням урядових фінансових коштів, за малими підприємствами та некомерційними організаціями (зазвичай це університети та інші навчальні заклади), які виступають як підрядники-виконавці. При цьому урядова установа отримує невиключну, оплатну ліцензію на використання цього винаходу в США та інших державах.

І, безумовно, необхідна повноцінна автономія університетів, що має включати фінансову автономію з можливістю проводити трансакції через банківські рахунки (сьогодні це відбувається через казначейські). Крім того необхідно розвивати корпоративну моделю управління в університетах. Змінювати сьогоднішню суто декоративну роль Наглядових рад на повноцінний орган управління, що візьме відповідальність за стратегічний рівень ухвалення рішень. Формування подібних рад, «бордів» вимагатиме і чіткішого окреслення кола стейкхолдерів для інституцій вищої освіти, залучення їх розробки унікальної місії і стратегії кожного конкретного університету.

Література:

1. Etkowitz, H. (2012). Triple Helix clusters: boundary permeability at university–industry–government interfaces as a regional innovation strategy, *Environment and Planning C: Government and Policy*, Vol 30, No 5, pp 766–779.
2. Nugent, Tom. (2022). *Does Europe have a university spinout problem? Key takeaways from the Sifted Summit*, <https://sifted.eu/articles/europe-university-spinout-problem-key-takeaways-sifted-summit/>
3. UIFuture. (2022). *Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою*, <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu/>
4. Виставка року. Серіал. (2020). <https://kharkiv.school/digest/vystavka-roku-serial/>
5. Кастельс Мануель. (2007). *Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства*. Київ: «Ваклер».
6. Крутько, Дар'я. (2022). *Японський архітектор, який буде центри для біженців, прочитає лекцію у Львові*. <https://hmarochos.kiev.ua/2022/09/17/yaponskyj-arhitektoryakyj-buduvav-pryhystky-dlya-bizhencziv-prochytaye-lekczuyu-ulvovi/>
7. *Публічна дискусія до відкриття року: “нова роль – нові правила: як система освіти має реагувати на зміну ролі архітектора?”* (2022). <https://kharkiv.school/digest/publiczna-dyskusiya-do-vidkryttya-roku-nova-rol-novi-pravylya-yak-systema-osvity-maye-reaguvaty-na-zminu-roliarhitekatora/>
8. *УКУ спільно з НаУКМА запустили академічну платформу для обговорення візії майбутнього України*. (2022). <https://ucu.edu.ua/news/uku-spilno-z-naukma-zapustyly-akademichnu-platformu-dlya-obgovorennnya-viziyimajbutnogo-ukrayiny/>
9. Шваб, Клаус. (2019). *Четверта промислова революція*, Київ: КСД.
10. *Школа в евакуації у Львові*. (2022). <https://kharkiv.school/shkola-v-evakuacziyi/>

УНІВЕРСИТЕТ

У КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ МІСТА: ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ

Світлана Ганаба

“Освіта – це одна з найбільших інвестицій, яку будь-яка культура чи країна може зробити у своє майбутнє”, – стверджує К. Робінсон (Робінсон, Лу 2016, с. 92). Міркування британського філософа й освітянина актуальне в умовах сучасного світу, для якого характерне зростання проявів нестійкості, мінливості, непередбачуваності, де випадкова ситуація чи несуттєвий чинник здатні зумовити кардинальні зміни всієї світобудови. Очевидно, що глибинні трансформації в усіх сферах життя людства засвідчують формування якісно нового типу суспільства й спонукають шукати ефективні шляхи життя в просторі постійних змін. Означені особливості цивілізаційного поступу сучасності поглиблюють локальні ситуації, як-от, техногенні аварії, кліматичні й санітарні кризи, воєнні дії тощо. Наприклад, події російсько-української війни сповнюють серця мільйонів людей внутрішньою тривогою, переживаннями й гіркою втрат. Однак у часи воєнного лихоліття та суспільних криз і негараздів людина має думати про майбутнє. “Жити майбутнім” – не лише її психологічна потреба, а й одна з визначальних властивостей людської натури. Міркувати про майбутнє – це ще усвідомлювати те, що

ця війна – це війна за наше майбутнє, за те, якою Україна буде після війни. Ця обставина зумовлює потребу рефлексії сутності освіти, розуміння того, що вона може запропонувати в реаліях сьогодення та перспективах майбутнього з погляду подальшого розвитку українського суспільства.

Сфера освіти в умовах модернізації суспільного життя покликана виконати авангардну роль, окреслити орієнтири подальшого його поступу. Вона зберігає культурні надбання й одночасно спрямовує соціум до нових змін, окреслює обрії подальшого його розвитку, ураховуючи пульсацію часу. У Всесвітній декларації про вищу освіту для XXI століття: підходи й практичні заходи, ухваленій 1998 року на всесвітній конференції ЮНЕСКО в Парижі зазначено, що масштабність і швидкість перетворень усе більше ґрунтується на знаннях. Відповідно, вища освіта та наукові дослідження є важливими компонентами соціального, економічного, культурного тощо стійкого розвитку людини, співтовариств і націй. Отже, перед вищою освітою стоять грандіозні завдання модернізації мінливого малопрогнозованого суспільства, яке переживає глибоку кризу цінностей. Осмислення можливостей і потенціалу цієї сфери як індикатора й каталізатора суспільних змін потребує пошуку нових світоглядно-ціннісних, теоретично-методологічних засад у переосмисленні освітніх практик. Релевантну роль у цьому процесі відведено університету.

Університет як атрибут європейської цивілізації

Університет як “атрибут європейської цивілізації, втілення її базових онтологічних, гносеологічних та інших принципів” (Курбатов 2014, с. 5) відіграє

одну із засадничих ролей у модернізаційних процесах суспільного життя. Виникнення перших університетів у середньовічній Європі започаткувало не лише інтелектуальні та культурні зміни, а й суттєво вплинуло на політичний і соціально-економічний ландшафт Європи. Університет як культурний осередок одночасно постає центром соціального, економічного, духовного життя середньовічного міста. Міста “народили” університети як інтелектуальні центри, де концентрувалися, формувалися й поширювалися знання, потрібні для розвитку міського життя. У просторовому плані виникнення університетів опосередковано свідчить про занепад “аграрної цивілізації з консервативними, рутинними технологіями, з її циклічним сприйняттям часу, у якому нічого не має нового, з її культом минулого та святістю традицій” (Курбатов 2014, с. 28). Як соціокультурний феномен університет символізував нову соціальну реальність, яка народжувалася в надрах архаїчної, консервативної аграрної цивілізації.

Середньовічні університети відрізнялися від сучасних насамперед своїми організаційними формами. Перші університети нагадували професійні корпорації, які були засновані на “професійній диференціації праці й у якій навчальні заняття почали розглядати як тип професійної діяльності” (Мещанінов 2005, с.75). Отже, навчання розглядали як певну форму виробництва, хоча й пов’язували з діяльністю людей вищих суспільних прошарків. Корпоративність у створенні та функціонуванні середньовічних університетів заклало основи їх академічних свобод та автономії.

Ще однією особливістю в діяльності цих освітніх закладів стала інтернаціональність. Її реалізація стала можливою завдяки спільній мові викладання –

латині, спільній термінології та методам навчання і єдиному освітньому простору, сформованому під впливом уніфікованих норм і правил співжиття, які визначали християнська церква й особливості феодального устрою тогочасної Європи. Середньовічні університети були вільним об'єднанням студентів, які гуртувалися навколо відомих учених. Результатом діяльності цих освітніх установ стало формування нового суспільного прошарку – професіоналів-інтелектуалів. Вони не лише провадили викладацьку діяльність, а й стали затребуваними для вирішення різних питань міського життя: “Інтелектуал XII століття відчуває свою схожість із майстром, з ремісником, з іншими міськими жителями” (Мещанінов 2005, с. 76).

Міста, а згодом церква й держава намагалися використовувати інтелектуальний потенціал цих освітніх інституцій у своїх цілях. Наприклад, викладачі англійських університетів надавали дипломатичні послуги, допомагали королівській владі у складанні документів, захисті королівських інтересів і папської курії тощо (Мещанінов 2005, с. 92). Міські органи влади часто зверталися до університетів за допомогою в обґрунтуванні своїх прав перед світською та церковною владою. Для католицької церкви університети також слугували інтелектуальними осередками з підготовки проповідників, церковних служителів, знавців юриспруденції тощо. З часом суспільну корисність університетів визнала держава і вони отримали певні охоронні привілеї та почесні права, зокрема автономію з низки питань.

Отже, основним завданням середньовічних університетів було навчання, збереження й трансляція здобутків минулого. Засадничою діяльністю цих осередків інтелектуального життя, за твердженням Х. Ортеги-і-Гассета, була трансляція

загальнокультурних знань. Дослідник трактує їх як певну систему життєвих уявлень про світ і людство, сукупність принципів ефективної побудови й реалізації людської діяльності (Ортега-і-Гассет 2002, с. 6). У лоні середньовічних університетів було сформульовано важливі засадничі принципи, а саме: універсальність знань і принцип єдності наук. Місія середньовічного університету як суспільного інституту полягала, з одного боку, в осмисленні й передаванні істини, а з іншого – у розвитку мислення й самостійності в здобутті знань. З огляду на те, що орієнтація на інтелектуальні й духовні ресурси минулого цілком відповідає реаліям статичного середньовічного суспільства, все ж позитивним, на думку С. Курбатова, було практичне значення трансляції знань. На відміну від панівної соціальної інституції епохи Середньовіччя – церкви, університети трансливали досвід заради майбутнього, що свідчило про зміни в темпоральних орієнтирах європейської цивілізації (Курбатов 2014, с. 28).

Оскільки університети є вагомим інструментом низки соціальних змін у різних сферах суспільного життя, очевидно, що вони також перебувають у стані постійних змін. Їх трансформація залежить від запитів і суспільних викликів певної історичної епохи. Соціокультурні зміни окреслюють перед університетами проблему переосмислення їх місця й ролі, призначення в реаліях суспільного життя. Ідеться, з одного боку, про здатність цієї інституції бути адаптивною до змінної соціокультурної, політичної, економічної реальності, а з іншого, продукувати інтелектуальні ресурси, які б визначали орієнтири розвитку суспільства в майбутньому.

Варто зазначити, що університет як суспільна інституція пройшов у своєму розвитку декілька етапів. Наприклад, український дослідник С. Пролеєв

виокремлює три стадії його розвитку: середньовічний університет як школа виховання розуму; модерний університет як потужне знаряддя інтелектуальної та соціальної емансипації; глобальний університет, що відповідає умовам існування всепланетарного людства (Пролеєв 2005, с. 34).

Етап формування модерного університету був зумовлений, з одного боку, становленням і розвитком національної держави (як результат потреби акумулювати та вивчити національну культурну спадщину), а з іншого, центром формування специфічного світогляду й ідеологічних конструктів певної національної спільноти. “Саме університет на етапі раннього модерну є кузнею ідентичності, яка визначає специфіку того чи того національного проєкту та конструює відповідну версію бачення історії” (Курбатов 2014, с. 96). Очевидно, що на формування модерного університету вплинули й соціокультурні зміни, а саме утвердження капіталістичних виробничих відносин, буржуазного світогляду й системи цінностей тощо. “Повернення до людини” стає лейтмотивом як тогочасної епохи, так й освіти зокрема. Цінність людини, здатність людини завоювати нові фізичні й інтелектуальні простори й пізнати все нове вносить дух свободи в університетські інституції. З’являється абсолютно новий психокультурний тип людини, яка, відчуваючи “дух епохи”, спрямовувала свою активність на пізнання світу та себе в ньому. З цього приводу В. Петрушенко зауважує: “...людина тепер розглядає світ як об’єкт, на який спрямована людська активність, а саму людина – як суб’єкт, тобто вихідний автономний пункт цієї активності; світ постає як надскладний механізм, типовим взірцем якого був механічний годинник; людина повинна пізнати цей механізм та опанувати ним; гасло “Знання є сила”

стає показовим у цьому плані” (Петрушенко 2002 с. 57). Якщо раніше університетські інституції зосереджувалися на функціях акумуляції і трансляції набутого раніше досвіду, то тепер до них додано дослідницьку діяльність, зосереджену на творенні нового знання. Відповідно університет доби модерну розглядають як центр культури, знань і досліджень, де створюють, вивчають, осмислюють, оцінюють і передають інтелектуальний ресурс за допомогою навчання та дослідження.

Сучасні соціальні зміни, зумовлені стрімким розвитком наукомістких технологій, засвідчили формування якісно нового типу суспільства. Воно характеризується низкою фундаментальних змін, які радикально трансформують як рутинні практики повсякденності, так і засадничі світоглядні парадигми. Світова глобалізація і глобалізація системи освіти зумовлюють перегляд місії та завдань університетської освіти в соціокультурному полі сучасності. Ідеться не так про рівний і вільний доступ до знань, зміну методів навчання, а як про потребу змінити уявлення про призначення університету в сучасному світі. Драматизм цієї ситуації, на думку С. Курбатова, визначено “філософським осмисленням цінності минулого та проблемою його інфляції в контексті інноваційної парадигми, покладеної в основу моделі університету світового класу” (Курбатов 2014, с. 64). Проблема, на думку Д. Шевчука та І. Предборської, ще більше ускладнена, якщо поставити питання “про те, чи має університет перетворюватися на “плинну” чи “адаптивну” інституцію, яка дуже чутливо, гнучко і головне постійно реагує й відповідно пристосовується до соціокультурної плинності? А можливо, він має, навпаки, стати “острівцем” соціокультурної стабільності, що не лише зберігає можливість

творення й проявлення суб'єктивності (в часи "смерті суб'єкта"), а й сталі системи цінностей та смислів?" (Предборська, Шевчук 2014, с.24). Очевидно, що окреслені запитання не вичерпують наявної проблематики. Загалом, відповіді, на думку дослідників, треба шукати в ситуації, яка й "породжує потребу балансування університету: між збереженням академічних традицій, з одного боку, та економічними, політичними та культурними спокусами, що перед ним постають; між національною державою, яка нині все більше втрачає свій суверенітет і ринком, який набуває глобальних вимірів, між фундаментальним знанням та "присмерком метанаративів" (Предборська, Шевчук 2014, с.24).

Мистецтво балансування як намагання віднайти рівновагу й обережно просуватися уперед у ситуації хиткості й мінливості світу одне з релевантних умінь в умовах сучасного світу як для людини, так і для створених соціальних інституцій. Ураховувати пульсацію часу й бути успішними в умовах непередбачуваності можна лише за умови розвитку життєстійкості й самоцінності. Світ, який знаходить ресурси для свого розвитку в дисгармонії і демонструє здатність миттєво й ситуативно як у дитячому калейдоскопі змінювати свої конфігурації і напрями розвитку, не може слугувати основою (опертям) у розвитку університету. Звісно, він, як умілий канатоходець, має балансувати в реаліях і викликах світу, однак сили й насагу має шукати в собі. У пошуку потенцій його розвитку та життєстійкості є звернення до традицій і минулого досвіду, які відтворювалися, доповнювалися й видозмінювалися в різних його соціокультурних моделях, але повсякчас демонстрували свою ефективність у вирішенні різних проблем соціального життя. Зауважимо, що йдеться про розуміння "інновацій як

перетину традицій”. Власне такий підхід дає змогу розуміти людину, суспільство, культуру, природу тощо не як окремі автономні частини, а як єдину цілісну глобальну самоорганізовану систему. Інновації не виникає на порожньому місці, в їх основі лежать традиції. Однак інновації не дублюють і не копіюють традицій. Ідеться радше про створення предмета (явища, події) з якісно іншими, новими характеристиками на основі певного усталеного досвіду та низки засадничих ідей. Інновації трактують як нове прочитання старих ідей і смислів. Автори книги “Революція в навчанні” Г. Драйден і Дж. Вос стверджують, що будь-яка новація – це лише комбінація відомих, старих елементів. “Немає нових елементів. Існують тільки нові комбінації”, – стверджують вони (Драйден, Вос 2005, с.184). Отож, традиції постачають як гнучкі, динамічні системи, які забезпечують спектр різноманітності інновацій і слугують їх соціокультурним потенціалом. Творити – це не лише здатність створювати потенційно нові конфігурації з невідомих елементів, а й уміння знаходити та створювати нове з уже відомих, долаючи в такий спосіб їх стереотипність і руйнуючи досягнуту структуровану єдність і взаємобумовленість.

Навчальна й дослідницька діяльність – це “осередя” життя й розвитку університету упродовж багатьох сторіч. Їх ефективність не лише вивірена часом і практиками суспільного досвіду, а тим, що вони завжди звернені в майбутнє й відбуваються заради майбутнього. Очевидно, що бути творцем і транслятором культурного капіталу дасть змогу сучасному університету стати агентом соціальних змін. Варто зазначити, що культурний капітал, за твердженням французького соціолога П. Бурдьє, – це сукупність інтелектуальних здібностей, освіченості, умінь

і кваліфікаційної підготовки людини, що конвертується не лише в доходи, а й у соціальний статус та професійну реалізованість (Бурдье, Вакан 2015, с. 68). Його можна розуміти як певну центральну ідею, яка могла б стати об'єднувачим і смисловим цілим. Аналізуючи шляхи розвитку сучасного університету крізь призму конфлікту традиційних і нових форм діяльності, Д. Шевчук та І. Предборська вважають, що цей конфлікт має радше природну основу, оскільки “зумовлює можливість чи навіть необхідність рефлексивного ставлення до інституційного буття університету, а відтак передбачає метапозицію, що здатна критично проаналізувати становище цієї культурної інституції та її соціокультурне значення” (Предборська, Шевчук 2014, с. 25).

Релевантність соціокультурного значення залежить від того, наскільки університет, використовуючи культурні практики й досвід минулого, може гнучко, креативно, продуктивно вирішувати проблеми сьогодення, бути успішним й ефективним. У цій справі важливий проєктний менеджмент, який дає змогу віднайти відповіді не лише на питання, яке соціальне призначення університету сьогодні, а й те, як він буде жити й розвиватися завтра. Місія та завдання сучасного університету комплексні, а тому реалізуються через низку таких стратегій:

- формування світогляду й виховання молоді;
- професійна підготовка та перепідготовка фахівців;
- фундаментальні й прикладні наукові дослідження, збереження і структурування наявних знань, інноваційна діяльність у різних сферах;
- соціалізація молоді й інших вразливих соціальних груп (пенсіонерів, інвалідів, безробітних тощо);
- проєктування суспільного розвитку на глобальному, регіональному та місцевому рівнях, побудова відповідних прогнозів і сценаріїв;

– розроблення і реалізація глобальних, регіональних і місцевих програм у сфері просвітництва, культури, здоров'я людей, спорту тощо (Бахрушин 2013, с. 4).

Звісно, що окреслений перелік не повний, радше він слугує певними демаркаційними лініями в розвитку університетських установ. Окрім того, орієнтації в розвитку тих чи тих стратегій і співвідношення між ними в місіях різних університетів може варіюватися, віддзеркалюючи в такий спосіб наявні соціокультурні проблеми, насамперед, регіону, міста, де розташований університет. Розвиток університету – один із найбільш знакових показників розвитку держави, регіону й міста, у якому він розміщений. Потужний університет, як правило, визначає статус міста (регіону), є показовим критерієм його розвитку й спрямованості в майбутнє. Талановиті педагоги та науковці, а головне креативна, перспективна молодь в університетських установах – це релевантний культуро- й містоутворювальний чинник.

Цей аспект важливий з огляду на політичну, соціальну, культурну, економічну роль міст у суспільстві та державі. Сучасні міста, на думку С. Сассен, є не лише “вузловими точками для координації процесів, а й центрами виробництва товарів і послуг, затребуваних логікою просторової розподіленості виробництва. У містах створюють інновації й формують нові ринки. Починаючи з певного рівня інтелектуальних витрат, послуги, як-от, аудит або консалтинг, не сприймають як виробничий процес. Хоча насправді саме цей тип послуг становить лівову частку валового продукту глобальних міст” (Sassen 1991, с. 44). Зауважимо, що міркування про місто як специфічну соціопросторову локацію торкаються різноманітних способів людського буття. Його

розуміють як особливий спосіб життя, зумовлений цінностями й світоглядом мешканців, які його населяють. Звертаючи увагу на цю обставину, М. Вебер розглядає місто як предметно-територіальну форму інтеграції нових соціальних структур і комунікативний простір нового типу, характерними рисами якого були соціокультурна гетерогенність, прагнення до різноманітності та інновацій, поява особистісного виміру простору. Міста стимулюють нові ідеї, нову культуру, структури управління (Анатомія міста 2012, с. 56). Очевидно, що поряд із традиційними, історично перевіреними часом своїми функціями місто генерує і розвиває нові. Зокрема, до переліку нових, специфічних функцій міста Л. Мамфорд відносить: функцію притягування (місто збирає, притягує як магніт соціальних акторів і слугує полем для їхньої діяльності, максимально стимулюючи їхню взаємодію); драматичного діалогу (місто розвивається через діалог, що підсумовує повноту життєвого досвіду); переміщення (різних культур, традицій, людей із різними заняттями, що створює ефект розширення можливостей людини), а також функцію матеріалізації та етеріалізації (Mumford 1961, с. 14). Місто розуміють як соціокультурну єдність, яка створює ґрунт для розвитку й виокремлення специфічних міських спільнот, які різняться символічною та організаційною культурою. Зв'язки суб'єктів із міським середовищем не лише відображають процеси "становлення разом" унікальних іншостей, а й забезпечують своєрідний ґрунт для розвитку міста. Місто уявляють живим складним й одночасно цілісним організмом, який потребує енергії та ресурсів, нових інтелектуальних і креативних ідей для свого розвитку. Отже, університети мають відчувати сьогодення міста й працювати на перспективу. Не можливо окреслювати стратегії

розвитку університету, нехтуючи особливостями регіональної політики, змінами в демографії, системі цінностей тощо.

Освіта – персональне та публічне благо

У сучасному світі освіта є персональним та публічним благом. Якщо університет буде звужуватися лише до персонального блага й не розуміти важливості вирішення суспільних проблем, то в перспективі людина все-таки не отримає якісного персонального, оскільки буде позбавлена очікуваної якості життя, низки матеріальних і духовних благ тощо. Університетські інституції здатні створювати публічне благо як у межах навчальних аудиторій і кампусів, так і в професійних, громадських спільнотах міста. Релевантним ресурсом у цій діяльності є розвиток спроможності критично міркувати й розвивати складність мислення. Критичність – це індикатор інтелектуальної, творчої атмосфери, яка має панувати в університетських інституціях. Прищеплення ідей розумного скепсису й дискусії, з одного боку, є невід’ємною характеристикою науки та науковця, оскільки заперечує можливість сприйняття будь-яких тверджень на віру й наполягає на верифікації здобутих знань, а з іншого, є складником культури суспільного життя, де право на опозицію, участь в обговоренні та дискусіях щодо різних аспектів міського життя сприймають як природне право кожного його мешканця. Інституційна автономія й академічна свобода як засадничі принципи життя університетської спільноти мають свою соціальну реалізацію у вигляді конкурентоздатного на ринку праці й у реаліях життя випускника, розвитку вільної, культурної, толерантної особистості, здатної бути успішною в умовах невизначеності

й турбулентності сучасного світу. Наприклад, якщо університет випускає журналіста, який не має навичок аналізу, чи історика, який не може знайти гранту під своє дослідження, то він готує фахівців, неспроможних реалізувати здобуті освітні компетенції як персональне благо, а відтак створювати публічне благо. У реаліях сучасності університетські інституції мають давати міській спільноті відчуття власної спроможності ефективно відповідати на виклики часу, створюючи нові моделі соціальних відносин, запускати дослідження в простір розвитку міста. У цій справі університет як дослідницький, аналітичний і публічний майданчик має об'єднувати свої зусилля з мешканцями, органами влади, громадськими організаціями, бізнесовими структурами тощо.

Університети мають відігравати роль експертного середовища. “Справжній університет – це насамперед авторитетне середовище науковців, яке здійснює наукові дослідження та в постійному спілкуванні встановлює критерії науковості, а також залучає до наукових досліджень молоде покоління, з чого органічно виростають освітні завдання” (Кебуладзе 2020, с. 3). Університет як наукова установа має бути в пріоритеті в отриманні замовлень на фундаментальні та прикладні дослідження, продукування інновацій і комерціалізації своїх здобутків задля отримання прибутку й задоволення потреб споживачів. Інноваційно-підприємницька стратегія розвитку університету дасть змогу ефективно окреслювати й реалізовувати програми розвитку міста, активно реагувати на запити промисловості, місцевих органів управління, бізнесу й суспільства загалом. Ця настанова релевантна з огляду на стрімкий розвиток в останні десятиріччя процесів диджиталізації, глобалізації. Вони вносять

не лише серйозні корективи в розвиток освіти загалом, а й породжують, як стверджує В. Кебуладзе, “ілюзорну легкість знання”, оскільки видається, що все можна знайти в інтернеті (Кебуладзе 2020, с.3). Соціальні мережі не лише запропонували людині та соціальним інституціям інструмент масової взаємодії, а й змінили спосіб набуття соціального капіталу. Унаслідок університети мають повсякчас за допомогою активного маркетингу, підвищення рівня прозорості й відкритості доводити перед людиною та міською спільнотою рівень своєї спроможності ефективно відповідати на виклики часу й брати участь у створенні публічного блага.

Сучасні університети – це середовище, де людина не лише здобуває знання й нові професійні компетенції, а й соціальний досвід, змінює свої соціальні ролі, модифікує свою поведінку, спосіб мислення та дій, здобуває і розвиває морально-етичні та громадянські чесноти. Варто зазначити, що морально-етичне й громадянське виховання в освітньому середовищі відбувається не так паралельно з навчанням, як завдяки йому й через нього. Відповідно й університетська освіта має бути зорієнтована на здобуття комплексу знань і компетенцій, відповідних ціннісних орієнтацій і мотивацій, потрібних для розроблення і реалізації власного проєкту через створення образу себе в майбутньому. Ідеться про здатність людини усвідомлювати свої можливості й освітні перспективи, складати індивідуальну програму свого розвитку, ураховуючи як індивідуальні потреби, так і потреби спільноти.

Отже, університет як надбання та соціокультурний феномен минулих сторіч відіграє одну із засадничих ролей у модернізаційних процесах суспільного життя й реформування освіти зокрема. Сучасні університети мають допомогти людям

жити в умовах високої невизначеності через розвиток знання і поглиблення взаєморозуміння між людьми та світом. Вони формують певні культурні межі, що задає певні культурні цінності та поведінкові установки; університети сприяють чи перешкоджають отриманню тих чи тих результатів діяльності випускників. Освіта нині поступово, але все більш потужно заявляє про себе як чинник державотворення, інтелектуальний ресурс прогресу. Університет як наукова установа має бути в пріоритеті для отримання замовлень на фундаментальні та прикладні дослідження, продукування інновацій і комерціалізації своїх здобутків, щоб отримати прибуток і задовольнити потреби споживачів.

Література:

1. Анатомія міста: Київ. Урбаністичні студії (2012). *Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні, центр Урбаністичних Студій НаУКМА*. Київ: Всесвіт, 195 с.
2. Бахрушин В. (2013). *Місія університетів у світі: історія та сучасність*, <http://education-ua.org/ua/articles/167-misiya-universitetiv-u-sviti-istoriya-ta-suchasnist>
3. Бурдье П., Вакан Л. (2015). *Рефлексивна соціологія*, пер. з англ. А. Рябчук. Київ, Медуза. 224 с.
4. *Всесвітня Декларація про вищу освіту для XXI століття: підходи та практичні заходи*. Електронний ресурс. Спосіб доступу: http://books.zntu.edu.ua/book_info.pl?id=160592
5. Драйден Г., Вос Дж. (2005). *Революція у навчанні*; пер з англ. М. Олійник. Львів, Літопис. 542 с.
6. Кебуладзе В. Місія сучасного університету. *День №157-158*, 21 серпня, 2020. С. 3.
7. Курбатов С. В. (2014). *Феномен університету у контексті часових та просторових викликів: монографія*, Суми, Університетська книга. 262 с.
8. Мещанінов О. П. (2005). *Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні* : монографія. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили. 460 с.

9. Ортега-і-Гассет Х. (2002). *Місія університету*. Електронний ресурс. Спосіб доступу: <https://www.management.com.ua/vision/vis009.html>

10. Предборська І., Шевчук Д. (2014). Університет як соціокультурний феномен: контекстуальне визначення проблеми. *Феномен університету в контексті "суспільства знань": монографія* / В. П. Андрущенко, І. М. Предборська, Є. А. Пінчук, І. В. Степаненко. Київ. С. 20-32.

11. Петрушенко В. (2002). *Історія світової філософії. Фундаментальні проблеми філософії*: навчальний посібник. Львів, НУ "ЛП". 215 с.

12. Пролеєв, С. (2005). Культурно-історичне покликання університету. *Покликання університету*, Київ: Янко, С. 31-38.

13. Робінсон К., Лу А. (2016). *Школа майбутнього*. Київ: Наш формат. 284 с.

14. Mumford L. (1961). *The City in History: Its Origins, its Transformations, and its Prospects*, New York. 188 p.

15. Sassen S. (1991). *The global city*, New York, London, Tokyo. New Jersey: Princeton University Press. 118 p.

ПОГРАНИЧНА СУТНІСТЬ УНІВЕРСИТЕТУ: МІЖ СФЕРОЮ ІДЕЙ І ПОВСЯКДЕННЯМ

Олександр Шевчук

Вступ

Університет – явище багатогранне, яке не вміщається у формалізоване поняття «вищій навчальний заклад», а тим паче тільки в поняття об'єкта інфраструктури чи в межі елементу певної системи (як, скажімо, системи освіти та науки). Університет має багатозначне трактування і не менш складні, багатозадачні суспільні ролі, які впливають на життя всієї спільноти. Але передусім університет залишається креативним осередком з усіма умовами для породження нових ідей, формування нових підходів до вирішення суспільно важливих проблем. Це обумовлено самою «подвійною природою» університету. І ця двоїстість може породжувати нові простори, придатні для творчої, а подекуди й революційно-наукової діяльності. У стінах університету здатні відбуватися карколомні зміни поглядів і думки, які потім утіляться в кардинальні зміни суспільного дискурсу.

Сучасний університет шукає власну ідентичність, моделі розвитку та окреслює власну місію. Часто звучать «голоси» інтелектуалів та експертів з вищої освіти про кризу університету, потребу шукати альтернативу. У контексті цих дискусій бачимо, що становище університету визначає

особливість сучасної соціокультурної ситуації. Наприклад, Дмитро Шевчук із цього приводу зауважує таке: «У дискусіях про вищу освіту можна почути думки про те, що проєкт університету вичерпав себе, оскільки вища освіта знецінилася, роль та значення академічних інтелектуалів зменшилася, а місія університету безповоротно втрачена. Однією із ознак занепаду університетів вважається «інфляція» університетського диплома. Однак ця ознака вказує на дещо, що лежить на поверхні серйозних проблем, з якими стикнувся сучасний університет. Можемо додати ще загальні проблеми сучасності, які на нього впливають – швидкі політичні, соціальні, економічні, культурні зміни, які перешкоджають створенню проєкту майбутнього на довгу перспективу, зміна антропологічних принципів культури (поширення ідеї трансгуманізму, постлюдства, кінця людської винятковості), зникнення сталих ідентичностей, конфлікт інтерпретацій та панування постправди» (Шевчук 2020, с. 18).

Беручи до уваги сучасні дискусії про становище та місію вищої освіти, маємо намір представити університет як пограничну інституцію, що поєднає кілька багатозначних феноменів. На наш погляд, розуміння пограничності університету дасть змогу здійснити спробу створити цілісну його візію, яка відповідає умовам сучасності.

Університет і пограниччя

Доцільність розглядати університет як «пограничну» інституцію зумовлена також і тим, що заклади вищої освіти сьогодні функціують на межі фундаментальних суперечностей. Наприклад, ці суперечності проявляються щодо таких дихотомій: знання для всіх vs знання для обраних

(компетентних); корисне знання vs чисте знання; прикладне знання vs фундаментальне знання; універсалізм і егалітаризм науки vs ієрархії всередині реальних академічних інституцій; широта наукової діяльності vs спеціалізації; університет як єдність vs відокремлені дисципліни та професійні галузі.

У цьому випадку пограниччя використовують як метафору, відсилаючи водночас до специфіки пограниччя як культурного простору. Наприклад, варто брати до уваги трансформації та пластичність пограниччя, оскільки значення, розуміння цього простору, усвідомлення його ролі та місця в системі культури та держави змінилося в часі. Пограниччя позбувалося одних стереотипів і набувало інших. Трансформування теорії пограниччя свідчить про зв'язок цього феномену з суспільством, а також його безпосередній зв'язок з основними процесами і нормами, що функціують у межах культури певного суспільства.

Університет, як і пограниччя, – це простір зустрічі з Іншим. У випадку університету ми можемо говорити, скажімо, про дискусійні платформи, де презентують відмінні від наших системи переконань і цінностей. Інший є певною частиною буття, яка виходить за межі нашого розуміння реальності, частиною буття, яка постійно перебуває в тіні нашого пізнання, яка може бути неопізнана до кінця, може залишитися поза сферою пізнання і ніколи не ввійти в межі нашого особистого світу. Інший стає «провокатором», який змушує до відмінного від нашого бачення реальності, до ставлення собі питань і шукання відповіді, оскільки сам є питанням, яке не може залишитися без відповіді. Інший перебуває в найрізноманітніших системах, дотичних суспільному та культурному життю. Зауважимо також і те, що проблематика Іншого є надзвичайно

актуальною сьогодні і стала ключовою в філософській думці ХХ століття. Інший отримав статус нового феномену культури, який вимагав відповідної реакції, яка привела б до нової стратегії співпраці з Іншим, його пізнання.

У просторі Університету (як і в соціокультурному просторі) діалог з Іншим творить нові форми співіснування різних культур, соціальних і релігійних груп. Він демонструє механізми інтеграції Іншого в суспільство. Діалог з Іншим не завжди має класичну форму. Комунікація з ним може набувати різних проявів: життя поруч з Іншим, співробітництво, культурна співпраця, спільні наукові проекти. Можливість установити зв'язок з Іншим дає шанс розвиватися та пізнати щось нове, відкривати для себе незвіданий символічний світ, відкривати нові ціннісні й культурні горизонти, адже пізнання Іншого вказує шлях до пізнання власної особистості, дає змогу зрозуміти власний духовний світ. З цієї причини Інший є таким незамінним для розвитку як особистості, так і всієї культури. У цьому контексті ми виходимо на певний культурний ідеал університету як інституції, що перебуває на пограниччі різних культурних систем, цінностей і форм презентації та трансляції знання.

Університет як «держава» в державі

Теорія пограниччя, як відомо, найповніше описує буття територій поблизу кордонів, а ще найчастіше – над кордонами. Вона стосується країн і взаємин між ними. Однак і про університет можна говорити як про окремих простір – «країну в країні». Деякий певною мірою унікальний, великою мірою самостійний політичний феномен. Хоча водночас і залежний від держави та політичного устрою.

Подібну ідею свого часу презентував Карл Ясперс, стверджуючи, що університет залишається окремим, незалежним простором (Jaspers 1959). Дослідник зазначає, що університет своїм буттям зобов'язаний політичному світові, у якому зберігається вольове прагнення до пошуків Істини. І вони мусять бути поза будь-якими впливами. Держава, згідно з поглядами Ясперса, зобов'язана надати певну автономність університету, якщо вона зацікавлена знайти істину. Яскравою рисою концепції є те, що Ясперс, описуючи взаємодію держави й університету, уживає твердження: держава «терпить» університет. Це дієслово нашоухує на думку, що держава задля гармонійного співіснування має себе обмежити, дещо змінити владний підхід до розуміння функціонування університету, аби забезпечити йому можливість незаангажовано шукати істину. Ясперс також говорить про те, що держава повинна бути охоронцем для університету.

Опираючись на твердження Ясперса, можна сказати, що взаємне функціонування обох можливе лише за умови вільного співіснування, коли і держава, і університет зацікавлені в плідній співпраці. А це можливо, якщо університет *умовно розуміти* в образі окремішньої держави, до якої належить застосовувати норми дипломатії та політичної діалогічності. Але тут виникає одне з основоположних питань: які риси притаманні і державі, й університету? Що спільного, здатного до появи діалогу? Таких чинників декілька.

Насамперед – *традиціоналістичність*. Кожна держава тримається традицій державності (давніх чи новостворених), які обумовлюють її існування. Навіть найбільш ліберальні країни якомога ретельніше оберігають цілком традиціоналістські ознаки незалежності як гімн, прапор, державні свята

тощо. Так само й університет намагається зберегти тяглість традицій – взаємостосунки між професорською та студентською спільнотою, науки, які викладають, власні свята, що свідчать про ті чи ті видатні події. Крім того, університет також зберігає і знаки власної самостійності: приміром, мантиї, ректорський жезл як певний символ влади. Він, як і кожна держава, має власний славень (універсальним для усіх є відомий середньовічний твір *Gaudeamus igitur*).

Потрібно зосередити увагу й на тій життєво важливій функції, яку виконує традиція для університету. Дмитро Шевчук пише, що традиція – це запорука свободи: «Його традиція, яка передбачає свободу здобування знання та свободу проведення наукових досліджень була свого часу важливим чинником обґрунтування політичної свободи. Можемо стверджувати, що університет а ргіорі закладає порядок та організацію, які визначені ідеалом свободи. Університет сприймається як інституція, що слідує принципу автономію розуму, передбачає раціональну (само-)критику та пріоритет вільному здобуванню та поширенню знання. Завдяки цьому він здобув довіру і повагу як інституція, яка здатна впливати і формувати суспільство, проєктуючи його майбутнє» (Шевчук 2020, с. 30).

Так само як і для окремої країни, так і для університету, збереження власних традицій відіграє роль запоруки самостійності, цілісності, історичної та суспільної значимості. Країну та університет неможливо уявити без певної традиційності, збереженої впродовж тривалого часу.

По-друге, виразним знаком державності й університетської деякої самостійності залишаються *кордони*. Власне, університет, як і кожна країна, тримається ще й на власних кордонах. Як і на

географічній площині чи політичній мапі, так само й на робочому просторі все підвладне кордонам: якщо для географії – це означення політичних утворень, то для культурного або побутового простору – це розділення на певні невеликі площини, які упорядковують наше життя (Diener, Hagen 2012) (найпростіший приклад у випадку університету – це розділення на навчальні аудиторії, адміністративні осередки тощо). Окрім усього, в університеті існують певні культурні кордони, які можна означити як *boundary*. Їх творить структура університету – керівництво, професорство, студентство та соціальна взаємодія між цими ключовими елементами: традиції співжиття всередині закладу, вимоги щодо ставлення до керівництва й викладачів та багато іншого. Як і кожна країна, університет вибудовує не тільки зовнішні, але й внутрішні зв'язки, які впливають і на його діяльність зсередини, і на інституції, суспільні утворення ззовні.

По-третє, і університет, і держава прагнуть до незалежності, яка обумовлює їх успішну функційність. Хоча, як і зазначено вище, університет перебуває в політичній системі держави, але його творчий колектив прагне до певної автономності, потрібної для пошуків істини. Автономність у виборі проблематики досліджень, способах навчання студентів дає поштовх до потужного розвитку, який може забезпечити не лише функційність університету, але й ефективність політичної діяльності, що досі опирається на відомості, які не тільки надають структури держави, але й науковці.

Саме вищеописане порівняння університету як держави демонструє те, що університет, попри вбудованість у світ держави, залишається цілком самодостатнім і великою мірою незалежним осередком зі своїм устроєм і традиціями.

Університет між світом ідей та утилітарністю

Пограничність університету, крім усього, зумовлена очікуваннями, які йому ставить соціум, та безпосередньо цілями й амбіціями, які ставить перед собою творчий колектив. З одного боку, університет залишається формальною одиницею бюрократичної системи. З іншого, творчим хабом, в осередку якого народжуються нові ідеї, теорії, візії, вирішення проблем – глобальних і локальних. І окреслюється нове коло проблем, яке в майбутньому потребуватиме пошуків способів їх розв'язання.

Діяльність університету ширша за «надання освітніх послуг», адже основу його існування становить і дослідницька робота. Перебуваючи в бюрократичній системі, яка вимагає відповідності вимогами, університет, однак, незмінно виконує роль творчого осередку, де можуть постати нові ідеї та концепції (варто наголосити, що долю університету визначає його творчий колектив, який може погодитися лише на роль «закладу вищої освіти» або стати й потужним дослідницьким центром). Як пише Тарас Добко, «університет – це не тільки знання і утилітаристська логіка. Це також емоція» (Добко 2020, с. 95). Ефективність університету залежить від того, як він зможе знайти баланс між утилітарністю та емоційно-творчим складником. У жорстких межах традиціоналістських і формальних вимог щодо якості знань університет здатен творити нові підходи до викладання та виховання студентства.

Формальні вимоги, які ставить і суспільство (приміром, наскільки легітимний і престижний диплом, який отримує випускник), і державні інституції, які контролюють відповідність стандартам, залишаються ще й тими легітимними механізмами,

які надають ваги пошуками істини в найширшому значенні слова.

Університет ніколи не був достатньо формалізованим і максимально контрольованим. Приміром, у тоталітарних суспільствах осередки інтелектуального спротиву часто зароджувалися саме в університетських аудиторіях та коридорах, гуртожитках, а студентство ставало тією рушійною силою, яка провокувала якісні перетворення.

Постійно балансуючи на межі раціональності й емоційності, університет має можливість залишатися не лише науковою частиною, а й вагомим культурним здобутком, а навіть більше – культурною цінністю.

Університет як пограниччя між наукою і культурою

Університету як частині культури значну увагу приділяє Хосе Ортега-і-Гассет у знаковій праці «Місія університету» (Ortega y Gasset 1991). Дослідник стверджує, що між культурою та наукою є очевидна різниця: наприклад, культуру визначає повсякденне життя, науку – ні. Ортега-і-Гассет буквально наголошує, що науку не цікавлять наші щоденні клопоти, тоді ж як культуру – навпаки. Культура залишається дороговказом, структурованою системою, яка допомагає проживати життя. Наука постійно диференціюється та не закінчується.

Складно дискутувати з іспанським філософом нині, з відстані в півстоліття, адже він жив у часи, коли наука була менш утилітарною, ніж сьогодні, коли чимало наукових відкриттів утілюються в таких уже тривіальних для сучасного часу речах, як електроніка, яка вже стала звичною частиною буденності – навіть роботи вже поволі виконують

роль дещо звичного (і часом нудного) домашнього начиння. Проте Гассетові не відмовити в точному окресленні думки – культура завжди найбільш намагається бути актуальною, аби залишатися зрозумілою. Наука може дозволити собі бути таємничою і попри вимогу актуальності досліджень вирішувати деякі проблеми цілими поколіннями вчених, наполегливо шукаючи істину та не піклуючись щодо співвідповідності такому щораз пливкішому поняттю, як дух часу.

Ілюструє та характеризує цю «неспішність» науки твердження Джона Генрі Ньюмена з його праці «Ідея університету» (Newman 2006) про те, що знання і так саме собою є нагородою та самоціллю. Простіше кажучи, оволодіти знанням треба для того, аби ним володіти. І вже з цього бути задоволеним. Без сумніву, *володіння* знанням – це велике благо, однак це ще й загрожує соліпсизмом та, як наслідок, деякою самоізоляцією науки. Але ж для поступу суспільства треба, аби вона стала *звіданою землею*, що таїть у собі, хоча й іноді жажні, але й водночас прекрасні скарби. Як зробити науку та знання частиною, якщо не зовсім повсякденного (така ціль була б більше ніж ідеалістичною мрійливістю!), то не законсервовано-елітарного? Не ужитково-побутового, але й не божественно-недосяжного та неосяжного? Поєднання цих двох берегів – возвишеного та приземленого – можливе тільки одній пограничній «країні» – університетові.

У стінах університету можна не лише здобути бажані знання, або, мінімум, бажаний диплом, але й наблизитися до науки. Тут відбувається її популяризація: студентство не лише здобуває знання, а й бере участь у науковому процесі. Університет здатен спонукати якщо не провадити наукову діяльність, то цікавитися нею.

Університет вбудовує науку в культуру країни. Спонукає до розвитку обох.

У цьому значенні варто згадати твердження Білла Рідінгса, що університет, який бере свої початки з культури, стає потужною модерною інституцією для національної держави (Readings 1996). Культурний простір університету дає можливість не лише зберігати національну та етнокультуру, але й «обороняти» саме поняття «культурності» як смислової наповненості повсякденності. Рідінг висловлює та обґрунтовує просту, але водночас важливу думку – філософські погляди, які стосувалися університету в XIX ст., так само актуальні й у XXI ст. Університет з його ідеями залишається в полі актуальності не лише впродовж десятиліть, а кількох сторіч. Культура створює те певною мірою консервативне середовище, яке не знерухомлює думку, а спонукає до її перетворення та пристосування до вимог сьогодення, до викликів теперішнього й майбутнього.

Як спільнота може скористатися всіма пограничними можливостями, процесами та феноменами, які вирують за університетськими стінами? Відповідь стає навіть до банальності простою та очевидною: спільнота мусить розуміти університет як спільне благо й уміти раціонально вибудувувати з ним діалог.

Література:

1. Diener, Alexander C., Hagen, Joshua. (2012). *Borders: A Very Short Introduction*, Oxford: «Oxford University Press», 152 p.
2. Jaspers, K. (1959). *The Idea of the University*, Boston: Beacon Press.
3. Newman, J. H. (2006). *The Idea of a University*, Baronius Press.
4. Ortega y Gasset, Jose. (1991). *Mission of the University*, London and New York: Routledge.

5. Readings, B. (1996). *The University in Ruins*, Cambridge and London: Harvard University Press, 238 p.

6. Добко, Т. (2020). Чи можуть малі університети вигравати у великих, в: *Quo vadis, Університете?*, за ред. Дмитра Шевчука, Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», С. 84-101.

7. Шевчук, Д. (2020). Сучасний університет: традиція, яка творить майбутнє, в: *Quo vadis, Університете?*, за редакцією Дмитра Шевчука, Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», С. 17-32.

ІНТЕГРОВАНИЙ ТАРИФ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ РОЗУМНОГО МІСТА

Владислав Коломечюк

Збільшення кількості автомобілів у світі та відповідно в Україні породжує попит на їх вироблення, а зі зменшенням використання громадського транспорту спричиняє погіршення ситуації з дорожніми заторами й екологією. Упровадження системи інтегрованого тарифу спроможне зробити громадський транспорт більш ефективним і надійним, що може допомогти розв'язати такі проблеми, як затори, забруднення повітря та ін. В Україні, зокрема в м. Київ та інших адміністративних центрах, брак ресурсів й інвестицій у транспортну інфраструктуру, призводить до низької якості обслуговування та обмеженого застосування правил дорожнього руху, стримуючи розвиток розумної мобільності та створюючи для виходу на ринок бар'єри і відсутність конкуренції для потужної ринкової сили наявних операторів.

Тому населення середніх і великих міст усе частіше розглядає питання вибору громадського транспорту як одне з останніх варіантів для переміщення містом. Проте оператори громадського транспорту можуть удосконалити свої послуги, використовуючи новітні технології для поліпшення поточного рівня їх обслуговування. Одним із таких

інноваційний рішень може стати запровадження системи інтегрованого тарифу (*Integrated Fare System*). Як результат, оператори можуть збільшити пасажиропотік завдяки впровадженій технології, водночас пасажирини зможуть відчутти покращення якості послуг і комфорт у переміщенні містами, що дасть змогу в перспективі забезпечити підвищення якості життя загалом.

Сьогодні визначення інтегрованого тарифу є предметом досліджень багатьох науковців у міжнародній літературі. Засади визначення подають Г. Абрате, М. П'яченца та Д. Ванноні, де вони визначають інтегрований тариф як частину широкої дефініції у форматі інтегрованої системи тарифів, що дає змогу пасажирам користуватися декількома видами транспорту (наприклад, міжміськими й міськими автобусами, метро, місцевою залізницею, поромами тощо), купуючи лише один квиток, який можна використати або за короткий проміжок часу (наприклад, погодинний або щоденний квиток), або сезонно (наприклад, щотижня, щомісяця чи щорічно) (Abrate, Piacenza, Vannoni 2009, p. 120-127). Подібним є визначення К. Сальєра, де вказано, що інтегрований тариф устанавлює загальну систему для задіяних операторів і сприяє поліпшенню зручності трансферу, що дає змогу пасажирам подорожувати між лініями та/або різними способами, купуючи квиток, що містить всі послуги, лише один раз (Saliara, 2014). Крім того, науковець зазначає, що інтегрований тариф впливає як на пасажирів, так і на операторів, тим самим усуваючи бар'єри, недобросовісну конкуренцію між операторами та розподіл доходів відповідно до укладених угод.

У своєму дослідженні Ф. Б'янкі підкреслює, що інтегрований тариф – це поточна система в регіоні, де всі поїздки в його межах можливі за допомогою

одного проїзного документа з використанням різних транспортних засобів. Зокрема підкреслено, що подорож називають інтегрованою, коли можна застосувати єдиний проїзний документ, вартість якого не залежить від виду використаних транспортних засобів, а лише від кількості поїздок (Bianchi, 2012).

Просте й зрозуміле визначення дає І. Олівкова, зазначаючи, що ІКТ – це спосіб забезпечити громадський транспорт різними транспортними режимами, які зрештою працюють як одна система (Olivková 2017, p. 515-525).

Е. Кашетта й А. Картені стверджують, що запровадження інтегрованих тарифів збільшило показники якості й доступності з погляду ефективності як продажів квитків, так і інтеграції (Cascetta, Carteni, 2014).

З іншого боку, Н. Дуглас виявив, що легка для розуміння система тарифів і зручна система квитків є очевидним очікуванням, на думку пасажирів. Учений зазначає, що потрібно підтримувати інтегровані тарифи й квитки, оскільки вони полегшують поїздки, проте це не обов'язково є нагальною проблемою для більшості користувачів громадського транспорту (Douglas, 2009).

Подібне визначення подано в дослідженні Чоудхурі та Седера, де вказано, що ІКТ мультимодальної мережі громадського транспорту сприяє «безперейнім» транзитам і, отже, заохочує користуватися відповідними маршрутами. Науковці також зазначають, що інтегрований тариф знижує вартість подорожей для користувачів, що відповідно збільшує привабливість громадського транспорту (Chowdhury, Ceder, 2013).

Проте зауважимо, що є безліч бар'єрів і викликів на шляху впровадження інтегрованого тарифу

в міжнародному вимірі. Ініціатива CIVITAS стверджує, що основними є технологічні бар'єри, а інтеграція та стандартизація систем продажу квитків з обладнанням, програмним забезпеченням і даними в режимі реального часу може перешкоджати загальній інтеграції квитків (CIVITAS INSIGHT, 2016). Крім того, постає й інша проблема, коли задіяно декілька операторів, оскільки треба укласти різні кооперативні угоди між операторами й органами влади. Згідно з проектом MIMOSA в м. Болонья виокремлено низку викликів, наприклад, тривалий процес затвердження нової структури тарифів та системи оформлення квитків, участь усіх підрозділів компанії і перехідний період від старої до нової системи (CIVITAS. MIMOSA 2013, р. 18).

У цьому контексті Ф. Б'янкі висвітлює складні питання, що характеризують період упровадження інтегрованого тарифу в Мілані та частково притаманні сьогоденню. Зокрема, наголошено на таких питаннях, як ціни, що залежать від обраного маршруту, незалежно від напрямків поїздок, а також муніципалітети, розділені на більше ніж одну зону, що ускладнює отримання послуг; важкі тангенціальні поїздки, оскільки ціни на проїзд вищі й пропозиція обмежена; інтермодальні подорожі не рекомендовані через відсутність інтеграції між автобусом і залізницею (Bianchi, 2012).

Ф. Канітес, П. Альпкокін та Дж. А. Блек звертають увагу на такі виклики, як установлення критеріїв ефективності за допомогою протекції, пунктуальності, надійності чи регулярності (Canitez, Alpkokin, Black 2019, р. 154–166). Крім того, учені зазначають, що впровадження нової системи вимагає навчання персоналу щодо управління стосунками з клієнтами в більш широкому контексті, адміністрування контрактів, а також методів управління даними.

А. Віндекер звертає увагу на такий соціальний виклик, як гарантії безпеки та безпека під час перевезення. У своєму дослідженні щодо міста Нью-Делі науковець виявив, що приватні автобуси мають низькі показники безпеки. Уточнив результати опитування, поданого в індійському журналі транспортного менеджменту, які свідчать, що 84,5% респондентів оцінили автобуси міста, як такі, що мають низький рівень безпеки (Windecker, 2002).

Бейран і Кабрал, з іншого боку, окреслюють більш загальні проблеми, які притаманні більшості країн. Стверджують, що громадський транспорт стикається з проблемою посилення конкуренції, боротьбою з утратою частки ринку, переважно через збільшення використання приватних автомобілів. Завдання полягає в розробленні дійсних показників якості послуг, які можна внести в систему оцінки ефективності, розвитку найкращого можливого сервісу відповідно до економічних обмежень тощо (Beirão, Cabral, 2006).

Дж. Ц. Хіменез Серпа, А. Е. Рохас Санчез і М. Г. Салас Рондон визначили такі бар'єри, як розірвання контакту з одним із транспортних операторів і серйозна проблема, пов'язана з якістю наданої послуги. Крім того, поточні питання, пов'язані з паралельним функціонуванням звичайного громадського транспорту, відомі як паралельність, тому транспорт тепер поєднує децентралізоване та заплановане постачання. Останнім керує єдиний або центральний агент, який надає низькоякісні послуги й пропонує неадекватну інфраструктуру. Крім того, суб'єкти управління транспортом демонструють відсутність політики регулювання та повноважень (Jiménez Serpa, Rojas Sánchez, Salas Rondón 2015, p. 25-33).

Серйозно перешкоджає встановити інтегрований тариф управління очікуваннями зацікавлених

сторін і співпраця операторів. Співпрацю між операторами-учасниками також може бути важко налагодити через різницю в політичній діяльності, бізнес-процесах і різних махінаціях (Turner, Smith 2001). У багатьох містах, особливо у великих міських агломераціях, громадський транспорт не забезпечує єдиний державний орган. Натомість пасажирам доводиться покладатися на кілька компаній, які надають послуги, часто через погано інтегровані види транспорту (наприклад, залізничний, автобусний чи таксі). Такі режими часто мають різні розклади, схеми маршрутів і тарифи. Відповідно до цінностей ЄС, зазначено, що інтегрований тариф – це спроба створити єдину структуру тарифів для всього міського громадського транспорту, що дає змогу пасажирам безперешкодно переміщатися тим чи тим способом (режимом пересування). Саме це підвищує ефективність і привабливість усього міського громадського транспорту (Solutions Factsheet 1.9 Integrated Fare Systems, 2020).

Ще одна перешкода – вартість упровадження інтегрованого тарифу. Початкові витрати на запровадження тарифу повинні враховувати поточні витрати, оновлення системи та термін експлуатації технології. Однак вартість, можливо, зменшиться в міру того, як технологія стане налагодженою, установленою і загальною, а також як її приймуть оператори громадського транспорту.

Громадська думка є, мабуть, однією з найважливіших перешкод для потенційного впровадження інтегрованого тарифу. Відсутність знань й інформації щодо електронних транзакцій або розумних квитків та їх використання може відлякувати громадян міст і надавати таким технологіям нижчий пріоритет, ніж звичайні квитки або способи оплати. Визначення та аналіз основних проблем і викликів

під час впровадження інтегрованого тарифу, особливо в Україні, не були предметом широких досліджень в академічній спільноті. З одного боку, це вказує на новизну та актуальність дослідження, з іншого – можна зробити висновок, що тема потребує якісно нових результатів дослідження. У табл. 1 відображено основні виклики, які переважно відрізняються від досвіду, наведеного в закордонній літературі, та стосуються більше сучасних українських реалій.

Таблиця 1

Бар'єри та виклики на шляху імплементації компонентів розумного міста

Виклики	Основні питання
Технологічні	Оновлення систем
	Стандартизація за допомогою апаратного, програмного забезпечення та даних у режимі реального часу
	Життєвий цикл технології
Фінансові	Відповідна політика оплати
	Схеми та фінансові стимули
	Баланс між вартістю та рішенням
Соціальні	Залучення громадськості та обізнаність
	Поведінка стейкгоल्дерів та органів влади
Екологічні та безпекові	Забруднення повітря та викиди CO ₂
	Заходи безпеки під час поїздок у громадському транспорті
Правові та організаційні	Законодавство, управління та політика
	Управління проектами
	Співпраця між операторами, стейкгольдерами, органами влади

Джерело: розробив автор.

Транспортна система України сьогодні не має значного рівня модернізації та інновацій. Крім того, вона не відповідає сучасним вимогам і є відносно застарілою, порівняно з країнами Європи. Рівень обслуговування споживачів усе ще залишається низьким, як і відставання в розвитку транспортної інфраструктури міст України, мультимодальних перевезеннях і високотехнологічних складниках. Незважаючи на це, транспортна система все ще є важливим складником національної економіки. На думку О. Комеліної, В. Дубищева, М. Лисенка та Н. Панасенка, транспортна інфраструктура в Україні вимагає значних системних змін, орієнтованих на логістику, що забезпечить інтеграційний ефект, зменшить витрати й поліпшить якість послуг (Komelina, Dubishchev, Lysenko, Panasenko, 2018).

За період незалежності України з 1991 р. вжито багато заходів для реалізації відповідної політики щодо функціонування громадського транспорту, зокрема й запровадження інтегрованого тарифу. Однак таке впровадження можна було розглядати лише як тимчасовий та успадкований відгомін політики Радянського Союзу. Лише з 2004 р. почали відбуватися зміни задля досягнення важливих поліпшень із погляду ефективності й результативності всіх служб, зокрема й громадського транспорту. Важливим кроком стало рішення Київської міської ради від 21 грудня 2006 р. № 516/573 «Про затвердження Програми побудови автоматизованої системи оплати проїзду в міському пасажирському транспорті з урахуванням громадян пільгових категорій “Соціально-транспортна картка киянина” на 2007–2009 рр.» (Рішення Київської міської ради № 516/573, 2006).

Нова ініціатива щодо запровадження автоматизованої платіжної системи дала змогу принципово

змінити ситуацію. Однак акцентовано на перевезенні пасажирів пільгових категорій. Також програму складено на основі Соціальної картки жителя Москви, яку тоді було впроваджено в Москві. Таке запозичення було вигідним рішенням, проте недоречним, оскільки низку чинників, як-от, кількість населення міст, особливості функціонування міського транспорту тощо, не враховано. Сьогодні альтернативним продовженням цього вважають рішення Київської міської ради № 516/573 зі змінами та доповненнями. Однак навіть зі змінами це рішення недоречне, оскільки призведе до виникнення великої кількості нових викликів для побудови якісно нової системи автоматизованої оплати проїзду. З-поміж таких проблем можна розглянути відсутність вимог до автоматизованої системи оплати проїзду в міському громадському транспорті незалежно від форм власності, а також видів, форм перевізників, порядку обігу й реєстрації проїзних документів; визначення прав та обов'язків учасників зазначеної системи, а також їх відповідальність; затвердження вимог до центрів обслуговування пасажирів тощо.

Якісно новий період упровадження різних типів інноваційних рішень розпочався після 2014 р. 2 липня 2015 р. Київська міська рада ухвалила рішення № 654/1518 «Про затвердження Комплексної міської цільової програми “Електронна столиця” на період 2015–2018 років» (Рішення Київської міської ради № 654/1518, 2015). Воно стало відправною точкою для більш амбіційної ініціативи. Зокрема, 21 листопада 2017 р. ухвалено рішення Київської міської ради № 500/3507 «Про затвердження Концепції “Київ Смарт Сіті 2020”» (Рішення Київської міської ради № 500/3507, 2017). Відповідно до концепції «Київ Смарт Сіті 2020» в межах

створення комфортного, безпечного, здорового та розумного середовища для мешканців Києва й гостей міста планували впровадити єдиний квиток на всі види громадського транспорту. Уведення єдиної системи електронних квитків дало б змогу автоматизувати збір коштів, збільшити доходи на 20–30%, а також суттєво зменшити витрати комунальних підприємств. Також є проєкт розпорядження Київської міської державної адміністрації «Про затвердження функціонування автоматизованої системи оплати проїзду в міському громадському транспорті незалежно від форм власності» (Проєкт розпорядження Київської міської державної адміністрації «Про затвердження функціонування автоматизованої системи оплати проїзду в міському громадському транспорті незалежно від форм власності», 2021). Така форма досягнення цілей державного регулювання була найбільш доцільним та ефективним способом, оскільки цей проєкт постанови виконавчого органу Київської міської ради ґрунтується на нормах українського законодавства. Крім того, проєкт наказу спрямований на створення умов для впровадження електронного квитка для всіх видів громадського транспорту, зокрема засобів електронної оплати проїзду.

Отже, відповідно до вищезазначених рішень та ініціатив, можемо виокремити дві альтернативи. Перша – дотримання чинного законодавства без змін у сфері запровадження автоматизованої платіжної системи. Така альтернатива не розв’яже проблему запровадження автоматизованої системи оплати в міському громадському транспорті. Крім того, вона суперечитиме актам вищої юридичної сили, зокрема чинній редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження автоматизованої

системи оплати проїзду в міському громадському транспорті». Також недоречно керуватися рішенням Київської міської ради від 21 грудня 2006 р. № 516/573 «Про затвердження Програми побудови автоматизованої системи оплати проїзду в міському пасажирському транспорті», оскільки це рішення неминуче застаріло, навіть зі змінами.

Друга альтернатива – реалізація проєкту розпорядження КМДА «Про затвердження функціонування автоматизованої системи оплати проїзду в міському громадському транспорті незалежно від форм власності» з ініціативою «Київ Smart City 2020». Така альтернатива була найбільш прийнятним та ефективним способом. Однак навіть зараз на шляху її впровадження виникає низка перешкод і викликів, які неминуче перенесуть повну реалізацію та функціонування системи на невизначений час. Наприклад, значною перешкодою є впровадження системи відповідно до часових меж, зміна концептуального формату імплементованої системи, зміни в керівництві проєктом та ін. Такі проблеми породжують ще кілька викликів, а саме належне забезпечення технічної підтримки відповідно до нової системи автоматизованої оплати проїзду, якість інфраструктури й відповідне сприйняття та схвалення нововведень жителями міста. Усі вищезазначені виклики взаємопов'язані.

Отже, можна зробити висновок, що друга альтернатива є найбільш оптимальною в українських реаліях, а європейський досвід – важливим складником у процесі виявлення найпоширеніших бар'єрів і викликів на шляху впровадження інтегрованого тарифу в Україні.

Ще одним завданням для України є впровадження системи смарт-карток і, відповідно, безперешкоджних подорожей. Елленберг розглядає інтегровану

систему введення смарт-карток як занадто дорогою для використання (Ellenberg, 1999). З іншого боку, Європейська комісія у своїй Білій книзі зазначила, що смарт-картки – це не обов'язково наявність одного квитка на подорож, а наявність одного «гаманця» з декількома квитками (які легко можна придбати) і в майбутньому, можливо, одного «гаманця» для декількох послуг. Зважаючи на стару платіжну систему в громадському транспорті, бачимо, що ця інновація, справді, є серйозною проблемою, оскільки вимагає великих фінансових витрат, державного втручання та бажаного людського сприйняття.

Уважають, що більшість людей в Україні, подорожуючи містами, обирає приватний транспорт, а не громадський, через зручність і практичність. Послуги громадського транспорту не завжди пов'язують початкову точку та пункт призначення подорожей. Відтак більшість містян вважає, що їм потрібно пересуватися на приватних автомобілях або їхати незалежно від переваг користування громадським транспортом. Ба більше, вони розуміють, що, крім зручності та практичності, особисті транспортні засоби забезпечують переваги комфорту, приватності й економії часу. За С. Джеймсом, громадська думка й очікування послуг, пов'язаних з інтегрованим тарифом, забезпечують покращення досвіду щодо таких критеріїв, як безпека, надійність, частота, доступність, простота у використанні, зручність і привабливість (James 2001, р. 71–77). Усі ці критерії відсутні та критичні в українських реаліях для інтегрованих послуг з оплати проїзду в мультимодальних і мультиоператорських громадських перевезеннях.

З-поміж різних викликів, які існують у наших реаліях на шляху впровадження системи інтегрованого тарифу, юридичні й організаційні чинники

все ще залишаються однією з головних проблем для запровадження інтегрованого тарифу. Роками влада використовувала старі й неефективні закони, які не лише не відповідали сучасності, але й віддалили країну від європейських стандартів. Потрібно розглянути юридичні й організаційні проблеми, що виникають на шляху впровадження інтегрованого тарифу.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду в міському пасажирському транспорті» запровадив автоматизовану систему реєстрації тарифів (Закон України №1812-VIII, 2017). Цей документ визначає повноваження виконавчих органів сільських, селищних і міських рад ухвалювати рішення про запровадження автоматизованої системи оплати проїзду в міському громадському транспорті, незалежно від форм власності й ідентифікації особи, уповноваженої стягувати плату за транспортні послуги. Закон також передбачає встановлення порядку функціонування й вимог до автоматизованої системи оплати проїзду в міському громадському транспорті, незалежно від форм власності, а також видів і форм перевізників, порядку обігу та реєстрації проїзних документів.

Відповідно до проєкту розпорядження КМДА «Про затвердження функціонування автоматизованої системи оплати проїзду у міському громадському транспорті незалежно від форм власності» визначено потребу створити на основі наявних нову систему, щоб упровадити технічні засоби автоматизованої платіжної системи для оплати проїзду в міському громадському й наземному транспорті, модернізації та оновлення всіх елементів та під'єднання комунальних підприємств «Київпастрас»

та «Київський метрополітен» до єдиного центру управління населених пунктів для злиття в єдину міську систему тарифів (Проект розпорядження КМДА «Про затвердження функціонування автоматизованої системи оплати проїзду у міському громадському транспорті незалежно від форм власності», 2018). Також визначено потребу створити загальний центр оброблення даних, управління, розрахунків, фінансової звітності, електронних квитків і системи їх продажу та поповнення.

Водночас потрібно зазначити, що проєкт наказу передбачає запровадження безготівкової оплати проїзду, оскільки сьогодні держава послідовно проводить політику щодо збільшення безготівкових розрахунків. Розвиток інфраструктури обслуговування засобів електронних платежів як один із напрямів Комплексної програми розвитку фінансового сектору в Україні наблизить країну до європейських стандартів торгівлі й банківських послуг (Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року, 2019).

Також у Законі України «Про платіжні послуги» визначено, що суб'єкти господарювання зобов'язані забезпечити можливість власникам коштів електронних платежів розраховуватися за продані товари (надані послуги) за допомогою засобів електронних платежів (Закон України № 1591-IX, 2022). Отже, пасажир має право вільно користуватися засобами електронних платежів, урахуваючи обов'язкові для продавця форми розрахунків, установлені в законодавстві України.

Із вищезазначених нормативних документів випливає, що впровадження інтегрованого тарифу не повинно викликати проблем на законодавчому, правовому та організаційному рівнях. Однак проблемою в цій ситуації стає бюрократичний

складник. Загалом існує вибір між двома альтернативами: залишення чинного законодавства в цій галузі без змін або якісно нове рішення КМДА. Мостом між двома альтернативами та ключовою ланкою на користь другої повинна була стати ініціатива «Київ Смарт Сіті 2020».

Київська міська рада затвердила концепцію «Київ Смарт Сіті 2020» рішенням № 500/3507 від 21 листопада 2017 р. в межах створення комфортного, безпечного, здорового й розумного середовища для мешканців Києва та планування впровадити єдиний квиток на всі види громадського транспорту (Рішення Київської міської ради № 500/3507, 2017). Ця концепція в зручному, безпечному, розумному та здоровому місті для жителів і гостей міста передбачала реалізацію таких проєктів, як єдиний електронний квиток на громадський транспорт, міські мобільні додатки (наприклад, єдиний громадський електронний квиток, електронне паркування тощо), транспортний диспетчерський контроль, інтелектуальна система управління транспортом тощо. Також Міністерство інфраструктури України декларує свою стратегію розвитку «Драйв Україна 2030», де вказана подібна концепція. У стратегії є розділ про єдиний квиток: 1 квиток на всі види транспорту (Стратегія розвитку «Драйв Україна 2030», 2018).

Можна стверджувати, що згідно з вищезазначеними законами та концепціями, Україна заявляє про своє бажання оновити й інтегрувати нововведення у сфері впровадження інтегрованого тарифу, зокрема безконтактної оплати, електронного квитка та смарт-картки. Знову ж таки європейський досвід є невід'ємною частиною введення таких інновацій. Декларуючи свій проєвропейський курс, є необхідним запозичення досвіду країн ЄС.

Прикладом упровадження подібного типу інновацій може бути Республіка Польща. Країна завершила часткове введення інтегрованого тарифу та смарт-квитків на початку 2012 р. у великих містах Польщі. Водночас держава стикається з проблемами, які притаманні Україні на сьогоднішньому етапі впровадження. Наприклад, у місті Лодзь систему запровадили в межах модернізації міського транспорту. Це спричинило деякі проблеми, зокрема труднощі в управлінні системою з боку працівників, які ніколи не працювали із сучасними ІТ-інструментами. Ще однією проблемою була потреба тривалого й детального планування задля реалізації проєкту (Best practices in urban ITS, p. 134–137).

Останній згаданий бар'єр також добре відомий місту Київ. Упровадження системи електронних квитків у Києві спочатку планували на другий квартал 2018 р. (Ivashchuk, 2018). Згодом департамент інформаційних технологій КМДА наголосив, що тестовий запуск електронних квитків у Києві перенесено на 14 липня 2018 р. через появу додаткової роботи, пов'язаної з обробленням гнучких моделей тарифів за допомогою електронних гаранцій (Ivashchuk, 2018). Однак єдиний електронний квиток у службі громадського транспорту Києва було запущено лише в тестовому режимі з 1 листопада 2018 р. (Tunik, 2018). Отже, можна зробити висновок, що введення електронного квитка й інтегрованого тарифу вимагає систематичної оцінки як упроваджуваних процесів, так і часу, витраченого на них.

Варшава є іншим польським містом, яке раніше вводило квитки на мобільні телефони та системи mPay на основі спеціалізованих додатків. Метою цього проєкту було впровадити нову технологію проїзду в містах. Як результат, таку форму оплати через мобільний зв'язок високо оцінили пасажери

(зокрема молодь), які користуються смартфонами. Чи не єдиною перешкодою, визначеною на шляху імплементації, була відсутність стандартизації операційних систем мобільних телефонів (Best practices in urban ITS, p. 134-137).

Такі самі технології тарифів і платіжних систем потрібні для впровадження в Києві. Цей підхід необхідний через проблеми, які виникають у тестовому режимі розумного функціонування квитків. Безпосередньо існують такі недоліки, як відсутність єдиного відповідного додатка, вебсайт не оптимізований для смартфона; термінали для поповнення працюють не скрізь; контролери не мають зчитувачів; валідатори іноді не зчитують або не працюють.

Сьогодні важливо популяризувати новостворений продукт. Ще однією перешкодою на шляху запровадження інтегрованого тарифу є вікова структура населення Києва, яка дуже різноманітна. Офіційно частка населення Києва, вікова межа якої перевищує 60 років, становить близько 590 тис. осіб. Уже цей факт свідчить про те, що потрібно популяризувати впровадження автоматизованої системи тарифів, зважаючи насамперед на вікову структуру міста. Саме тому не варто сприймати інтернет як єдиний засіб розповсюдження інформації. Потрібно також приділити значну увагу таким джерелам, як телебачення, газети, оголошення (безпосередньо в громадському транспорті й на зупинках, сітілайтах та ін.), листи тощо.

Показовим є досвід італійського міста Болонья в межах ініціативи CIVITAS. Визначено, що інформаційна кампанія – один із найважливіших кроків для успішного запуску нової системи. Передусім кампанія зосереджена на поясненні нової системи тарифів, а потім на тому, як користуватися новими електронними квитками та безконтактними

смарт-картками (CIVITAS. MIMOSA, 2013). Зокрема, проєкт визначає такі кроки інформування громадян: інформаційні плакати на зупинках, касах й автобусах; листівки із загальною інформацією про нову структуру тарифів та систему продажу квитків, доступні в касах і муніципальних відділеннях Болоньї; інформація на вебсайтах транспортної компанії; повідомлення під час міських заходів тощо. Корисним було розповсюдження інформаційного матеріалу: брошури та листівки поширювали через залучені бюро, пункти інформації муніципалітетів міста й провінції. Можна констатувати, що впровадження нової системи оплати проїзду й електронних квитків повинно зважати на конкретні верстви громадян, щоб охопити кожену категорію відповідною інформацією.

Національна транспортна стратегія України також визначає загальні бар'єри й виклики, які сьогодні потребують вирішення. Серед різних проблем указано, що система замовлення соціальних та соціально важливих послуг громадського пасажирського транспорту не відповідає законодавству ЄС. Однак це скоріше кінцева мета, ніж одна з проблем. Досягнення цієї цілі можливо за умови подолання інших бар'єрів, які мають першочергове значення, а також визначені в Національній транспортній стратегії України. З-поміж найбільш важливих – вирішення питання пільгових тарифів, наприклад, реформування системи громадського пасажирського транспорту шляхом переходу на цільові субсидії тощо; розвиток мультимодальних пасажирських перевезень і запровадження «єдиного транспортного квитка» (електронний квиток, смарт-картка тощо); боротьба з нелегальним транспортом, установлення умов для операторів «що працюють в тіні» і забезпечення легалізації доходів; використання

нових технологій і розумних транспортних систем для підвищення якості транспортних послуг, систем повідомлення про надані послуги, упровадження електронних й інтегрованих автоматизованих систем збору тарифів тощо (National Transport Strategy – 2030, 2018).

Висновки

Отже, на сьогодні Україна стикається з багатьма бар'єрами та проблемами, з-поміж яких – уведення єдиного інтегрованого тарифу. Декларуючи свій проєвропейський курс, держава повинна відповідати встановленим стандартам Європейського співтовариства не лише у сфері запровадження інтегрованого тарифу, а й в інших. Незважаючи на прагнення міст України до інновацій, усе ж треба враховувати та відповідно оцінювати наявні проблеми на шляху впровадження ефективної інтегрованої тарифної системи. Виклики й бар'єри існують у багатьох різних вимірах, таких як соціальний, фінансовий, правовий, технічний тощо.

Уведення нової інтегрованої системи оплати проїзду та квитків потребує великих інвестицій щодо обладнання й ресурсів. Такі інвестиції можуть бути виправдані лише в тому випадку, якщо впроваджувати нові технології паралельно з удосконаленням належних пропонованих інноваційних послуг. Крім того, щоб реалізувати інтегрований тариф життєво важливо забезпечити інформацією громадян. Така інформація повинна передусім стосуватися правил і нововведень, але також важливо зосередити увагу на конкретних сегментах, щоб охопити кожну категорію населення.

Однак найбільше уваги потрібно приділити правовому аспекту. Надалі треба розглянути питання

про узагальнення всього наявного законодавства щодо єдиного інтегрованого тарифу. Приклад міста Києва свідчить, що застаріла система все ще впливає на впровадження інновацій.

Також існує низка викликів і в організаційній сфері, наприклад, у розробленні єдиної спільної мети та бачення, чіткому розподілі відповідальності й завдань, установленні ефективних каналів спілкування тощо. Приклад міста Києва свідчить, як важко впроваджувати нові технології та інновації і які проблеми можуть постати на шляху до імплементації. Отже, на сьогодні Київ є основним прикладом для інших міст України, що рухаються в цьому ж напрямі.

Досвід європейських міст свідчить про подолання таких викликів. З досвіду міст ЄС можемо зрозуміти шляхи подолання проблем під час упровадження інтегрованого тарифу та визначити перспективи такої нової технології. Ось чому ініціатива «Київ Смарт Сіті 2020» (сьогодні «Київ Цифровий») була ключовим елементом запровадження інтегрованого тарифу, розроблення та дотримання європейських стандартів у цій галузі, упровадження інновацій і розвитку розумної мобільності.

Отже, запровадження системи інтегрованого тарифу може перетворити громадський транспорт на більш ефективний і надійний та допомогти розв'язати такі проблеми, як затори, забруднення повітря та ін. Імплементація нової інтегрованої системи оплати проїзду та квитків потребує великих інвестицій із погляду обладнання й ресурсів, а отже, виправдане впровадженням нових технологій, що відбуваються паралельно з удосконаленням належних пропонованих інноваційних послуг для громадян у місті загалом. Крім того, реалізація інструменту передбачає забезпечення мешканців

інформацією, що стосується правил і нововведень, а отже, застосування ІКТ, їх інтеграцію в систему життєзабезпечення міста.

Література:

1. Abrate G., Piacenza M., Vannoni D. The impact of Integrated Tariff Systems on public transport demand: Evidence from Italy. *Regional Science and Urban Economics*. 39. 2009. P. 120–127.
2. Saliara K. Public Transport Integration: the Case Study of Thessaloniki, Greece. Mobil. TUM 2014 «Sustainable Mobility in Metropolitan Regions». May 19–20, 2014.
3. Bianchi F. Integrated Fare Systems for Local Public Transport: A Regional Prospective. 52nd Congress of the European Regional Science Association: «Regions in Motion – Breaking the Path». August, 21–25, 2012. Bratislava, Slovakia.
4. Olivková I. Comparison and Evaluation of Fare Collection Technologies in the Public Transport. *Procedia Engineering*. 178. 2017. P. 515 – 525.
5. Cascetta E., Carteni A. A Quality-Based Approach to Public Transportation Planning: Theory and a Case Study. *International Journal of Sustainable Transportation*. January 2014. DOI: 10.1080/15568318.2012.758532.
6. Douglas N. A Discussion and Update on Integrated Fares and Electronic Ticketing in NZ. Conference Paper. October 2009.
7. Chowdhury S., Ceder A. Definition of Planned and Unplanned Transfer of Public Transport Service and User Decisions to Use Routes with Transfers. *Journal of Public Transportation*. Vol. 16. № 2, 2013.
8. CIVITAS INSIGHT. *Integrated ticketing and fare policy for public transport*. CIVITAS Insight № 12. May 2016., <https://civitas.eu/content/civitas-insight-12-integrated-ticketing-and-fare-policy-public-transport>.
9. CIVITAS. MIMOSA. *Measure Evaluation Results BOL 2.1 Integrated PT Fare System*. P. 18., https://civitas.eu/sites/default/files/mimosa_bol_2_1_mrt_pointer-f.pdf.
10. Canitez F., Alpkokin P., Black J. A. Agency costs in public transport systems: Net-cost contracting between the transport authority and private operators – impact on passengers. *Cities*. 86. P. 154–166.

11. Windecker A. Defining the Gross Cost and Net Cost Options for New Delhi Public Transport. *Journal of Public Transportation*. Vol. 5. № 1. 2002.

12. Beirão G., Sarsfield Cabral J. Enhancing service quality in public transport systems. *Urban Transport XII: Urban Transport and the Environment in the 21st Century*. WIT Transactions on The Built Environment. Vol. 89. 2006. WIT Press. DOI:10.2495/UT060811.

13. Jiménez Serpa J. C., Rojas Sánchez A. E., Salas Rondón M. H. *Tariff Integration for Public Transportation in the Metropolitan Area of Bucaramanga*. 2015. INGE CUC. Vol. 11. №. 1. P. 25-33.

14. Turner P., Smith B. *Integrated Electronic Fare Collection – Field of Dreams? Proceedings of 8th World Congress on Intelligent Transport Systems*. 2001, October 4. Sydney, Australia.

15. *Solutions Factsheet 1.9 Integrated Fare Systems*, www.urban-mobility-solutions.eu.

16. Komelina O., Dubishchev V., Lysenko M., Panasenko N. *Ukraine unified transport system potential and its development management effectiveness integral assessment*. *International Journal of Engineering and Technology (UAE)*. Vol. 7, Issue 4.3. Special Issue 3, 2018. P. 633-638. DOI: 10.14419/ijet.v7i2.29.13988

17. Рішення Київської міської ради від 21 грудня 2006 року № 516/573 «Про затвердження Програми побудови автоматизованої системи оплати проїзду в міському пасажирському транспорті з урахуванням громадян пільгових категорій “Соціально-транспортна картка киянина»», <https://ips.ligazakon.net/document/view/MR060967?an=575>

18. Рішення Київської міської ради від 02 липня 2015 року № 654/1518 «Про затвердження Комплексної міської цільової програми “Електронна столиця” на період 2015–2018 років», https://ueuzi.kyivcity.gov.ua/files/2015/9/1/654_1518.PDF

19. Рішення Київської міської ради від 21 листопада 2017 року № 500/3507 «Про затвердження Концепції “Київ Smart City 2020”», https://kyivcity.gov.ua/npa/pro_zatverdzhennya_kontseptsi_kiv_smart_siti_2020_348234/

20. Проект розпорядження Київської міської державної адміністрації «Про затвердження функціонування

автоматизованої системи оплати проїзду в міському громадському транспорті незалежно від форм власності» від 21 червня 2021 року, https://kyivcity.gov.ua/publiczna_informatsiia_Tag_166122/proyekt_rozporyadzhennya_vikonavchogo_organu_kivsko_misko_radi_kivsko_misko_derzhavno_administratsi_pro_zatverdzhennya_zmin_do_poryadku_funktsionuvannya_avtomatizovano_sistemi_obliku_oplati_prozdu_v_miskomu_pasazhirskomu_transporti_mista_kiyeva_nezale/

21. Ellenberg M. Proceedings of the 6th World Congress on ITS. Urban Tolls and Public. November 1999.

22. James S. Put the Passenger First in Integrated Transport. Rapid Transit Review. 2001, September. P. 71–77.

23. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду в міському пасажирському транспорті» від 17 січня 2017 року № 1812-VIII, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1812-19?lang=uk#Text>

24. Проект розпорядження КМДА «Про затвердження функціонування автоматизованої системи оплати проїзду у міському громадському транспорті незалежно від форм власності» від 25 травня 2018 року, https://kyivcity.gov.ua/publiczna_informatsiia_Tag_166122/proekt_rozporyadzhennya_kmda_pro_zatverdzhennya_poryadku_funktsionuvannya_avtomatizovano_sistemi_obliku_oplati_prozdu_v_miskomu_pasazhirskomu_transporti_nezalezno_vid_form_vlasnosti.html

25. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року від 26 грудня 2019 року № 1010-рш, <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy>

26. Закон України «Про платіжні послуги» від 17 серпня 2022 року № 1591-IX, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>

27. Міністерство інфраструктури України. Стратегія розвитку «Драйв Україна 2030», <https://mtu.gov.ua/files/projects/str.html>.

28. Urban ITS expert group. Best practices in urban ITS. P. 134–137., <https://ec.europa.eu/transport/sites/transport/>

files/themes/its/road/action_plan/doc/2013-urban-its-expert_group-best-practice-collection.pdf.

29. Ivashchuk M. *The Kyiv city state administration named the terms for launching a single electronic ticket in Kyiv. The Village. 2018., <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/267081-u-kmda-nazvali-termini-zapusku-edinogo-elektronnogo-kvitka-v-kievi>.*

30. Ivashchuk M. *The launch of a single electronic ticket in Kyiv has been postponed. The Village. 2018., <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/268757-zapusk-edinogo-elektronnogo-kvitka-v-kievi-perenesli>.*

31. Tunik Y. 2018. *A single electronic ticket will run in test mode from November 1. The Village. 2018., <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/277961-ediniy-elektronnij-kvitok-zapratsyue-u-testovomu-rezhimi-z-1-listopada>.*

32. Ministry of Infrastructure of Ukraine. *National Transport Strategy – 2030., https://mtu.gov.ua/files/for_investors/230118/National%20Transport%20Strategy%20of%20Ukraine.pdf.*

РОЗВИТОК ГРОМАДСЬКОЇ РЕЗИЛІЄНТНОСТІ ЯК СПІВПРАЦЯ МІЖ УНІВЕРСИТЕТОМ І МІСТОМ У ВОЄННИЙ ЧАС

Засекіна Лариса, Глова Ірина

Стихійні лиха, теракти, глобальна пандемія, війни – усі ці трагічні явища притаманні людству в XXI столітті. У вирі динамічного життя кожна людина стикається із різноманітними труднощами (особисті кризи, втрата близької людини, втрата роботи, невизначеність, фінансова нестабільність та ін.) і тому надзвичайно важливим є вміння справлятися із дуже складним життєвим досвідом та працювати через нього. У ситуації кризи, невизначеності та лиха, фактором, який допомагає людині вижити, відновитися та навіть попри все процвітати є резилієнтність.

Термін «resilience» (гнучкість, пружність, еластичність) походить від латинського дієслова «resilire», і перекладається як «спружинити назад», і означає те, як швидко ми можемо повернутися до нормального функціонування, коли сталося щось погане. Резилієнтність – відскік, повернення до початку, відновлення рівноваги (Sikorska 2014). Зрозуміти поняття «резилієнтність» допомагає метафора пружини: під тиском пружина деформується і зменшується, однак коли тягар зникає, тоді вона повертається до своєї початкової форми.

Українською мовою термін «resilience» перекладається як стресостійкість або резилієнтність, що краще передає суть слова, аніж гнучкість, пружність, еластичність чи психологічна стійкість (Dictionary 2008).

Дискурс навколо резилієнтності виник у 1970-х роках у контексті досліджень у сфері екології як опис того, як системи реагують на катастрофу. Згодом поняття набуло соціоекологічного спрямування та використовувалося для пояснення реакції громади на різноманітні зміни в їхніх соціальних, політичних або екологічних системах. Ще через певний час резилієнтність стала політичною стратегією розвитку національної стійкості з глобальними конфліктами та тероризмом.

Мультидисциплінарність підходів до розуміння поняття резилієнтності, а також складність самого поняття зумовили широку варіативність його дефініцій.

Більшість авторів описують резилієнтність як позитивну адаптацію або здатність: підтримувати або відновлювати психічне здоров'я, незважаючи на переживання труднощів (Herrman, et al. 2011); протистояти труднощам, відновлюватися та розвиватися, незважаючи на життєві негаразди (Sood 2011); організувати і розвивати свою активність у середовищі, котре змінюється (Uchnast 1998); знову бути щасливим і успішним після того, як сталося щось важке чи погане (Dictionary 2008).

Сьогодні найбільш уживаним є визначення резилієнтності від Американської психологічної асоціації (APA Dictionary of Psychology), яка трактує її, як процес, так і результат успішної адаптації до важких або складних життєвих обставин, негараздів, травм, трагедій або значного стресу.

Попри відсутність однозначного визначення поняття резилієнтності, спільним для різних

підходів є розуміння резилієнтності – як властивості, яка допомагає людям функціонувати на оптимальному рівні і достатньо швидко відповідати на життєві виклики (Mgóz 2014). Вчені звертають увагу також на те, що резилієнтність є результатом інтеракції різних ресурсів, зовнішніх і внутрішніх, які людина може використати в стресових ситуаціях (Gaşior, et al. 2016). Такі стресові ситуації формують новий досвід подолання викликів, що допомагає краще адаптуватись до майбутніх стресорів (Ogińska-Bulik 2015).

Дослідники стверджують, що людину можна назвати резилієнтною у тому випадку, якщо вона зіткнулася з реальними зовнішніми загрозами і все ж була здатна впоратися з ними та гармонійно розвиватися (Kolar 2011).

Отже, поняття резилієнтності полягає в тому, що воно пов'язане зі здатністю забезпечувати позитивні результати при зустрічі із зовнішніми труднощами. Тобто резилієнтність є двовимірною конструкцією, яка передбачає вплив негараздів і прояв позитивних результатів пристосування.

На даний момент існує більше десятка теорій резилієнтності. Об'єднує їх розуміння того, що резилієнтність є динамічним процесом. Розглядаючи резилієнтність як процес, дослідники характеризують її як внутрішню властивість, яка розвивається в результаті взаємодії між людиною та її оточенням (Masten et al. 2014; Sikorska 2014). При цьому відбувається взаємодія факторів ризику і факторів захисту, як на індивідуальному, так і на суспільному рівні.

Слід зазначити, що за останні 20 років вектор досліджень проблем резилієнтності розвинувся від індивідуального рівня до рівня громади, міста та суспільства (Berkes, Ross 2013). Сьогодні термін

«резилієнтність» застосовується до цілих громад, а вимірювання громадської стійкості визнано важливим кроком до зниження лиха та кращої підготовки до протистояння та адаптації до широкого спектру природних та антропогенних катастроф (Burton 2014).

Збільшення рівня уваги до концепції громадської резилієнтності пов'язана також з тим, що за останні чотири десятиліття значно збільшилася частота і серйозність катастроф, а їх наслідки викликають велике занепокоєння, Сьогодні резилієнтність на рівні громади викликає великий інтерес у сферах психології, державного управління, управління кризами та екології.

На міжнародній арені концепція громадської резилієнтності розглядається як спосіб сталого розвитку спільнот (Wright 2019). Прикладом цього є включення резилієнтності до міжнародних угод, включаючи Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату (ООН 2017), Цілі сталого розвитку (ЦСР) Порядку денного до 2030 року (ООН 2016) і Сендайську рамкову програму щодо ризиків стихійних лих.

Громадська резилієнтність позначає здатність груп людей реагувати на несприятливі ситуації, такі як стихійні лиха, акти насильства, економічні труднощі та інші виклики для групи в цілому, і відновлюватися після них.

Громадська резилієнтність – колективна здатність спільноти функціонувати в середовищі, яке характеризується постійними змінами, невизначеністю і кризою, реагувати та потенційно впливати на них (Maclean et al. 2014).

Д. Браун і Дж. Куліг (1996) визначають громадську резилієнтність як здатність спільноти брати участь у справах або проектах громади, не зважаючи на структури та події, які перешкоджають таким

проектам, а також як здатність громади не тільки справлятися з негараздами, а й зміцнюватися внаслідок них. Громадську резиліентність визначають як здатність членів спільноти намагатися процвітати в розвитку та залученні ресурсів громади в невизначеному, непередбачуваному, мінливому та несподіваному контексті (Magis 2010).

Резиліентність громади є процесом безперервної взаємодії, який формує готовність до катастрофи та забезпечує здорове відновлення після неї. Це стійка здатність громади використовувати наявні ресурси (енергію, зв'язок, транспорт, їжу та ін.), щоб реагувати на несприятливі ситуації, протистояти їм і відновлюватися після них. Це те, що дозволяє адаптуватися та розвиватися спільноті після катастрофи (Norris et al. 2008).

Громадську резиліентність як життєво важливий фактор для збереження довгострокової життєздатності громади визначали М. Маркантоні та ін. (2018).

Отже, поняття «громадська резиліентність» визначається трьома загальними типами трактувань: як процес змін і адаптації; як здатність підтримувати стабільне функціонування та як широкий набір здібностей, пов'язаних з відповіддю на кризу.

У наукових дискусіях щодо громадської резиліентності часто зазначається, що «ціле – це більше ніж сума його частин», тобто сукупність резиліентних індивідів не гарантує резиліентності спільноти. Отже, громадська резиліентність не визначається сумою резиліентності окремих її членів (Faulkner, Brown & Quinn 2018). Резиліентність на рівні громади взаємопов'язана з резиліентністю на індивідуальному, сімейному та організаційному рівнях (Berkes F, Ross H. 2013) та передбачає коригування та адаптацію організацій, сімей та окремих осіб у громаді (Kirmayer L. et al. 2009).

Дослідники стверджують, що між усіма визначеннями громадської резилієнтності є три основні спільні риси: 1) *здатність до поглинання* – величина потрясіння, яку спільнота може витримати і все ще бути в змозі функціонувати за сценарієм до події; 2) *здатність до адаптації*, яка характеризує здатність спільноти продовжувати функціонувати, адаптуючись до потрясінь; 3) *здатність до відновлення* – здатність громади повернутися до «нормального» функціонування або до сценарію події після шоку (Bond C. et al. 2017).

Існують різноманітні підходи до визначення структури громадської резилієнтності та її вимірювання. У дослідженнях Френ Х. Норріс (2008) зазначається, що громадська резилієнтність включає чотири адаптивні можливості:

- економічний розвиток (рівень економічних ресурсів, рівномірність їх розподілу та різноманітність у межах громади);

- соціальний капітал (*соціальна підтримка* у вигляді допомоги від неформальних мереж, наприклад, сім'ї та друзів; *соціальна участь*, як членство в офіційних мережах, наприклад, професійних чи релігійних асоціаціях; *громадські зв'язки* – міра участі осіб у громадських заходах, наприклад, міські свята, університетські програми та ін.);

- інформацію і комунікацію (загальнодоступна система та інфраструктура для передачі точної інформації під час та після надзвичайної ситуації);

- компетентність громади (міра ефективності колективних дій та прийняття рішень).

Визначаючи громадську резилієнтність як здатність членів громади здійснювати осмислені, свідомі, колективні дії для виправлення впливу проблеми, Р. Пфєффебраум та інші (2015) презентують п'ятифакторну модель громадської резилієнтності.

Вона включає зв'язок і турботу, ресурси, трансформаційний потенціал, боротьбу зі стихійними лихами та інформацію і комунікацію.

К. Магіс (2010) розробила самооцінку громадської резилієнтності за вісьмома параметрами: ресурси громади, розвиток ресурсів, залучення ресурсів, вплив, справедливість, стратегічні дії, колективні дії та активні агенти. Ф. Беркес і Х. Росс (2013) досліджували інтегрований підхід для майбутніх досліджень громадської резилієнтності з позиції як соціально-екологічних систем, так і психології розвитку та психічного здоров'я.

На думку дослідників, стійкі громади здатні звести до мінімуму будь-яку катастрофу, зробивши повернення до нормального життя максимально легким. Впроваджуючи план стійкості громади, громада може об'єднатися та подолати катастрофу, одночасно відновлюючись фізично та економічно (Sharifi 2016).

Слід визнати, що не всіх загроз можна уникнути і це зумовлює потребу в механізмах, які б гарантували, що біди будуть зведені до мінімуму (Renschler et al. 2010). Крім того, стійкість передбачає винесення уроків із руйнівної події та прийняття адаптивних і трансформаційних підходів, які зумовлюють довгострокову поступову еволюцію системи (Sharifi & Yamagata 2016).

Так, наприклад, з метою посилення резилієнтності французького суспільства (XXI століття для Франції було відзначене кількома терористичними атаками, які призвели до загибелі понад 264 осіб), а також забезпечення довгострокової високоякісної допомоги при травмах усім постраждалим, які цього потребують, у 2019 році у Франції за рішенням шести міністерств (охорони здоров'я, освіти, внутрішніх справ, оборони, юстиції, вищої

освіти та досліджень) було створено Національний центр ресурсів і стійкості (CN2R) та 10 регіональних психотравматологічних центрів. Їх основна місія – забезпечити легкий доступ громадян до спеціалізованої травматологічної допомоги. Центр є мультидисциплінарним та включає дослідження в галузі медицини, гуманітарних і соціальних наук та працює з людьми різного походження. Ідея полягає в досягненні універсального доступу для профілактики, покращення вільного доступу до психотерапії, орієнтованої на травму, та забезпечення координації допомоги постраждалим та соціальної підтримки. CN2R координує дії регіональних центрів, визначаючи найсучасніші втручання, спільний метод клінічної оцінки, а також шляхом надання ефективної інформації та навчальних програм. Він також розглядає сучасні виклики догляду за постраждалими від травм, а також теми, які потребують невідкладного вирішення шляхом проведення дослідницьких проектів.

В Сендайській рамковій програмі, яка була прийнята Третьюю всесвітньою конференцією ООН зі зниження ризику надзвичайних ситуацій в місті Сендай, зазначається, що посилення резилієнтності є основоположним для запобігання та зменшення існуючих ризиків катастроф, зменшення впливу і вразливості населення, а також підвищення рівня готовності населення до катастроф (UNISDR 2015). Рамкова програма зосереджується на ролі національної держави, водночас сприяючи ролі інших зацікавлених сторін, включаючи органи місцевого самоврядування, громадянське суспільство та приватний сектор.

У Великобританії в результаті глобалізації та впливу нових загроз відбулися зміни в меті та організації «цивільного захисту». Проактивною

відповіддю на швидко мінливий і складний світ стала *резилієнтність*, яка передбачала посилення зв'язків із суспільством. Підтримка громад у цьому контексті стала ключовою стратегічною ціллю.

Яскравим прикладом міжвідомчої співпраці є Форум місцевої стійкості (LRF) Дорсета. Його мета полягає у зменшенні ризиків виникнення надзвичайних ситуацій, щоб люди могли вільно та впевнено жити своїм життям. LRF координує те, як служби реагування на надзвичайні ситуації Дорсета підтримують це, приймаючи рішення та дії відповідно до цілей, щоб зберегти життя; стримувати та пом'якшувати наслідки надзвичайної ситуації; створити умови для повернення до нормального ритму життя.

Зараз у Великій Британії є кілька громад, які вже беруть участь у підготовці до надзвичайних ситуацій: зокрема усвідомлюють ризики, які можуть на них вплинути (як на національному, так і на місцевому рівнях), і наскільки вони вразливі до таких ризиків. Це допомагає мотивувати їх особисто вживати заходів для підготовки до наслідків надзвичайних ситуацій.

З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну світ українців змінився. Страх, тривогу, невизначеність у майбутньому та невпевненість відчув та відчуває кожен українець. Сьогоднішня вимагає від українців такого рівня стійкості, якої більшість із нас раніше ніколи не відчувала.

Подолання деструктивних наслідків загроз вимагає запровадження заходів зі збереження та відновлення психологічного здоров'я громадян: надання комплексного спектру послуг тим, хто постраждав від травми та потребують допомоги; посилення кооперації між владою та громадянами, створення центрів психологічної допомоги населенню та

центрів громадської резилієнтності, які б інтегрували в собі систему надання соціальної, психологічної та юридичної допомоги громадянам. Такі речі, як соціальна підтримка, адаптивні навички подолання та здатність використовувати свої внутрішні сили можуть допомогти розвинути та зміцнити резилієнтність українців.

Кейс-аналіз діяльності Українського центру психотравми як осередку громадської резилієнтності у контексті співпраці Волинського національного університету імені Лесі Українки та Луцької міської ради

Осередком розвитку громадської резилієнтності обрано Український центр психотравми у Волинському національному університеті, який під час війни виконує функцію центру громадського психічного здоров'я у м. Луцьку. Створення цього центру обумовлено регіональною специфікою Волинської області.

За статистикою Міністерства оборони у 2016 році з розрахунку на кількість населення на Донбасі найчастіше гинули вихідці з Волинської області, що посилювало травму втрати і горювання їхніх близьких. Також з початку війни на Сході України з 2014 року у Волинській області було близько 3000 внутрішньо переміщених осіб, які також потребували психологічної допомоги. Ці цифри в рази збільшилися з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну. Сьогодні Волинський регіон налічує найбільшу кількість внутрішньо переміщених осіб 54.390 осіб. Нагадаємо, що значна кількість цих осіб – це «двічі» переміщені особи, адже з 2014 року спостерігалася значна хвиля внутрішньої міграції зі східних і південних областей до

урбаністичних центрів України (найбільша кількість внутрішньо переміщених осіб спостерігалася в Київській (173.360 осіб) і Харківській областях (199.155 осіб) (Погребський, Давидюк, Бушук 2020). Загальна кількість внутрішньо переміщених осіб із окупованих територій склала 1.586.439 осіб. З початку війни у 2020 році ці особи вимушено переміщалися вдруге – із центральних областей до західних, до Волинської області зокрема. Враховуючи той факт, що вимушена міграція завжди пов'язана з втратами домівки, родини, друзів і т. ін., можемо стверджувати, що внутрішньо переміщені особи зазнали подвійної втрати, що поглиблює їхню травматизацію внаслідок війни.

Емоційний дистрес під час повномасштабного вторгнення росії в Україну також посилюється внаслідок тривалої соціальної ізоляції, спочатку зумовленої поширенням Covid-19 і згодом продовженої внаслідок воєнного стану. Результати останніх досліджень свідчать про негативні наслідки для психічного здоров'я, зумовлені соціальною ізоляцією (Kim & Jung, 2021; Schiff et al., 2021). Фактично 27 лютого більшість підприємств й державних організацій в Україні планували перейти до очного vs. дистанційного режиму функціонування, але не встигли через початок повномасштабного вторгнення росії в Україну. Відтак, емоційний дистрес від соціальної ізоляції під час пандемії посилювався значною статистикою кількості летальних випадків у нашій країні. Волинська область була одна з лідируючих областей України щодо темпів поширення вірусу через транскордонне розташування.

У відповідь на виклики регіону при Волинському національному університеті було відкрито Український центр психотравми <https://urc.vnu.edu.ua/>. Український центр психотравми став виконавцем

значної кількості міжнародних, державних і регіональних програм для надання психосоціальної підтримки молоді упродовж соціальної ізоляції в період пандемії, ветеранам та їхнім сім'ям, активним учасникам бойових дій, внутрішньо переміщеним особам. У Центрі створено перші українськомовні онлайн ресурси надання психологічної самопомоги. Розширення впливу Центру на світові практики роботи з колективною й індивідуальною травмою, з одного боку, зумовило необхідність, а з іншого – постало теоретико-прикладною платформою для реорганізації Центру в осередок громадського психічного здоров'я та розвиток громадської резилієнтності як результат співпраці ВНУ імені Лесі Українки та місцевої влади, зокрема департаменту молоді та спорту Луцької міської ради.

Важливою передумовою для створення осередку громадської резилієнтності є транскордонне розташування області, а також сусідство з Республікою Білорусь. Таке сусідство зумовлює необхідність підвищення регіональної безпеки. Таким чином, Волинь має стати своєрідним форт-постом, який забезпечуватиме не лише безпеку регіону, а й національну безпеку, громадська резилієнтність у якій відграє важливу роль. Важливо відмітити, що резилієнтність є в основі глобальної стратегії Європейського Союзу, спрямованої на забезпечення міжнародної політики та безпеки. Зокрема ця стратегія передбачає, що резилієнтне суспільство, яке демонструє демократію, довіру в інституції і сталий розвиток, слугує основою резилієнтної держави (Svitkova 2017, р. 21). Продовжуючи цю думку, ми вважаємо, що розвиток громадської резилієнтності Волині є запорукою регіональної й національної безпеки.

Як зазначає Координатор проєктів ОБСЄ в Україні, для громади у налагодженні психосоціальної підтримки спільноти під час війни найчастотнішими є такі проблеми: лідерство, координація й міжвідомча співпраця, кадровий потенціал, організація допомоги й фінансові ресурси (Організація 2021). Тому при налагодженні діяльності осередку громадської резиліентності ми орієнтувалися на *лідерів на місцевому рівні*, хто просував тему надання психосоціальної підтримки громаді, проводив роз'яснювальну роботу серед місцевого населення щодо найбільш вразливих категорій, а також розробляв платформи надання психосоціальної підтримки упродовж війни.

Лідери, які на місцевому рівні просували ідею громадського психічного здоров'я та громадської резиліентності, виокремилася упродовж реалізації проєкту "Town and Gown 2.0: the Strategic Cooperation Between University and City in V4 and Ukraine", зокрема команда, яка налагоджувала співпрацю між університетом й місцевою владою, Лариса Засекіна, Ірина Глова та Владислав Коломечук від ВНУ імені Лесі Українки, та Володимир Захожий і Зарина Дацик від Луцької міської ради. Координація й міжвідомча співпраця реалізовувалася у створенні міждисциплінарної команди, яка охоплювала фахівців, здатних забезпечити ефективний супровід вразливим категоріям населення. Центр забезпечує місцеву громаду наданням соціальної, психологічної підтримки, та налагоджує розширення своїх послуг – включення первинної медичної допомоги та юридичних консультацій.

Проблема кадрового забезпечення вирішувалася наявністю висококваліфікованого персоналу у ВНУ імені Лесі Українки, які могли організувати надання якісних послуг, а також були залучені магістри

для проходження виробничих практик під супервізією досвідчених фахівців. Так, магістри клінічної психології реалізовували просвітницьку практику, працюючи із сім'ями учасників бойових дій, в термінах промоції психічного здоров'я, розуміння природи пост-травматичного стресового розладу (ПТСР), вторинної травматизації (вікарної травми) у родині, де проживає особа з ПСТР. Реалізація просвітницьких практик та проведення заходів із промоції психічного здоров'я, подолання стигм у розумінні психічних розладів, надання інформації щодо місць і можливостей отримання безкоштовної психосоціальної підтримки вирішувало також проблему підвищення *обізнаності населення*.

Існування широкої мережі надання психосоціальної підтримки, наявність гарячих ліній, мобільних бригад, ветеранського хабу на базі Центру створює стійку мережу для надання психосоціальної підтримки та мінімізації ризиків щодо недоотримання вчасної допомоги.

В основу розвитку громадської резилієнтності під час військового конфлікту в Українському центрі психотравми покладено ізраїльську модель У. Ешел та С. Кімхі (Eshel & Kimhi 2016). До основних складових громадської резилієнтності у цій моделі належать: *індивідуальна резилієнтність, національна резилієнтність, благополуччя, розмір спільноти та чуття зв'язаності*.

Незважаючи на відмінності у трактуванні резилієнтності, існує єдине концептуальне поле, у якому резилієнтність розглядається як свого роду траєкторія ефективної адаптації після стресу, суспільних чи політичних викликів та природних катаклізм. У цьому полі резилієнтність – це здатність до успішної адаптації, позитивного функціонування та компетентності, незважаючи на

наявність ризику, хронічного стресу, або тривалої важкої травми (Cutter, Burton, & Emrich, 2010). При цьому вчені наголошують на необхідності розвитку позитивних ресурсів у спільноті для цілеспрямованого підвищення громадської резиліентності. Нам близька думка У. Ешел та С. Кімхі (2016) про те, що сприйнята громадою резиліентність – це результат співвідношення громадської сили і вразливості. Чим більше громада усвідомлює свою силу, тим більшою постає сприйнята нею резиліентність і навпаки. Тому й робота нашого Центру спрямована на усвідомлення власних ресурсів і сили громади та відповідно зменшення її усвідомленої вразливості

Розглянемо складові громадської резиліентності у термінах ефективної адаптації міської громади до викликів війни й тривалого травматичного стресу та можливостей цілеспрямованого впливу на ці складові на прикладі взаємодії Волинського національного університету імені Лесі Українки та місцевої влади Луцька.

Дж. Боннано та ін. (2015) зазначають, що *розмір громади* здійснює значний вплив на розвиток резиліентності. Громадська резиліентність краще діагностується й формується у громаді меншого розміру, тому вчені пропонують розвивати резиліентність у незначних за розміром спільнотах, наприклад, у районній територіальній громаді, місті або університетській спільноті. Чим меншою є громада, тим краще реалізуються такі необхідні її компоненти, як ефективне лідерство й керівництво, соціальна підтримка й соціальний капітал, готовність до нещасних випадків, та відповідно копінг-стратегії подолання стресових ситуацій.

Важливо розуміти, що сталий розвиток громади в Україні під час війни перервавсь через труднощі продовжувати розпочаті реформи. Так до початку

військового вторгнення росії в Україні здійснювалася реформа децентралізації, спрямована на організацію якісно нової, орієнтованої на служіння людині, демократичної системи органів місцевого самоврядування. Базовий рівень адміністративно-територіального устрою був змінений новоствореними об'єднаними територіальними громадами (ОТГ). У 2020 році, після завершення виборів, в усіх ОТГ розпочалася активна робота з розробки та реалізації програм місцевого розвитку, підвищення якості надання публічних послуг населенню, реалізації соціальних та інфраструктурних проєктів та ін. У такому підході чітко виокремлювалися різні спільноти, їхні потреби, які було важливо задовольнити для сталого розвитку громади.

На жаль, війна внесла суттєві корективи в цей процес, перед громадами постали нові виклики та завдання, вирішення яких сьогодні потребує якісно нового рівня кооперації між владою та громадянами заради формування стійкості громади, її відновлюваності та розвитку. Ця складова спонукала налагодити взаємодію Українського центру психотравми зі спільнотами міста, які складають окремі вразливі групи населення, наприклад, ветеранами, учасниками бойових дій та їхніми сім'ями, внутрішньо переміщеними особами, молоддю. Спрямованість конкретних видів взаємодії з меншими спільнотами дає змогу краще реалізувати соціальну підтримку, виходячи з конкретних запитів і проблем цієї групи. Робота з окремими (меншими за розміром спільнотами) дає можливість розвивати *індивідуальну резилієнтність*, яка визначається нами як частка від індивідуальної сили (особистісних ресурсів) та індивідуальної вразливості. На індивідуальному рівні працівники Центру допомагають людині знайти свої ресурси через пошук цінностей,

продукування ефективних копінг-стратегій, застосування технік релаксації і т. ін.

Результати останніх досліджень свідчать про те, що *індивідуальна резиліентність* посилюється чуттям зв'язаності, благополуччям, економічними умовами та задоволенням від життя, що значно руйнується в умовах війни (Finklestein, Pagorek-Eshel, & Laufer 2022). Як видно з результатів цього дослідження, об'єктивні чинники індивідуальної резиліентності існують поряд із суб'єктивними, і тоді як об'єктивні чинники важко піддаються змінам, наприклад, покращення економічного становища в умовах війни, – суб'єктивні чинники – можуть покращуватися завдяки просвітницькій роботі і психологічній підтримці. Так, підвищення обізнаності з природи психологічного благополуччя (за К. Ріфф та С. Кейз (1995), складовими психологічного благополуччя є позитивні відносини з іншими, автономія, управління середовищем, особистісне зростання, цілі у житті, самоприйняття), дає змогу працювати над їхнім розвитком. *Благополуччя* є іншою важливою складовою громадської резиліентності, тому цілеспрямована робота з розвитку благополуччя є також у фокусі уваги Центру. За результатами останніх досліджень психологічне благополуччя пов'язане із фізичним здоров'ям, що підсилює його важливість у розвитку громадської резиліентності як чинника громадського здоров'я (Hernandez et al. 2018).

Концепт *національної резиліентності* є таким поширеним у науковій літературі, водночас існують лише поодинокі дослідження її структури, яка представлена патріотизмом, оптимізмом, соціальною інтеграцією та довірою до політичних й громадських інституцій. Найбільш вразливими у контексті Волинської громади є оптимізм та довіра до

політичних й громадських інституцій, тому Центр, в контексті психосоціальної підтримки, залучає неурядові організації та представників урядових структур для проведення спільних заходів й обговорення важливих соціально-політичних питань. За результатами останніх досліджень, релігійність є важливим чинником національної резилієнтності, що є потужним ресурсом Волинської громади (Kimhy 2016). Також слід зазначити, що до в кампусі університету є православна церква, яка співпрацює з Центром і виконує важливу об'єднуючу функцію для парафіян Волинської громади. До роботи Центру також залучений військовий капелан Олександр Вронський, який тісно співпрацює з фахівцями Центру, наголошуючи на необхідності єдності духовної й психосоціальної підтримки.

Чуття зв'язаності слугує важливим ресурсом для опірності стресу. За результатами дослідження салютогенезу А. Антоновського (1996), ця складова громадської резилієнтності відіграє важливу роль під час війни, а також у післявоєнний час під час відновлення громади. Високі показники чуття зв'язаності позитивно корелюють із кращим фізичним здоров'ям, меншою кількістю фізичних симптомів стресу, меншим негативним афектом, більшим задоволенням від життя, вищою самооцінкою та оптимізмом. Таким чином, чуття зв'язаності може значною мірою визначати, як тривалий травматичний стрес сприймається громадою й як вона реагує на нього. Відтак, у Центрі проводиться цілеспрямована робота з підвищення згуртованості громади через проведення різних спільних просвітницьких заходів, культурних й історичних подій для зміцнення громадської ідентичності й відчуття єдності міської спільноти.

Таким чином, кейс аналіз діяльності Українського центру психотравми як осередку розвитку громадської резиліентності є прикладом співпраці між ВНУ імені Лесі Українки та містом, яка набула своєї специфіки під час воєнного стану. Досвід участі у проєкті “Town and Gown 2.0: the Strategic Cooperation Between University and City in V4 and Ukraine” дав змогу вибудувати якісно нову траєкторію співпраці між Університетом і містом і окреслити перспективи для розвитку осередку громадської резиліентності в умовах військового конфлікту.

Література:

1. Antonovsky, A. (1996). The salutogenic model as a theory to guide health promotion, *Health promotion international*, 11(1), 11-18.
2. APA Dictionary of Psychology <https://dictionary.apa.org/resilience>
3. Berkes F, Ross H. (2013) Community resilience: toward an integrated approach, *Society & natural resources*, 2013, 26(1), pp. 5–20.
4. Bonanno, G., Romero, S., & Klein, S. (2015). The temporal elements of psychological resilience: An integrative framework for the study of individuals, families, and communities, *Psychological Inquiry*, 2015, 26(2), pp. 139-169.
5. Burton, C., Cutter, S., & Emrich, C. (2010). Disaster resilience indicators for benchmarking baseline conditions, *Journal of homeland security and emergency management*, 7(1).
6. Bond C., Strong A., Burger N., et al. (2017) Resilience Dividend Valuation Model Framework Development and Initial Case Studies [Internet]. RAND Corporation, 2017. p. 176.
7. Dictionary, C. (2008). Cambridge advanced learner's dictionary. *Recuperado de: <https://dictionary.cambridge.org/es/diccionario/ingles/blended-learning>*.
8. Eshel, Y., & Kimhi, S. (2016). Community resilience of civilians at war: A new perspective *Community mental health journal*, 52(1), 109-117.
9. Eshel, Y. (2016). Postfire recovery to distress symptoms ratio as a measure of resilience of adolescents exposed to fire

hazards. *Journal of Community Psychology*, 44(3), pp. 327-333.

10. Faulkner L., Brown K., and Quinn T. (2018). Analyzing community resilience as an emergent property of dynamic social-ecological systems, *Ecology and Society*, 23(1), p. 24.

11. Finklestein, M., Pagorek-Eshel, S., & Laufer, A. (2022). Adolescents' individual resilience and its association with security threats, anxiety and family resilience. *Journal of Family Studies*, 28(3), pp. 1023-1039.

12. Gašior K., Chodkiewicz J., Cechowski W. (2016). Kwestionariusz Oceny Prężności (KOP26) Konstrukcja i właściwości psychometryczne narzędzia. *Polskie Forum Psychologiczne*, 21 (1), pp. 76-92.

13. Resilience Sci. 2, 147-155. doi: 10.1007/s42844-021-00031-z

14. Frontiers in Psychology 04 frontiersin.org

15. Hernandez, R., Bassett, S. M., Boughton, S. W., Schuette, S. A., Shiu, E. W., & Moskowitz, J. T. (2018). Psychological well-being and physical health: Associations, mechanisms, and future directions. *Emotion Review*, 10(1), 18-29.

16. Herrman H., Stewart D., Diaz-Granados N., Berger, E., Jackson B. & Yuen T. (2011). What is resilience? *Can. J. Psychiatr.* 56, pp. 258-265.

17. Hernandez, R., Bassett, S. M., Boughton, S. W., Schuette, S. A., Shiu, E. W., & Moskowitz, J. T. (2018). Psychological well-being and physical health: Associations, mechanisms, and future directions. *Emotion Review*, 10(1), pp. 18-29.

18. Kirmayer LJ, Sehdev M, Whitley R, Dandeneau SF, Isaac C. (2009). Community resilience: models, metaphors and measures. *Int J Indig Health*, 2009, 5(1), pp. 62-117.

19. Kim, H. H. S., & Jung, J. H. (2021). Social isolation and psychological distress during the COVID-19 pandemic: A cross-national analysis. *The Gerontologist*, 61(1), pp. 103-113.

20. Kimhi, S. (2016). Levels of resilience: Associations among individual, community, and national resilience. *Journal of health psychology*, 21(2), pp. 164-170.

21. Kolar, K. Resilience (2011). Revisiting the Concept and its Utility for Social Research. *Int J Ment Health*, 2011 (9), p. 421

22. Kulig J. (2000). Community resiliency: the potential for community health nursing theory development. *Public Health Nurs*, 2000, 17 (5), pp. 374-385.

23. Maclean, K., Cuthill M., and Ross H. (2014). Six attributes of social resilience. *Journal of Environmental Planning and Management*, 54(1), pp. 144–156.

24. Magis K. (2010). Community resilience: an indicator of social sustainability. *Society & natural resources*, 2010, 23(5), pp. 401–416.

25. Markantoni, M., Steiner A., Meador J., Farmer J. (2018). Do community empowerment and enabling state policies work in practice? Insights from a community development intervention in rural Scotland, *Geoforum*, Vol. 97, December 2018, pp. 142-154

26. Masten A., Southwick S., Bonanno G., Panter-Brick C., Yehuda R. (2014). Resilience definitions, theory, and challenges: interdisciplinary perspectives. *European Journal of Psychotraumatology*. Published online October 2014, 25338.

27. Mróz, J. (2014). Resilience, perceived stress and types of work-related behavior and experience among nurses, *Hygeia Public Health*, 2014, 49, pp. 857–863.

28. Norris F., Stevens S., Pfefferbaum B., Wyche K., Pfefferbaum R. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology* 2008, 41(1–2), pp. 127–150.

29. Ogińska-Bulik N., Kobylarczyk M. (2015). Resiliency and social support as factors promoting the process of resilience in adolescents – wards of children’s homes, *Health Psychology Report*, 2015, 3(3), pp. 1-10.

30. Організація психосоціальної допомоги ветеранам війни та членам їхніх сімей. Рекомендації для місцевих органів влади. Київ, ВАІТЕ, 2021. – 32 с. <https://www.osce.org/files/f/documents/a/9/524325.pdf>

31. Pat-Horenczyk, R., Schiff, M., Arënliu, A., Zasiékina, L., Kagialis, A., Ferreira, N., ... & Benbenishty, R. (2022). Challenges faced by university students during the COVID-19: An international study in five countries during the early phase of the pandemic. *International Journal of Psychology*, 2022, Oct. 57(5), pp. 547–558.

32. Pfefferbaum R., Pfefferbaum B., Nitiema P., Houston J., Van Horn R. (2015). Assessing community resilience: an application of the expanded CART survey instrument with affiliated volunteer responders, *American Behavioral Scientist*, 2015, 59(2), pp. 181–199.

33. Погребський, Т., Давидюк, В., & Бушук, С. (2020). Еволюція військової географії. Рекомендовано до друку Регіональною радою молодих вчених при управлінні освіти і науки Волинської обласної державної адміністрації (Протокол № 3 від 16 листопада 2020 року), p. 97.

34. Renschler C., Frazier A., Arendt L., Cimellaro G., Reinhorn A., Bruneau M. Developing the 'PEOPLES' resilience framework for defining and measuring disaster resilience at the community scale 9th US and 10th Canadian Conference on Earthquake Engineering, July pp. 25-29, 2010, Toronto, Ontario, Canada, Paper No 1827.

35. Ryff C. & Keyes C. (1995). The structure of psychological well-being revisited, *Journal of personality and social psychology*, 69(4), p. 719.

36. Schiff M., Zasiєkina L., Pat-Horenczyk R., & Benbenishty R. (2021). COVID-related functional difficulties and concerns among university students during COVID-19 pandemic: a binational perspective, *Journal of community health*, 46(4), pp. 667-675.

37. Sikorska I. (2014). Theoretical models of resilience and resilience measurement tools in children and young people, *Health and Resilience*, 2014, pp.85- 100.

38. Sharifi, Ayyoob (October 2016). A critical review of selected tools for assessing community resilience, *Ecological Indicators*, Vol. 69, pp. 629–647.

39. Sharifi, Ayyoob; Yamagata, Yoshiki (September 2016). On the suitability of assessment tools for guiding communities towards disaster resilience, *International Journal of Disaster Risk Reduction*, Vol. 18, pp. 115–124.

40. Sood A. (2011). Resilience Training and Physician Well-Being, *Journal of general internal medicine*, 2011, Vol. 26 (11), p. 1245.

41. Svitkova, K. (2017). Resilience in the national security discourse. *Obrana a strategie*, 17(1), pp. 21-42.

42. UNISDR (United Nations International Strategy for Disaster Reduction). 2017. United Nations Offices for Disaster Risk Reduction: Who we work with. Geneva: UNISDR. <http://www.unisdr.org/partners>. Accessed 24 Apr 2017.

43. Wright D. (2019). Long-term dynamics of pastoral ecology in northern Kenya: An old model for new resilience *Journal of anthropological archaeology*, 09/2019, Volume 55.

ТАНДЕМ УНІВЕРСИТЕТУ ТА МІСТА ЗАДЛЯ СТІЙКИХ РІШЕНЬ У ГАЛУЗІ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Тетяна Матусевич,
Клара Сайнс де Баранда Андухар

Думай глобально, дій локально: партнерство задля стійких рішень

Сучасний університет отримує все більше продуктивних можливостей для розвитку своєї третьої місії шляхом виконання провідної ролі в спільному проектуванні та колегіальному виробництві знань та інструментів суспільних трансформацій задля сталого розвитку в тандемі з різними зовнішніми зацікавленими сторонами з промисловості, уряду, громадянського суспільства та місцевої влади (Trencher et al 2014). Університети допомагають будувати нові інституції громадянського суспільства, просувають технологічний і соціальний процес, розвивають і змінюють культурні цінності. Університети як заклади знань навчають і виховують наступне покоління лідерів, осіб, які ухвалюють рішення, викладачів, новаторів, підприємців і відповідальних громадян. Ця діяльність має вирішальне значення для допомоги в розробленні й упровадженні рішень сталого розвитку, імплементації

політики та шляхів трансформації і моніторингу прогресу.

Водночас локалізацію глобальних намірів загалом реалізують у місцевих муніципалітетах і регіональних органах влади. Наразі міста відіграють усе більш вирішальну роль у втіленні на практиці бачення Цілей сталого розвитку (ЦСР) через місцеві політики і практики, основані на прозорості та підзвітності. За оцінками Організації економічного співробітництва та розвитку, 65% із 169 завдань у межах ЦСР не буде досягнуто без залучення місцевих і регіональних органів влади (Hartley 2019, р. 8). Але, незважаючи на очевидну взаємовигідність співпраці університетів і міст задля загального поступу й на той факт, що міста в усьому світі щораз більше лідирують у розвитку стійкості та сталості, варто зауважити, що лише деякі з них роблять це в партнерстві з місцевими університетами в довготривалій, системний і міждисциплінарний спосіб (Curry 2016). З іншого боку, лише невелика кількість кампусів університетів має інституційні структури для стратегічної роботи з містом, незважаючи на надходження значних ресурсів до міст та університетів ЄС, спрямованих на розбудову дослідницьких та оперативних проєктів, пов'язаних зі сталим розвитком міст (Workshop Report 2019).

Відносини між університетом і містом, у якому він розташований, суттєво відрізняються від інших міжорганізаційних альянсів, які зазвичай досліджують науковці (Curry 2016). Університети працюють за різними принципами й часто не стикаються з тими політичними проблемами, що й муніципалітети. Управління університетом передбачає адміністративну гнучкість упровадження ключових змін для реалізації ЦСР. Це дає змогу університетам слугувати випробувальними майданчиками для реалізації Цілей сталого розвитку, що забезпечує ухвалення

зважених муніципальних рішень і розроблення політики, що зі свого боку може впливати на регіональну та державну політику (Kestin et al 2017).

Співпраця університету та міста: основні наративи

Ефективний шлях досягнення цілей сталого розвитку вимагає застосування відповідних дій одночасно в усіх масштабах і юрисдикціях. Цей поступ можна прискорити, створивши партнерство між ключовими зацікавленими сторонами в прагненні до сталого розвитку на місцевому рівні. Одне з таких важливих партнерств, які мають центральне значення для локалізації ЦСР, – між містом і місцевим університетом(ами) (Withycombe Keeler 2018). Університети перебувають попереду інновацій для вирішення глобальних криз. Вони можуть надати муніципалітету цінний дослідницький потенціал і допомогти зміцнити платформи знань (Kestin et al 2017).

Загальновідомо, що університети можуть сприяти діям із реалізації Цілей сталого розвитку в чотирьох ключових сферах: навчання та викладання, дослідження, менеджмент і зовнішнє управління. Дослідження забезпечують ухвалення рішень на основі знань і є ключовим рушієм інновацій та економічного зростання (Huber 2016). Університетські дослідження можна використовувати, щоб активно підтримати місцеве впровадження ЦСР шляхом (El-Jardali et al 2018):

- допомоги в розробленні політики сталого розвитку через визначення проблем і викликів, моделювання ймовірного майбутнього й розвитку методів моніторингу та звітності;
- використання наявних дослідницьких проєктів для надання експертних порад щодо окремих ЦСР та їх реалізації;

- надання експертних консультацій і платформ співпраці для локалізації цілі та показників ЦСР.

Отже, університети можуть виконувати різноманітні ролі в економічному, соціальному та культурному розвитку, а співпраця з міською владою та громадськими організаціями взаємовигідна. Водночас під час стратегування окремих дій у межах цієї співпраці мають бути враховані деякі особливості, що впливають (іноді критично) безпосередньо на рівні реалізації. З-поміж основних особливостей співпраці університету та міста науковці вирізняють такі (Curry 2016; Koza & Lewin 2000; Trencher et al 2014):

1. Стійкість і тяглість. Взаємодія між університетом і містом може тривати століттями, а університетські кампуси – це унікальні перманентні елементи міської інфраструктури.

2. Динамічність і дискурсивність взаємодії. Навіть протягом короткого часу ключові учасники цих відносин можуть змінюватися дуже часто, ураховуючи виборчі цикли та посади з фіксованими термінами для багатьох представників старшого менеджменту університетів і представників місцевої влади.

3. Багаторівневість співпраці та різноманітність координаційних центрів. Університети є достатньо децентралізованими інституціями, тому можуть взаємодіяти із зовнішніми структурами на різних рівнях, зокрема й на рівні офісу президента (ректора), через факультети, катедри та дослідницькі центри, а також на рівні окремих осіб викладачів і співробітників. Позиція міської влади щодо її відносин із зовнішніми організаціями та динаміка робочих стосунків між обраними міськими посадовцями та персоналом також можуть вплинути на взаємодію.

4. Стратегічні зміни. Ще один значущий довготерміновий чинник, що впливає на взаємовідносини

між університетом та містом, – це зміни стратегічної мети, які можуть відбутися з часом (Koza & Lewin 2000). Це відрізняється від міжорганізаційних альянсів приватного сектору, у яких стратегічна мета може бути відома з самого початку і зазвичай є поштовхом для вступу в альянс. Отже, у відносинах між університетом і містом обидві організації повинні розвивати процеси, щоб адаптуватися до змін і скористатися новими можливостями та стратегіями (Curry 2016).

Гендер і місто: співпраця задля розвитку гендерної рівності на місцевому рівні

Щоби просувати гендерну рівність, університети можуть допомогти зібрати дані та надати розуміння ефективної політики, базованої на фактичних даних. Дуже важливо, щоб гендерна політика не обмежувалася лише програмуванням, а була справедливою та мала макроперспективу (Shaheed 2021). Без комплексних наскрізних муніципальних планів дрібномасштабні й автономні можуть бути корисними, але не можуть сподіватися на перебудову життя міста – вони ризикують стати радше ознаками намірів, ніж каталізаторами змін. Однак структура політики та повноважень завжди залежить від контексту. Кожен муніципалітет має переглянути свою конкретну ситуацію, щоб визначити потрібну взаємодію та узгодити цілі й завдання (Shaheed 2021).

Проекти співпраці університетів і міст задля розроблення стійких рішень у галузі гендерної рівності можна об'єднати за такими основними напрямками:

1. Проекти, спрямовані на документування, збір та аналіз даних, мапінг поточної ситуації щодо гендерної (не)рівності та вироблення рекомендацій

для ухвалення зважених рішень. У соціокультурній царині ці дії варіюються від підрахунку присутності жінок у різноманітних заходах, нагородах та установах, присутності жіночих голосів у музеях, бібліотеках і навчальних програмах і матеріалах, гендерного аналізу використання громадських, культурних, спортивних закладів та споруд до перегляду назв громадських місць – вулиць, будівель тощо. Політичні рішення, базовані на доказах, допомагають подолати загальну відсутність жінок, дівчат та осіб небінарної ідентичності в соціокультурному ландшафті міста. Такі дослідження виявляють історичний і сучасний внесок жінок у місто чи територію (Shaheed 2021, p. 26).

2. Проекти, спрямовані на детальне розроблення практичних кроків щодо локалізації та реалізації ЦСР №5 «Гендерна рівність» на місцевому рівні шляхом визначення кроків, які з гендерного погляду поліпшать аналіз, моніторинг, участь, ухвалення рішень і доступ до послуг для громадян задля підвищення якості роботи органів місцевого самоврядування. Зокрема, це проекти із запровадження гендерного аналізу, гендерної статистики, гендерного бюджетування, тобто запровадження інструментів урахування різних потреб жінок і чоловіків, а також ефектів розподілу та впливу ресурсів на жінок та чоловіків, що є основою для кращого та більш доказового ухвалення рішень і сприяє забезпеченню більш ефективного використання коштів місцевих і державних бюджетів.

3. Проекти, спрямовані на створення та впровадження технологічних і технічних рішень задля сприяння гендерній рівності, запобіганню гендерно обумовленому насиллю на локальному рівні. Для цих проектів характерне використання міждисциплінарного підходу, застосування ІТ-засобів, інструментів і можливостей штучного інтелекту.

Досить часто проекти й інші довготривалі ініціативи комплексно поєднують декілька означених вище напрямів, що підвищує їх продуктивність і сталість результатів завдяки синергії складників та мультиплікаційного ефекту. Практичне втілення таких проектів згодом перетворюються на створення нових наративів й ініціатив різних рівнів, формуючи більш гендерно чутливий та інклюзивний міський ландшафт. Приклади декількох таких проектів розглянемо докладніше.

Проект сприяння гендерній рівності на місцевому рівні Центру соціальних досліджень Коїмбрського університету (Португалія)

Мета. Проект «Гендерна рівність на місцевому рівні» (Municipalities for Gender equality 2014) передбачає розроблення, тестування, перевірку та поширення інноваційних, ефективних, доступних і трансферабельних інструментів і методологій для підтримки муніципалітетів та їхніх місцевих партнерських мереж у діях, спрямованих на наскрізну інтеграцію гендерної перспективи в усі сфери місцевого врядування, як-от, освіта, культура, економіка, міське планування, мобільність, навколишнє середовище, соціальні дії та управління.

Консорціум. Проект «Гендерна рівність на місцевому рівні» встановив пряме партнерство з п'ятьма муніципалітетами Португалії: Феррейра-ду-Алентежу, Лагоа, Мангуальде, Помбал і Повуа-ду-Лангозу. На міжнародному рівні проект сприяв обміну досвідом із Центром гендерних досліджень університету Осло в Норвегії.

Методи. Партисипативна методика стала провідною для всіх заходів, що відбувалися під час проекту (від діагностики потреб, отриманої під час кількох фокус-груп, проведених у п'яти меріях, до створення рекомендацій), тому отримані продукти

мають на меті досягнути найвищого рівня соціальної єдності та згуртувати громади. Розробляли концепцію, експериментували та валідували методики й інструменти у співпраці не лише з прямими бенефіціарами (технічним та управлінським персоналом муніципалітетів), а й непрямыми (різноманітні стейкхолдери з різних галузей муніципальної діяльності).

Результати. Кінцевими результатами проєкту стали:

1. Біла книга про гендерну рівність у місцевому житті, присвячена основним наскрізним питанням, які постають у зв'язку з просуванням принципів соціальної справедливості та гендерної рівності.

2. Інструментарій для спільної діагностики (орієнтований на муніципальний персонал, містить указівки щодо дев'яти методологій участі й технік для отримання інформації про потреби та пріоритети мешканців; також може бути корисним дослідникам).

3. Навчальна програма для інтеграції перспективи гендерної рівності в муніципальну діяльність (для муніципального персоналу та лідерів; також може бути корисною для тренерів і консультантів із гендерної рівності, викладачів усіх циклів навчання).

4. Вісім посібників з інтеграції гендерної перспективи в різні сфери місцевого управління: освіта; міське планування та навколишнє середовище; мобільність і транспорт; безпека та запобігання насильству в міському просторі; культура; спорт, молодь і дозвілля; здоров'я та соціальна дія; управління персоналом, навчання та працевлаштування; насильство на роботі.

5. Муніципальний індекс гендерної рівності – пропонує набір із 20 показників (розподілених на

структурні, результативні та процесуальні) для вимірювання заходів, які вжили муніципалітети, та їхнього впливу на умови життя та добробуту громадян, а також на рівні можливостей між чоловіками та жінками (Local Gender Equality 2014).

Проекти ARTEMISA та EMPATIA команди UC3M4SAFETY Інституту гендерних досліджень Мадридського університету Карлоса III

Стратегічний план протидії гендерному насильству муніципалітету Мадрида (2016–2021) передбачає потребу надати мультидисциплінарну та комплексну допомогу постраждалим від гендерного насильства. Проекти команди UC3M4SAFETY Інституту гендерних досліджень Мадридського університету Карлоса III спрямовані на реалізацію його цілі №2, що передбачає психосоціальну допомогу та захист жертв гендерного насильства разом із дітьми чи іншими залежними особами через мережу центрів і послуг муніципалітету Мадрид та Регіональної мережі муніципальних пунктів із питань гендерного насильства, та цілі №8, спрямованої на впровадження механізму співпраці між правоохоронними органами, управлінням юстиції та іншими відповідними органами.

Проект EMPATIA (2019-2022) мав на меті знайти рішення вищезазначених викликів та перетворити мадрридську громаду на глобальний центр захисту жертв гендерно обумовленого насильства. Фундаментальна мета проекту – дослідити реакції жертв гендерного насильства (ГН) на ситуації небезпеки, створити механізми автоматичного виявлення цих ситуацій і механізми, що дадуть змогу реагувати цілісно, скоординовано й ефективно, щоб захистити їх найкраще. Цю мету розподілено на шість підцілей, які демонструють потребу та додану цінність мультидисциплінарного підходу. EMPATIA об'єднає

кіберфізичні системи й афективні обчислення, пропонуючи комплексний протокол, який поліпшує захист жертв гендерного насильства й інструменти, здатні автоматично (негайно та віддалено) повідомляти про ситуації ризику.

Запропоновані інноваційні технології можуть сприяти досягненню цієї мети шляхом раннього запобігання ситуаціям ризику, взаємозв'язку між потенційними жертвами й агентами захисту, надійного та точного збору доказів злочинів разом із даними для аналізу проблеми з холістичної та міждисциплінарної перспективи і, отже, надавати інструменти, щоб удосконалити політику, протоколи і процедури для боротьби з гендерним насиллям. Проєкт передбачав створення портативних пристроїв, які містять інтелектуальні датчики, мають тривалий час автономної роботи та можливості бездротового з'єднання, щоб уможливити моніторинг людей і середовища в реальному часі кількома програмами. Датчики доступно, надійно й точно забезпечують автоматичне виявлення емоцій, які відчують жертви в ризикованих ситуаціях. Крім того, їхня здатність безпечно та в режимі реального часу дистанційно сповіщати опікунів чи захисників, правоохоронців чи інших осіб поліпшує захист жертви. Збір і безпечно зберігання даних із датчиків під час потенційного епізоду агресії може бути використано як юридичний доказ.

Проєкт передбачав міждисциплінарне, синергетичне поєднання 15 наукових напрямків (журналістика, аудіовізуальна комунікація та реклама, бібліотекознавство й інформатика, соціологія, трудове право та соціальне забезпечення, процесуальне право, прикладна економіка, статистика та дослідження операцій, психологія, психологічна діагностика та лікування, електронна інженерія,

телематика, системна інженерія та автоматизація, теорія сигналів і комунікацій, машинобудування, комп'ютерні науки та штучний інтелект) у концепції активного захисту ЕМРАТІА, починаючи з розуміння реакції жертв гендерного насильства в небезпечних ситуаціях, автоматичного виявлення їх за допомогою даних, які отримали датчики пристрою, й інтеграції цього нового інструменту в ефективні протоколи для координації допомоги жертвам. Тобто інформаційно-комунікаційні технології застосовували під час автоматичного виявлення емоцій за допомогою переносних пристроїв, що містять датчики, які реагують на фізичні та фізіологічні сигнали, і розроблення системи дистанційного захисту, яка також надійно збирає юридичні докази, а використання надбань соціальних наук охоплює зв'язок емоцій із ситуаціями ризику, які переживають жертви, аналіз наявного ланцюжка допомоги для ситуацій гендерного насилля і пропозицію спільного протоколу, який поєднує різних агентів, залучених до захисту від гендерного насилля, на основі даних, отриманих під час епізодів тривоги.

Результатами, досягнутими проектом ЕМРАТІА, стали:

1. Пропозиція протоколу захисту та комплексної терапії постраждалих від гендерного насильства, який інтегрує технологічні рішення.

2. Набір інструментів для осіб, відповідальних за захист постраждалих, що дає змогу автономно й у режимі реального часу виявляти ситуації небезпеки. Система здатна виявляти страх за допомогою периферичних фізіологічних датчиків: температури, гальванічної шкірної реакції і частоти серцевих скорочень.

3. Зручний, простий, точний і легко адаптивний метод конкретизації попереднього рішення для кожного користувача.

4. Система виявлення небезпечних ситуацій через виявлення емоцій за допомогою інтелектуальних датчиків і алгоритмів штучного інтелекту в невидимій, дешевій, ефективній і безпечній системі.

5. Метод аналізу даних, створений для сприяння постійному вдосконаленню протоколу (пункт 1) та оновленню класифікацій ризиків жінок, які перебувають під захистом.

6. База даних, що містить подразники, мітки емоцій та відповідей, виміряні в жертв і нежертв гендерно обумовленого насильства, для академічного використання в дослідженнях, пов'язаних із рівністю, безпекою та гендерною перспективою у викликах, що виникають у суспільстві.

Очікуваним наслідком проведеного дослідження є помітне поліпшення ситуації вразливості жінок перед гендерно зумовленим насильством, якого вони зараз зазнають, надання інструментів, які поліпшують безпеку жінок і сприяють їхньому особистому та професійному розвитку в житті, вільному від насильства.

Проект ARTEMISA (2020–2022), який розробили молоді дослідники з тієї самої команди, мав своєю основною метою вивчити моделі поведінки жінок загалом і жертв насильства зокрема з використанням вимірювання катехоламінів у крові для виявлення паніки/страху, розроблення та проведення експериментальних тестів для виявлення страху за допомогою аудіовізуальних стимулів, пов'язаних із гендерним насильством, з використанням фізіологічних сенсорів, зокрема електроенцефалографії (ЕЕГ). Отже, удосконалено алгоритми автоматичного виявлення страху, які використовує команда UC3M4Sfety для захисту жертв гендерно обумовленого насильства.

Висновки

Підсумовуючи вищенаведене, варто зазначити, що університети мають унікальну позицію для того, щоб відігравати центральну роль у спільному створенні стійких рішень на місцевому рівні. Ураховуючи масштаби впровадження та досягнення Цілей сталого розвитку, університети відіграють вирішальну роль у забезпеченні підтримки прискорених дій, створюючи нові спроможності та науковий потенціал для просування інновацій та виваженого, ґрунтованого на дослідженнях, ухвалення рішень. Усе це актуалізує потребу осмислювати різноманітні модули співпраці університету й міста надалі.

Література:

1. Curry J. (2016). The Dynamics of University/City Government Relationships: It's Personal/Vol. 27 No. 1: *Love of Place: The Metropolitan University Advantage* (2015 CUMU Annual Conference, Omaha, NE)
2. Clara Sainz-De-Baranda Andújar, Marian Blanco-Ruiz, José Ángel Miranda Calero, Laura Gutiérrez Martín, Manuel Felipe Canabal Benito, Rosa San-Segundo, Celia López Ongil (2021). Gender and Social Perspective in STEM Training: Artificial Intelligence Systems for Emotion Detection, *Sociología y tecnociencia*: Vol. 11 No. Extra_1: Present and Future of STEM Training: Challenges and Defiances
3. El-Jardali, F., Ataya, N. & Fadlallah, R. Changing roles of universities in the era of SDGs: rising up to the global challenge through institutionalising partnerships with governments and communities. *Health Res Policy Sys* 16, 38 (2018). <https://doi.org/10.1186/s12961-018-0318-9>
4. Gutiérrez-Martín, L.; Romero-Perales, E.; de Baranda Andújar, C.S.; F. Canabal-Benito, M.; Rodríguez-Ramos, G.E.; Toro-Flores, R.; López-Ongil, S.; López-Ongil, C. (2022). Fear Detection in Multimodal Affective Computing: Physiological Signals versus Catecholamine Concentration. *Sensors* 2022, 2, 4023. <https://doi.org/10.3390/s22114023>

5. Hartley, K. (2019). *Global Goals, Global Cities: Achieving the SDGs through Collective Local Action*. The Chicago Council on Global Affairs. 38 p.

6. Huber B. (2016) *The Role of Universities in Society*. In: Liu N.C., Cheng Y., Wang Q. (eds) *Matching Visibility and Performance. Global Perspectives on Higher Education*. SensePublishers, Rotterdam. https://doi.org/10.1007/978-94-6300-773-3_5

7. Kestin, T., van den Belt, M., Denby, L., Ross, K. E., Thwaites, J., & Hawkes, M. (2017). *Getting started with the SDGs in universities: A guide for universities, higher education institutions, and the academic sector*. Retrieved from http://ap-unsdsn.org/wp-content/uploads/University-SDG-Guide_web.pdf

8. Koza, Mitchell & Lewin, Arie. (2000). Managing partnerships and strategic alliances: Raising the odds of success. *European Management Journal*. 18. 146-151.

9. Shaheed F. *Cultural Actions Supporting Gender Equality in Cities and Territories*. Report. 29 October 2021. 62 p.

10. San-Segundo R, Lopez-Ongil C. (2022), EMPATIA-CM: Comprehensive Protection of Gender-based Violence Victims through Multimodal Affective Computing, *Sociología y tecnociencia*: Vol. 12 No. 1 (2022): Challenges and defiances of gender violence and new technologies

11. Local Gender Equality. <https://eeagrants.org/archive/2009-2014/projects/PT07-0003>

12. Municipalities for Gender Equality. <https://ces.uc.pt/en/formacao-extensao/impacto-nao-academico/inicio/municipios-pela-igualdade-de-genero>

13. Trencher G, Bai X, Evans J, McCormick K, Yarime M. (2014) University partnerships for co-designing and co-producing urban sustainability. *Global Environmental Change* 28: 153-165.

14. Withycombe Keeler, L., Beaudoin, F. D., Lerner, A. M., John, B., Beecroft, R., Tamm, K., ... & Lang, D. J. (2018). Transferring sustainability solutions across contexts through city-university partnerships. *Sustainability*, 10(9), 2966.

15. Workshop Report (2019). *Towards an externally funded ISCN Community of Practice*. Sao Paolo, June 14, 2019 <https://international-sustainable-campus-network.org/projects/city-university-partnerships-metropolitan-solutions/>

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКІВ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Юлія Долиняк, Наталія Павліха, Ірина Цимбалюк

Ринок освітніх послуг: сутність і значення в умовах європейської інтеграції

В умовах підвищення економічної ролі знань зростають роль і значення освіти для розвитку ринкових відносин, інтерес до особливостей розвитку ринку освітніх послуг.

Побутує думка, що освіта є базою для досягнення конкурентоспроможності країни в глобальному соціально-економічному просторі (Амеліна, Попова, Владимиров 2013, с. 18). Водночас у більш вузькому значенні освіта – це цілеспрямований процес виховання й навчання в інтересах людини, суспільства, держави, супроводжуваний досягненням установлених освітніх рівнів.

Донедавна освіта не була виділена в окрему галузь, а належала до «невиробничої сфери», на сьогодні лишається важливим питання визначення сутності й особливостей розвитку ринку освітніх послуг.

Звернемо увагу, що існують два діаметрально протилежні погляди: один із них трактує освіту як комерційну послугу; інший – як суспільне благо, на яке має право кожен громадянин, не посягаючи на

інтереси інших. Ураховуючи це, підтримуємо під час розкриття змісту поняття «освітня послуга» думку Т. Оболенської: «освіта – це право кожного, не пов'язане з будь-якими комерційними обмеженнями, тоді як послуга – це дія, що здійснюється з метою отримання матеріальної або нематеріальної, прямої або непрямой вигоди» (Оболенська 2001, с. 128).

Аналіз наукової літератури засвідчив, що немає єдиного визначення поняття «освітня послуга». Дефініція пов'язана з розкриттям різноманітних аспектів: освітня послуга як система знань і вмінь, результат діяльності, процес навчання, специфічний товар, економічне благо тощо (рис. 1).

Звернемо увагу, що освітня послуга є своєрідним товаром. Її особливість передусім полягає в тому, що вона одночасно і надається, і споживається.

Розглядаючи освітні послуги, досить часто порушують питання їх платності. Утім, погоджуємося з думкою, що поділ освітніх послуг на «платні» й «безоплатні» з погляду економічної теорії некоректний. Справді, безоплатними освітні послуги є лише для безпосередніх споживачів: учнів, студентів. А суспільству, підприємствам і навчальним закладам ті самі «безоплатні» послуги коштують усіх витрат праці, що створює вартість, яку потрібно оплачувати на визначеному рівні в грошовій формі (Амеліна, Попова, Владимиров 2013, с. 123).

На нашу думку, *освітня послуга – економічне благо, отримання якого забезпечує процес навчання та пропонує сторона, що реалізовує освітню діяльність для задоволення потреб споживача в знаннях, уміннях і навичках.*

Уважаємо, що *освітня послуга є соціально-економічною категорією, адже за всього різноманіття виховних, культурних, моральних, ідеологічних, соціальних, політичних та інших аспектів, освіта –*

це соціально-економічний процес, у якому сконцентровано виражені складні соціально-економічні відносини.

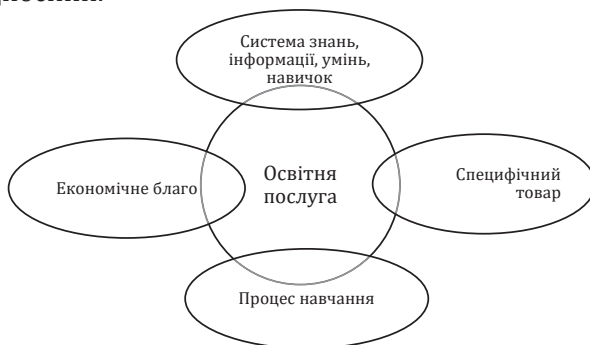

Рис. 1. *Трактування освітньої послуги в наукових дослідженнях*

*Узагальнили автори.

Ознаками освітньої послуги визначаємо виробництво, споживчу вартість, витрати, ціну, користь, якість тощо.

Аналіз формування ринкових відносин в освітній сфері дає підставу трактувати освітню діяльність як сукупність соціально-економічних відносин, установлених між виробниками й споживачами з приводу купівлі-продажу товару «освітня послуга». *Освітні послуги* як товар мають вартість і є об'єктом *ринкових відносин*. На *ринку освітніх послуг* товаром є знання, уміння й навички, які пропонують суб'єкти цього ринку (заклади вищої освіти, коледжі, викладачі та ін.).

Узагальнюючи різноманітні підходи до розкриття сутності ринку освітніх послуг, визначимо, що *ринок освітніх послуг* – це:

– сукупність відносин (економічних, товарно-грошових, правових, фінансово-економічних,

соціально-освітніх, організаційно-методичних, інформаційних тощо) у сфері обміну, установлена між виробниками й споживачами освітніх послуг;

– середовище виробництва, просування, реалізації та споживання освітніх послуг.

Більшість науковців розкриває поняття «ринок освітніх послуг» як систему економічних відносин між суб'єктами освітньої діяльності щодо купівлі та продажу освітніх послуг, що відбуваються для досягнення певного рівня освіти на рівні індивіда та держави в цілому. Інші вчені розглядають «ринок освітніх послуг» як середовище або сферу організації та виробництва освіти, реалізації і споживанням освітніх послуг.

На нашу думку, *ринок освітніх послуг* – складна система соціально-економічних відносин, що виникають у процесі виробництва та реалізації освітніх послуг. Ринок освітніх послуг покликаний задовольнити потреби суспільства у фахівцях, а споживачів – в отриманні певної кваліфікації за відповідною спеціальністю; він є важливим елементом національної системи освіти, яка, звичайно, набагато ширша за ту її частину, що представлена ринком освітніх послуг.

Більш повно й глибоко сутність ринку освітніх послуг можна розкрити через функції, які він виконує: регуляційну, стимуляційну, економічного відбору, розподільчу, інформаційну, інтегрувальну. Функції ринку освітніх послуг відображено на рис. 2.

Виокремимо інтегрувальну функцію, що має особливе значення в процесах поглиблення європейської інтеграції та передбачає розвиток академічної мобільності, входження до Європейського освітнього простору.

Звернемо також увагу на освітню функцію ринку освітніх послуг, що полягає в підготовці фахівців відповідного профілю, зростанні конкурентоспроможності індивідів на ринку праці; культурологічну,

яка проявляється в підвищенні загальноосвітнього й культурного рівнів населення; соціальну – задоволення освітянських потреб населення.

Функції ринку освітніх послуг	
Регуляційна	забезпечення постійності зв'язків між його суб'єктами та іншими сферами господарства; вплив через конкуренцію на процеси виробництва й реалізацію освітніх послуг, їх інноваційне забезпечення; регулювання цін на освітні послуги, балансування попиту та пропозиції на них
Стимуляційна	стимулювання виробництва освітніх послуг, потрібних споживачам; раціональне використання можливостей для одержання найкращих кінцевих результатів, застосування досягнень науки, техніки, організації праці й управління
Економічного відбору	забезпечення конкуренції освітніх послуг між учасниками ринку
Розподільча	сприяння збалансованому відтворенню й перерозподілу висококваліфікованих кадрів
Інформаційна	реалізується за допомогою ринкових цін, їх динаміки, формування та розвитку ринкової кон'юнктури; інформація про попит, пропозицію, ціни, кон'юнктуру є відкритою
Інтегровальна	передбачає розвиток академічної мобільності
Освітня	полягає в підготовці фахівців відповідного профілю, зростанні конкурентоспроможності індивідів на ринку праці
Культурологічна	проявляється в підвищенні загальноосвітнього й культурного рівнів населення
Соціальна	реалізується задоволенням потреб населення в знаннях, умениях і навичках

Рис. 2. Функції ринку освітніх послуг

*Узагальнили автори.

Система регулювання ринку освітніх послуг об'єднує як державні, так і ринкові інструменти впливу на процеси формування, розподілу та використання освітніх послуг, що схематично відображено на рис. 3.

Звернемо увагу, що ринки освітніх послуг розвиваються на основі дії комплексної системи регулювання, яку реалізують за допомогою дії важелів державного та ринкового регулювання, які сукупно мають синергетичний ефект.

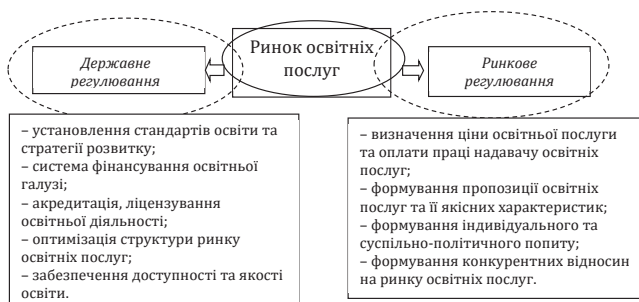

Рис. 3. Система регулювання ринку освітніх послуг

*Авторська розробка.

Державне регулювання ринків освітніх послуг передбачає формування стратегії розвитку як національної освіти, так і на рівні регіону, інституціоналізацію виробничих відносин у галузі освіти через законодавство, моніторинг та організаційно-економічний контроль роботи закладів освіти, вирішення питань оптимізації структури ринку освітніх послуг, його рівномірного розвитку, увідповіднення законодавчо-нормативної бази, забезпечення підготовки фахівців відповідно до державних потреб, підвищення конкурентоспроможності національної освіти й науки тощо.

Варто зазначити, що ринок освітніх послуг формується і розвивається під дією законів і закономірностей попиту і пропозиції, конкурентних відносин у цій сфері.

Отже, пропозиція – це складник кон'юнктури ринку освітніх послуг. Пропозицію на ринку освітніх послуг формують освітні заклади, що надають освітні послуги для споживачів освітніх послуг, а для випускників – ринок праці. На пропозицію освітніх послуг діють такі чинники: соціально-економічний

розвиток країни загалом та регіону, державна політика в освітній сфері та рівень конкуренції.

Ціна, яка орієнтує всіх учасників ринку освітніх послуг на пошук оптимальних, зокрема з економічного погляду, параметрів діяльності закладів освіти, регулює ринок освітніх послуг (Гава 2013, с. 86–93). Рівновага на ринку освітніх послуг і ціна на освітню послугу формуються під впливом нецінових чинників (індивідуальні, суспільно-економічні).

Ціна освітньої послуги – це ринкова ціна, яка формується під дією попиту та пропозиції освітніх послуг. На ринку освітніх послуг виокремлюють ціну покупця й ціну продавця.

Ціна покупця – це ціна, яку можуть заплатити споживачі освітніх послуг. Її формують під впливом таких чинників, як рівень життя населення, його платоспроможність, престижність закладу, спеціальності, перспектива майбутнього працевлаштування.

З-поміж чинників, що формують ціну освітніх послуг, С. Семенюк виокремлює собівартість навчання студентів, норму прибутку, рівень інфляції, етап життєвого циклу освітньої послуги, рівень конкуренції, державне регулювання цін, цінову політику та маркетингову стратегію. Автор зазначає, що «в результаті збалансування ціни покупця й ціни продавця отримуємо ринкову ціну освітньої послуги» (Семенюк 2007, с.144).

Вищезазначені чинники впливу на ціну покупця в економічній теорії визначають як нецінові детермінанти попиту. Існують також детермінанти двобічної дії – вони впливають на попит і на пропозицію освітніх послуг одночасно.

Дедалі помітнішим є розшарування населення за ознакою доступу до отримання освітніх послуг. Ідеться не про територіальне розміщення закладів

надання освітніх послуг. Тут набуває особливої значущості фінансовий чинник, оскільки доступ до освіти визначають такими соціально-економічними чинниками, як доходи населення, платоспроможність. Ще одним соціально-економічним чинником, який впливає на попит на освітні послуги, є демографічна ситуація в державі. Його вплив відображають такі характеристики, як чисельність населення, темпи його зростання (зменшення), середній обсяг сім'ї. Демографічні характеристики найбільшою мірою повинні впливати на попит освітньої послуги.

Наступним суспільно-економічним чинником, що впливає на попит освітньої послуги, є важливість професії для суспільства та її престижність. Нині попит на освітні послуги визначають загальними закономірностями економіки країни. Попит на отримання спеціальності формують через перспективу високого рівня оплати праці за цією спеціальністю. Отже, існує тісний зв'язок між ринком освітніх послуг і ринком праці, що повинні враховувати освітні заклади. Досягнення збалансованості попиту та пропозиції на ринку праці спричиняє зменшення безробіття, тому ринок освітніх послуг має розвиватися згідно з потребами економіки, зокрема ринку праці.

Заклади освіти сьогодні є «виробниками» та «продавцями» освітніх послуг, а вихованці, учні, батьки, студенти – споживачами. Держава регулює ринок освітніх послуг. Як зазначає О. Пащенко, «кожен із цих суб'єктів реалізовує певні економічні інтереси: споживач-студент прагне отримати рівень знань, адекватний вимогам сучасного ринку праці; виробник-навчальний заклад – запропонувати такі освітні послуги, які є конкурентоспроможними на ринку, держава – створити такі умови на ринку освітніх послуг й у сфері освіти загалом, щоб

забезпечити зростання частки висококваліфікованих спеціалістів в економічній системі, підвищити якість людського капіталу» (Пащенко 2007). Тому одні суб'єкти формують пропозицію освітніх послуг, а інші – попит.

Ринкова інфраструктура загалом та *інфраструктура ринку освітніх послуг* як система – це сукупність матеріально-технічних, організаційних, інформаційних, фінансових і правових суб'єктів, які забезпечують безперебійне функціонування ринкового механізму та безперервність процесу. Інфраструктура ринку освітніх послуг гарантує врахування інтересів громадян і суб'єктів ринку освітніх послуг (Белицкий 2006). Це можуть бути освітні тренінгові центри, інститути підвищення кваліфікації, консалтингові підприємства з підготовки та перепідготовки кадрів, бібліотеки тощо. Тому зрозуміло, що інфраструктура ринку освіти додатково забезпечує умови для створення кінцевого продукту (Ящук 2013, с. 246–249).

Суб'єктами ринку освітніх послуг є освітні установи, споживачі (окремі особи), замовники (держава, підприємства й організації), посередники (служби зайнятості, біржі праці, органи реєстрації, ліцензування та акредитації освітніх установ тощо), а також громадські інститути й структури, що просують освітні послуги закладів вищої освіти на ринку (Оболенська 2002, с. 8). Л. Хижняк пропонує, окрім загальноновизнаних продавців та споживачів товару, до складу учасників ринку освіти віднести численних посередників – освітні фонди, служби зайнятості, біржі праці, органи ліцензування та акредитації освітніх установ тощо (Хижняк 2009, с. 126).

Продавцями на ринку освітніх послуг є заклади вищої освіти й інші заклади освіти. Освітні установи як суб'єкти ринку освітніх послуг формують

пропозицію, надають і продають освітні послуги та продукти. Покупцями (споживачами) є абітурієнти, їхні батьки, які обирають заклад освіти залежно від низки умов і параметрів; роботодавці – фірми, установи, організації та підприємства, що оплачують навчання своїх співробітників; підприємства, організації й установи, які наймають випускників.

Оскільки освіта і знання в сучасному світі – інтернаціональне явище, в умовах глобалізаційних й інтеграційних процесів, які охопили всі сфери людського життя, зокрема й освітню, відбувається формування та розвиток єдиного світового освітнього простору за допомогою зближення підходів різних країн до організації освіти.

Процеси європейської інтеграції України до Європейського Союзу передбачають входження вітчизняної освітньої сфери в Європейський освітній простір. Тому доцільно використовувати досвід країн Європейського Союзу щодо формування відкритої і динамічної системи принципів, методів та інструментів створення сприятливих умов, щоб адаптувати вітчизняну освіту до європейських стандартів й активізувати розвиток ринків освітніх послуг.

Стратегічні напрями розвитку ринків освітніх послуг в умовах європейської інтеграції

Одним зі стратегічних напрямів процесу державотворення в Україні на сучасному етапі є реформування системи освіти. Цей етап позначився не лише децентралізацією і демократизацією управління, частковим підвищенням самостійності в ухваленні рішень унаслідок радикальних суспільно-політичних реформ в Україні, але й впливом поглиблення євроінтеграційних процесів,

світових міжрегіональних диспропорцій, глобальною світовою економічною кризою. Усе це потребує розроблення нових стратегічних напрямів активізації розвитку ринків освітніх послуг.

Сучасне українське суспільство, його соціальний, політичний та економічний стани нестійкі й суперечливі. Усі сектори економіки сьогодні переживають трансформації, пов'язані зі встановленням і зміцненням ринкових відносин зі структурною перебудовою всього суспільства. Розв'язання проблем України та її перспективи у світовому співтоваристві багато в чому залежать від того, як Україні вдасться використати інноваційний потенціал, забезпечити пріоритетне застосування його результатів у всіх сферах життя й соціальних відносин. Тому формування стратегічних напрямів розвитку ринків освітніх послуг в Україні – потужний важіль, за допомогою якого потрібно забезпечити підвищення соціально-економічного розвитку країни, процеси реалізації Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом в освітній сфері.

Аналіз розвитку ринків освітніх послуг в Україні засвідчив, що для них характерні високий рівень конкуренції та значна залежність від державного регулювання (акредитація, ліцензування за спеціальностями), що створює ризики, пов'язані зі зміною умов провадження діяльності закладів вищої освіти, унаслідок чого впродовж останніх років простежуємо тенденцію до поступового скорочення кількості закладів вищої освіти, переважно через реорганізацію.

Питання укрупнення закладів вищої освіти стає одним з основних у стратегічному баченні Міністерства освіти і науки України способів реформування національної системи вищої освіти. Справді, створення на базі декількох навчальних закладів

потужних центрів професійної підготовки чи великих університетів має низку переваг. Концентрація викладацьких кадрів, потужна інфраструктура дадуть змогу гнучкіше формувати траєкторії навчання, швидше реагувати на запити суспільства й економіки у кваліфікованих фахівцях, ефективніше організувати виробничі практики та наукові дослідження. Тому доцільно увідповіднити кількість і структуру закладів вищої освіти до потреб ринку праці та умов, пов'язаних із виходом освітніх послуг на європейський освітній простір.

Зауважимо, що стратегію розвитку ринків освітніх послуг в Україні в умовах поглиблення європейської інтеграції формують на основі оптимального поєднання державного регулювання з ринково-економічним механізмом.

У зв'язку з тенденціями зниження рівня фінансування, незадовільною інфраструктурою та матеріально-технічним забезпеченням сучасні ринки освітніх послуг в Україні не є конкурентоспроможним сектором економіки країни та не повністю використовують інтелектуальний потенціал.

У сучасному світі освіта й знання вважають інтернаціональним явищем. Формують єдиний європейський освітній простір, що відбувається за допомогою заходів, спрямованих на інтеграцію та зближення в питаннях організації освіти й формування спільного ринку освітніх послуг. Це реалізують відповідним інституційним забезпеченням на всіх рівнях освітнього простору – від локального (рівня навчального закладу) до міжнаціонального (рівня міжнародних організацій).

Для того, щоб розробити стратегічні напрями розвитку ринків освітніх послуг в Україні, потрібно вивчити європейський досвід щодо співробітництва в освітніх галузі.

Спільний освітній простір, з одного боку, сприяє зростанню мобільності студентів та професорсько-викладацького складу, а з іншого – академічна мобільність є потрібною умовою формування спільного освітнього простору (Здіорук, Богачевська 2014).

Отже, можемо стверджувати, що сьогодні під час формування та реалізації стратегічних напрямів розвитку ринків освітніх послуг в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів потребують вирішення такі питання:

- реалізація індивідуального розвитку з урахуванням вимог міжнародної та європейської систем стандартів і сертифікації, розроблення нової концепції економіки вищої освіти й основних напрямів подальшого реформування галузі, зважаючи на національну стратегію економічного та соціального розвитку України;

- обґрунтування основ і структури організаційно-економічного механізму сучасного функціонування ринків освітніх послуг;

- визначення фінансування вищої освіти як пріоритетного напрямку державних видатків та формування багатоканальної системи фінансового забезпечення закладів вищої освіти;

- підвищення ефективності використання коштів, спрямованих на розвиток матеріально-технічної бази вищої школи;

- розроблення нової, адаптованої до ринкових умов економічної моделі навчально-виховного процесу, спрямованого на підвищення якості знань майбутніх фахівців (Бенедик 2009, с. 11; Грішнова 2004, с. 93).

Застосовуючи аналіз досвіду Європейського Союзу щодо розвитку ринку освітніх послуг, пропонуємо в процесі розроблення їхньої стратегії розвитку в Україні використовувати такі принципи формування європейського освітнього простору, як

постійне навчання протягом усього життя, мотивація споживачів освітніх послуг до здобуття якісної освіти, сприяння підвищенню привабливості й конкурентоспроможності освітньої сфери.

Окрім того, в основу розроблення стратегічних напрямів розвитку ринків освітніх послуг в умовах європейської інтеграції України мають бути покладені заходи, які сприятимуть розвитку різноманітних форм міжнародного співробітництва, реалізованих у процесі інтернаціоналізації освіти. До них належать індивідуальна мобільність, мобільність освітніх програм, формування міжнародних стандартів освітніх програм, інституційне партнерство, створення стратегічних освітніх альянсів тощо.

Згідно з Генеральною угодою з торгівлі послугами, щоб забезпечити розвиток ринків освітніх послуг, зміщують акцент зі сприйняття освіти як суспільного блага на ставлення до неї як до товару та визначають категорії освітніх послуг (початкова освіта, середня освіта, вища освіта, освіта дорослих та інші освітні послуги).

Відповідно до цього наведено такі типи освітніх послуг, розвинутих у Європейському Союзі, що покладено в основу формування ринків освітніх послуг: «постачання через кордон», що відбувається на основі розвитку транскордонної торгівлі освітніх послуг (наприклад, дистанційна освіта, електронне навчання); «споживання за кордоном», що полягає в пересуванні крізь кордони споживача освітніх послуг (наприклад, студентська мобільність); «комерційна присутність», що відбувається за допомогою прямих іноземних інвестицій (наприклад, придбання або відкриття іноземним університетом навчального закладу на національній території, створення філії); «присутність фізичних осіб», що вбачає пересування крізь кордони

безпосередньо носія освітніх послуг (наприклад, тимчасовий приїзд викладачів).

Стратегічні напрями розвитку ринків освітніх послуг в умовах поглиблення європейської інтеграції показано на рис. 4.

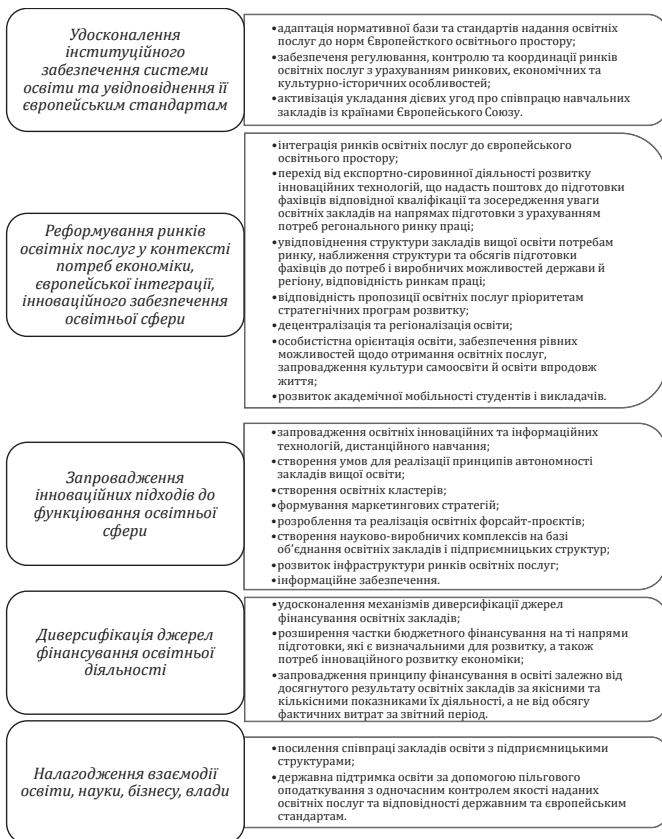

Рис. 4. Стратегічні напрями розвитку ринків освітніх послуг в умовах поглиблення європейської інтеграції

*Розробили автори.

Звернемо увагу, що практична діяльність із реалізації вищезазначених стратегічних напрямів розвитку ринків освітніх послуг у межах поглиблення процесів європейської інтеграції спрямована на проведення роз'яснювальної інформаційної політики держави серед населення та запровадження відповідних стандартів на рівні органів виконавчої і представницької влади. Це стосується як інформаційної та політичної сфер, так і соціально-економічного виміру, зокрема сфери освіти (Товканець 2013).

Запровадження ефективної системи фінансування освіти – важливе й актуальне завдання для країн із соціально орієнтованою економікою. На сучасному етапі існують різні моделі фінансування освітньої сфери, що відображені в табл. 1.

Таблиця 1

Моделі фінансування вищої освіти

Тип моделі	Теоретична база	Сутність моделі	Країни-прихильники моделі
Неоліберальна політика (вільний ринок освітніх послуг)	Неолібералізм, основи якого закладено в працях М. Фрідмена, Ф. Чаба та Ф. Хаска.	Передбачає зменшення рівня державного фінансування освіти; змішане фінансування освіти коштами держави, приватних структур, споживачів освітніх послуг.	США, Японія, Австралія, Південна Корея, Нова Зеландія та країни Південної Африки.
«Суспільний» освітній ринок	Концепція «гуманного капіталізму» (активної держави), яку розробили	Рівновага між активною допомогою держави та особистою відповідальністю в навчанні й кар'єрі. Модель передбачає частковий вплив	Канада та деякі країни Західної Європи (Великобританія, Іспанія, Італія).

Продовження таблиці 1

	Дж. Шумпетер, Дж. Гідденс і Х. Маєр.	ринкового механізму за відносного скорочення державного фінансування в розрахунку на одного споживача освітніх послуг та збільшення частки фінансування освіти з приватних джерел, зокрема й коштів споживачів освітніх послуг.	
Антиринкова модель	Розробки дослідницького інституту профспілок Європи (Брюссель) та дослідницького центру профспілок працівників освіти Німеччини (Франкфурт).	Орієнтована на блокування ринкових відносин у сфері вищої освіти.	Більшість країн Західної Європи (Німеччина, Норвегія, Данія, Франція, Швеція, Фінляндія тощо).

**Узагальнили автори.*

На думку І. Майбурова, прихильники неоліберальної моделі фінансування вищої освіти асоціюють ЗВО з автономним підприємством, яке діє на ринку так само, як і будь-яке інше підприємство. Однак поряд із підвищенням автономії неолібералізм вимагає посилення контролю з боку владних структур за використанням бюджетних засобів.

Для такої моделі фінансування властива фінансова підтримка за допомогою стипендій, грантів для найобдарованіших, а не найбідніших студентів. Ця модель є відкритою для приватизації системи освіти.

Основний бюджет на розвиток освіти в західно-європейських країнах складається з державного та місцевого бюджетів. На сьогодні в більшості держав Європейського Союзу основним джерелом фінансування освітніх закладів залишається держава, хоча існує тенденція до збільшення частки фінансування з приватних джерел. Незважаючи на процеси фінансової автономізації закладів вищої освіти, частка державних коштів у бюджетах європейських навчальних закладів становить близько 70 %. Такого самого курсу потрібно дотримуватися Україні.

Підходи до оплати навчання в країнах Європи розкрито на рис. 5.

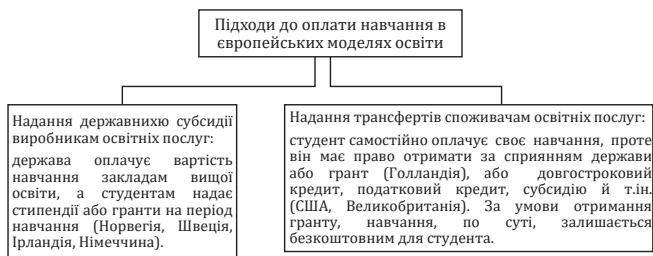

Рис. 5. Підходи до оплати навчання в Європі

*Узагальнили автори.

Три елементи моделі державної підтримки студентів, які запропонував англійський учений Н. Барр: відтермінована змінна оплата (авансова), зумовлені доходом позики й активні заходи щодо розширення доступу освіти (стипендії, гранти) можуть застосовувати в будь-якій країні, де можна

утримувати прибутковий податок, виплати в рахунок сплати студентських позик. Це еталон, за яким держави можуть оцінювати напрям майбутньої політики.

У країнах, що розвиваються, існує проблема розроблення параметрів позики, які б відповідали виплатам залежно від доходу, коли є великий неформальний сектор, а можливості для утримання прибуткового податку обмежені.

Система відтермінованої змінної оплати (іншими словами – авансова оплата) за навчання, аналог якої застосовують і в Україні. Схема передбачає фінансування ЗВО частково з податків (державне фінансування) і частково з плати за навчання, яку вносять студенти протягом періоду навчання. Позитивне в цій схемі те, що плата за навчання надає університетам більше коштів для поточної діяльності, підвищення якості навчання та є єдиним можливим варіантом в умовах державного недофінансування ЗВО. Проте існує й недолік цієї схеми – недоступність вищої освіти для малозабезпечених сімей (Карпюк О. 2009).

Зважаючи на те, що частка фінансування освіти з приватних джерел споживачів освітніх послуг зростає, то актуальним стають питання підвищення рівня життя та збільшення доходів населення одночасно з розробленням нових стратегій фінансування освіти. Аналіз наукової літератури з питань фінансування освітньої діяльності дав підставу визначити способи вдосконалення цього механізму.

У сучасних умовах суттєвого розриву між освітою, наукою, бізнесом та владою неможливо досягнути підвищення інноваційної активності суб'єктів господарювання України. У зв'язку з цим перспективною формою посилення співпраці навчальних закладів із підприємницькими структурами, як

зазначає Т. Шестаковська, «можуть стати науково-освітні центри та комплекси навчальних закладів, що функціонують, як правило, на базі провідних ЗВО. Потрібно створити умови для активізації наукових, зокрема фундаментальних досліджень, шляхом розвитку системи державних замовлень і грантів» (Шестаковська 2015, с. 42-46).

Отже, стратегічними напрямами розвитку ринків освітніх послуг в Україні є вдосконалення інституційного забезпечення системи освіти згідно з європейськими вимогами; увідповіднення ринку освітніх послуг потребам ринку праці та пріоритетам програм розвитку; запровадження інноваційних підходів до функціонування сфери освіти; диверсифікація джерел фінансування освітньої діяльності; налагодження взаємодії освіти, науки, бізнесу й влади, що сприятиме адаптації освітньої політики України до європейських норм і стандартів. Реалізація схарактеризованих вище стратегічних напрямів розвитку ринків освітніх послуг сприятиме запровадженню механізмів реалізації стратегії Європейського Союзу «Освіта і навчання 2020» в українські реалії, що підвищить конкурентоспроможність і якість освітніх послуг, наблизить їх до європейських стандартів.

Рекомендації щодо розвитку ринків освітніх послуг в умовах європейської інтеграції

Вивчення досвіду країн Європейського Союзу дало змогу виокремити найбільш ефективні інструменти забезпечення розвитку ринку освітніх послуг в сучасних умовах: *розвиток освітніх кластерів, формування маркетингових стратегій навчальних закладів, розроблення та реалізація освітніх форсайт-проектів тощо.*

1. Розвиток освітніх кластерів на ринку освітніх послуг

На нашу думку, застосування кластерного підходу в освітній діяльності сприяє залученню найоптимальнішої кількості учасників різних ланок ринку освітніх послуг, охоплюючи всі етапи освітнього процесу, що забезпечує використання наявного освітнього, наукового, інноваційного, інвестиційного потенціалів, застосування яких позитивно впливає на процеси підвищення якості освітніх послуг, наближення їх змісту та форм до європейських стандартів.

Погоджуємося з думкою О. Решетняк, яка зазначає, що освітній кластер – це концентрована група взаємопов'язаних з урахуванням досягнення спільної мети компаній та організацій, які діють у сфері освіти й отримують можливість швидко обмінюватися інформацією, спільно використовувати унікальні ресурси, упроваджувати інновації. Унаслідок взаємодії всіх учасників освітнього кластера (навчальних установ, підприємницьких структур та органів державної влади) повинні створюватися, на думку вченого, додаткові конкурентні переваги завдяки ефекту масштабу, охоплення та синергії (Решетняк, Заїка 2015, с. 158).

На думку А. Шевчука, освітній кластер – це спільнота тісно пов'язаних і територіально близьких закладів освіти, що сприяють спільному розвитку та зростанню конкурентоспроможності кожного з них, діяльність яких спрямована на підвищення інноваційності та якості підготовки робочої сили як для регіонального, так і для національного ринку праці (Шевчук 2014).

Узагальнюючи вищенаведене, відзначимо, що *освітній кластер – це форма добровільного об'єднання на засадах партнерських відносин*

розміщених освітніх і наукових закладів, органів влади, підприємницьких структур, об'єктів інфраструктури, результатом взаємодії яких є забезпечення якісної і доступної освіти.

Основною передумовою розвитку освітнього кластера є наявність освітнього та наукового потенціалів і відповідного навчально-методичного й наукового забезпечення. Ефективна взаємодія та кооперація закладів освіти і науки, органів державної влади, підприємницьких структур, суб'єктів інфраструктурного забезпечення дасть змогу використувати повною мірою наявний потенціал, що дасть змогу отримати синергетичні ефекти для всіх учасників цієї взаємодії.

Концептуальну модель освітнього кластера відображено на рис. 6.

Рис. 6. Концептуальна модель освітнього кластера

* Розробили автори.

Діяльність учасників освітнього кластера в умовах європейської інтеграції дає змогу створити ефективні формальні та неформальні мережі

для налагодження взаємодії освіти, науки, бізнесу, влади в межах євроінтеграційних пріоритетів.

Одним із ключових елементів успішного розвитку освітнього кластера є людські ресурси, їх інтелектуальний потенціал. Г. П'ятницька зазначає, що наявність та/або можливості для формування й розвитку тісних контактів для співпраці між наукою, освітою і бізнесом не менш важлива умова розвитку кластера. Погоджуємося з думкою науковця, що «виконання названого завдання обумовлює збільшення обсягів як абсорбції інновацій, так і потоку грошових коштів унаслідок їх комерціалізації. Крім того, це дозволяє чітко визначити межі та сутність проблем у бізнесі, які потребують нагального вирішення, спрямувати прикладні дослідження в тому напрямі, що дасть змогу отримати найбільшу зворотну віддачу» (П'ятницька 2016, с. 191).

Отже, формування освітнього кластера є універсальним інструментом підвищення конкурентоспроможності і якості освітніх послуг у контексті їх наближення до європейських стандартів. Ба більше, це сприятиме прискоренню інноваційного й інфраструктурного розвитку, досягненню євроінтеграційних пріоритетів. Водночас звернемо увагу на роль держави в процесі забезпечення сприятливих організаційних та економічних умов для створення й функціонування освітніх кластерів.

2. Формування маркетингових стратегій навчальних закладів на ринку освітніх послуг.

Уважаємо, що формування маркетингових стратегій навчальних закладів на ринку освітніх послуг – це важливий складник їхньої діяльності незалежно від форм власності в умовах наявної конкурентної боротьби в сучасному освітньому бізнес-середовищі, потреби адаптуватися до норм і правил європейського освітнього простору.

Освітній маркетинг – це вид діяльності суб'єктів ринку освітніх послуг, спрямований на виявлення, прогнозування та формування попиту на освітні послуги відповідної цільової групи споживачів і найбільш повне його задоволення засобами обміну між виробниками освітніх послуг та їх безпосередніми споживачами.

Мета використання освітнього маркетингу – прагнення досягти узгодженості між потенціалом освітніх установ як виробників освітніх послуг і потребами споживачів у цих послугах. Принцип узгодження діяльності суб'єктів ринкових відносин покладено в основу маркетингового підходу в управлінні сучасними навчальними закладами.

Освітній маркетинг здійснюється на національному та регіональному рівнях. Зокрема, на рівні Міністерства освіти і науки України, відповідних відомств відбувається комплекс заходів щодо створення сприятливих умов для здобуття освіти, формування позитивного іміджу освіти серед населення, фінансування державних освітніх установ, визначення переліку професій і спеціальностей та ін.

Зі свого боку, для продукування та ефективного просування освітніх послуг на ринку навчальні заклади досліджують кон'юнктуру ринку освітніх послуг, проводять рекламні кампанії, організують укладання угод щодо надання освітніх послуг, тобто їхня діяльність у процесі реалізації освітнього маркетингу спрямована на задоволення потреб споживачів освітніх послуг – фірм, організацій, підприємств, які, з одного боку, формують попит на ринку освітніх послуг, з іншого – є роботодавцем, забезпечуючи цим розвиток ринку праці. Звідси – очевидний взаємозв'язок і взаємозалежність кон'юнктури ринку освітніх послуг та ринку праці.

Важливе значення мають центри зайнятості, освітні фонди, біржі праці, асоціації освітніх установ, консалтингові структури, діяльність яких впливає також на формування маркетингової стратегії навчального закладу.

Науково обґрунтований підхід до вибору маркетингових стратегій розвитку сфери освітніх послуг країни сприятиме виконанню низки найважливіших завдань, таких як удосконалення освітніх програм і підвищення їх спрямованості на розв'язання пріоритетних соціально-економічних завдань; розвиток найбільш перспективних форм міжрегіонального й міжнародного співробітництва у сфері освіти; підвищення ефективності освітнього потенціалу й побудова ефективної інвестиційної системи, орієнтованої на чіткі пріоритети й відбір найбільш продуктивних напрямків і спеціальностей під час підготовки кадрів. Багатогранність названих вище завдань свідчить про актуальність розроблення сучасних маркетингових стратегій розвитку сфери освітніх послуг (Пан, Єрофеева 2008, с. 104-107).

Цільові рівні забезпечення потреб під час формування маркетингових стратегій відображено на рис. 7.

Звернемо увагу, що основні елементи маркетингу у сфері освітніх послуг мають низку особливостей, зумовлених специфікою освітньої послуги як продукту та пов'язаних із нею таких ознак, як невідчутність, неможливість зберігання й нагромадження, мінливість якості. Це ускладнює формування науково обґрунтованої та дієвої маркетингової стратегії розвитку суб'єктів на ринку освітніх послуг і визначає значущість таких складників маркетингу, як персонал, матеріальні ресурси, способи надання освітніх послуг.

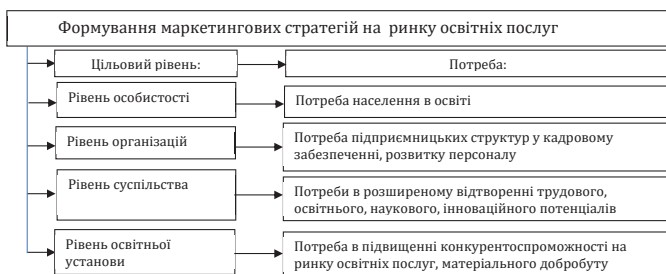

Рис. 7. Цільові рівні забезпечення потреб під час формування маркетингових стратегій на ринку освітніх послуг

*Систематизували автори за (Костюкова Т. 2015, с. 164–170).

Розглянемо процес формування маркетингової стратегії навчального закладу як надавача освітніх послуг (рис. 8).

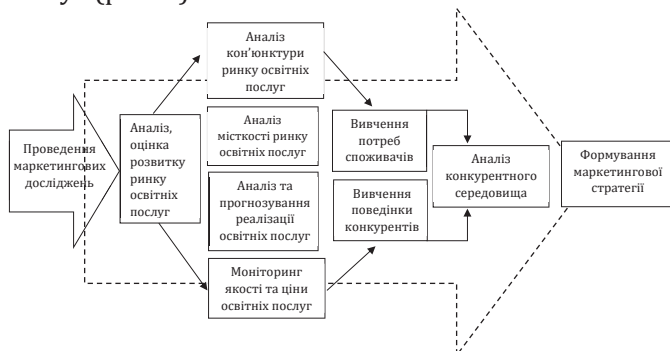

Рис. 8. Процес формування маркетингової стратегії навчального закладу на ринку освітніх послуг

*Розробили автори.

Формування маркетингової стратегії навчального закладу можливе за умови аналізу цільового

ринку, якості власних освітніх послуг, особливостей зовнішнього середовища. Формуючи свої цілі, заклад вищої освіти розробляє комплекс заходів для їх досягнення, що покладено в основу маркетингової стратегії.

Цілі навчального закладу повинні орієнтуватися на задоволення попиту на освітні послуги з урахуванням переваг споживачів, вимог покупців і замовників. Маркетингову стратегію навчального закладу викладають у стратегічному (перспективному) плані його розвитку. Стратегічний план – це найважливіший і обов'язковий документ у діяльності закладу освіти, механізм запуску, функціонування та контролю ефективності всієї системи маркетингу.

Звернемо увагу, що важливою умовою формування маркетингової стратегії продукування й реалізації освітніх послуг є її інформаційне забезпечення, зокрема маркетингові дослідження з таких напрямів, як діагностика фактичного та потенційного попиту на освітні послуги, оцінка якісних характеристик освітніх послуг, дослідження та моніторинг їх ціни та ін.

Пошук додаткових джерел фінансування є важливим завданням маркетингової стратегії закладу вищої освіти.

Показником ефективності маркетингової стратегії закладу вищої освіти є отримання максимального доходу від освітньої діяльності. Щоб забезпечити успішну реалізацію маркетингової стратегії та відповідно ефективне функціонування закладу вищої освіти на ринку освітніх послуг, потрібно здійснювати рутинний моніторинг і контроль виконання маркетингової стратегії.

Запровадження механізму формування та реалізації відповідної маркетингової стратегії продукування та реалізації освітньої послуги дасть змогу

підвищити інвестиційну привабливість не лише цього навчального закладу, але й регіону та країни загалом.

3. Розроблення та реалізація освітніх форсайт-проектів.

Звернемо увагу, що країни Європейського Союзу широко застосовують методологію управління форсайт-проектами, проводять форсайтінгові дослідження на регіональному, національному та європейському рівнях.

Форсайт (від англ. *foresight* – погляд у майбутнє, передбачення) – це процес систематичного виявлення нових пріоритетних напрямів інноваційного розвитку та можливих технологічних перспектив, які за умови інвестування й організації систематичної роботи зможуть у довготерміновій перспективі істотно впливати на соціально-економічний розвиток країни, регіону, галузі або корпорації. Форсайт передбачає побудову багатоваріантних сценаріїв подій з одночасним розробленням практичних заходів (Шевченко Л. С., 2008).

Форсайт – це ефективний інструмент формування пріоритетів і мобілізації великої кількості спеціалістів різних галузей для досягнення якісно нових результатів у сфері науки та технологій, економіки, держави, суспільства, розроблення на основі форсайт-проектів стратегічної політики й інструментів планування, практичних заходів із наближення обраних стратегічних орієнтирів.

Освіта постає важливим об'єктом форсайт-досліджень, які відбуваються в процесі розроблення освітніх форсайт-проектів. Форсайт-дослідження охоплюють оцінку перспективного попиту на кваліфіковані кадри з боку окремих секторів економіки. За результатами форсайт-досліджень прогнозують пріоритетні напрями науково-інноваційного

розвитку та модернізації навчальних закладів, підготовки кадрів, підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг.

У форсайт-проектах, пов'язаних з освітою, як експертів залучають співробітників органів управління освіти, учених, юристів, роботодавців, викладачів, менеджерів освіти, самих учнів та їхніх батьків, які аналізують наявну ситуацію, на основі чого формують можливі сценарії і визначають заходи щодо розвитку найбільш перспективних із них. Унаслідок такої взаємодії всі зацікавлені сторони краще розуміють проблеми й перспективи розвитку освіти (Кузьменко 2014, с. 108–114).

Алгоритм форсайт-проекту в галузі освіти передбачає: установлення пріоритетів і негативних тенденцій на регіональному та національному рівнях; побудова декількох імовірних сценаріїв розвитку зовнішнього середовища і виділення важливих для розвитку освітньої сфери; визначення сукупності варіантів розвитку освітньої сфери; розроблення стратегії розвитку для кожного сценарію; обґрунтування сценарних відхилень.

Погоджуємося з думкою Л. Шевченко, що вища освіта в Україні має складний прогностичний фон. Якщо закономірностями розвитку системи освіти в європейських країнах є підвищення ролі науки як фактора якості освіти та перевищення темпів зростання затрат на неї над темпами економічного зростання, то в Україні навпаки простежуємо зменшення рівня державного фінансування вищої освіти, припинення фінансування нових фундаментальних наукових досліджень; посилення комерціалізації та обмеження доступності; «відплив умів»; поглиблення розриву з передовими системами освіти світу; корупцію (Шевченко 2014, с. 21–27).

Формування цілей, місії, маркетингових стратегій освітніх закладів, розроблення програм розвитку

освітньої сфери на національному та регіональному рівнях не можуть бути ефективними без усвідомлення можливих сценаріїв їх розвитку та наслідків за кожним сценарієм.

Тому враховуючи досвід Європейського Союзу, доцільно застосовувати концепції управління форсайт-проектами в освітній сфері задля розроблення й реалізації довготермінових сценаріїв розвитку ринку освітніх послуг з урахуванням майбутніх демографічних, соціально-економічних і науково-технологічних тенденцій.

Запропоновані рекомендації щодо застосування сучасних інструментів регулювання ринку освітніх послуг повинні забезпечити населення якісною й доступною освітою відповідно до потреб ринку праці, інноваційного розвитку економіки з урахуванням соціально-економічних і культурно-історичних особливостей відповідно до державних пріоритетів і європейських цінностей.

Отже, дослідження організаційно-економічних розвитку ринків освітніх послуг дало змогу отримати низку результатів та висновків:

1. В умовах підвищення економічної ролі знань зростає значення освіти в процесі розвитку ринкових відносин. Виявлено різноманітні підходи до тлумачення поняття «освітня послуга», яке розглянуто як систему знань, інформації, умінь, навичок; процес навчання; специфічний товар; економічне благо. Вивчення категорійного апарату дало змогу запропонувати авторське визначення освітньої послуги як економічного блага, отримання якого забезпечує процес навчання і пропонує сторона, що реалізовує освітню діяльність для задоволення потреб споживача в знаннях, уміннях і навичках.

2. Доведено, що освітні послуги є об'єктом ринкових відносин. Узагальнення наукових поглядів

щодо сутності ринку освітніх послуг дало підставу виокремити два підходи до його трактування: як сукупності відносин у сфері обміну між виробниками й споживачами освітніх послуг, а також середовища виробництва, просування, реалізації та споживання освітніх послуг. Визначено такі обов'язкові атрибути ринку освітніх послуг, як освітня послуга як товар; покупці й продавці як учасники купівлі-продажу цього товару.

3. Удосконалено концептуальний підхід до регулювання ринків освітніх послуг, який, на відміну від наявних, передбачає формування комплексного механізму державного й ринкового впливу на ринок освітніх послуг і виокремлення принципів, методів та інструментів його регулювання, запровадження яких сприяє здобуттю якісної та доступної освіти й інтеграції до європейського освітнього простору.

4. На основі вивчення досвіду країн Європейського Союзу визначено найбільш ефективні інструменти забезпечення розвитку ринку освітніх послуг. Це розвиток освітніх кластерів, формування маркетингових стратегій навчальних закладів, розроблення та реалізація освітніх форсайт-проектів. Запровадження розроблених рекомендацій сприятиме забезпеченню населення якісною і доступною освітою, інноваційному розвитку економіки з урахуванням соціально-економічних і культурно-історичних особливостей відповідно до державних пріоритетів і європейських цінностей.

5. Застосування кластерного підходу до освітньої діяльності сприяє залученню найоптимальнішої кількості учасників різних ланок ринку освітніх послуг, охоплюючи всі етапи освітнього процесу, що забезпечує використання наявного освітнього, наукового, інноваційного, інвестиційного потенціалів, застосування яких позитивно впливає на процеси

підвищення якості освітніх послуг, наближення їхнього змісту та форм до європейських стандартів.

6. Доведено, що формування маркетингових стратегій навчальних закладів на ринку освітніх послуг є важливим складником їхньої діяльності незалежно від форм власності в умовах наявної конкурентної боротьби в сучасному освітньому бізнес-середовищі, потреби адаптуватися до норм і правил європейського освітнього простору. Формування маркетингової стратегії навчального закладу як надавача освітніх послуг на ринку передбачає такі етапи: аналіз, оцінку розвитку ринку освітніх послуг (аналіз кон'юнктури ринку освітніх послуг, місткості ринку, аналіз і прогнозування реалізації освітніх послуг); вивчення потреб споживачів, поведінки конкурентів; діагностику конкурентного середовища.

7. Задля розроблення й реалізації довготермінових сценаріїв розвитку ринку освітніх послуг з урахуванням майбутніх демографічних, соціально-економічних і науково-технологічних тенденцій запропоновано застосовувати концепцію управління форсайт-проектами.

Література:

1. Амеліна І.В., Попова Т.Л., Владимиров С.В. (2013). *Міжнародні економічні відносини*. Київ: Центр учб. літ. 256 с.

2. Белицкий М. (2006). Трансграничные рынки труда: методология, особенности формирования и проблемы развития. *Журнал международного права и международных отношений*. № 3. URL: http://www.evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1046&Itemid=179. (дата звернення: 16.10.2022).

3. Бенедик Ю.Ю. (2009). Стан і тенденції фінансування вищої освіти в Україні, *Науковий Вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки, Економічні науки*. Вип. 7. С. 11-17.

4. Гава Ю. В. (2013). Освітні послуги в Україні. *Економіка: теорія та практика*. №1. С. 86–93.
5. Грішнова О. А. (2004). Освіта як чинник людського розвитку і економічного зростання України. *Демографія та соціальна економіка*. №1-2. С. 93-101.
6. Здіорук С. І., Богачевська І. В. (2014). Академічна мобільність як фактор інтеграції України у світовий науково-освітній простір. *Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1421/> (дата звернення: 28.09.2022).
7. Карлін М.І., Цимбалюк І.О. (2014). *Фінанси домогосподарств провідних країн світу: Навчальний посібник*. Луцьк: Вежа-Друк. 172 с.
8. Карпюк О. (2009). Стимулювання розвитку вищої освіти як елемент управління нею: зарубіжний досвід. *Національне господарство України: теорія та практика управління*. С. 247–254. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/11118>. (дата звернення: 22.10.2022).
9. Кривов'язюк І. В., Колісниченко І. О. (2005). Механізм регулювання економічної конкуренції. *Стратегії розвитку України (економіка, соціологія, право): наук. журнал*. Київ: НАУ, Вип. 3-4, с. 12-18.
10. Кривов'язюк І. В., Колісниченко І. О. (2006). Оцінка дієвості механізму регулювання економічної конкуренції. *Економіка: проблеми теорії та практики*. Т.1. Вип. 213. С. 136-144.
11. Костюкова Т. (2015). Сучасний освітній маркетинг та конкурентоспроможність вищих навчальних закладів. *Технології навчання: наук.-метод. зб.* Рівне: НУВГП. Вип. 15. С. 164-170.
12. Кузьменко О. (2014). Форсайт для розвитку освіти в середньостроковій і довгостроковій перспективі. *Освітнологічний дискурс*. № 1. С. 108–114.
13. Оболенська Т. Є. (2002). *Маркетинг освітніх послуг*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.06.02. Харків: Держ. екон. ун-т. 33 с.
14. Оболенська Т. Є. (2001). *Маркетинг освітніх послуг: вітчизняний і зарубіжний досвід*: монографія. Київ: КНЕУ, 208 с.

15. П'ятницька Г. (2016). Науково-освітні кластери: відмітні характеристики та передмова розвитку. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. № 3. С. 191–207.

16. Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Долиняк Ю. О. (2018). Особливості розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні [Електронний ресурс]. *Економіка та Суспільство*. № 15. URL: http://economyandsociety.in.ua/journals/15_ukr/83.pdf

17. Пан Л. В., Єрофеева Т. А. (2008). Маркетингові стратегії як інструмент управління ринком освітніх послуг регіону Електронний ресурс. *Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики*. С. 104–107.

18. Пашенко О. В. (2007) *Конкуренція на ринку освітніх послуг*. URL: http://www.rusnauka.com/18_NiIN_2007/Economics/22866.doc.htm.

19. Решетняк О. І., Заїка Ю. А. (2015). Організаційно-економічний механізм формування освітніх кластерів в Україні. *Проблеми економіки*. № 4. С. 158–163.

20. Семенюк С. (2007). Аналіз факторів, які впливають на кон'юнктуру ринку освітніх послуг. *Наука молода*. № 7. С. 144–149.

21. Товканець Г. В. (2013). Транскордонне співробітництво в освітній галузі в умовах розвитку Карпатського єврорегіону. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції «Науковий потенціал–2013»* (25–27 березня 2013 р.). URL: <http://int-konf.org/>.

22. Хижняк Л. М. (2009). Проблемні поля на ринку праці і ринку освітніх послуг: оптимізація управління. *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління*: зб. наук. праць ДонДУУ. Т. X. Вип. 116: Соціологія державного управління. Серія: Спеціальні та галузеві соціології. Донецьк: ДонДУУ. С. 126–132.

23. Цимбал Л. І. (2013). Напрями вдосконалення державного регулювання ринку освітніх послуг. *Бізнес Інформ*. № 12. С. 45-51.

24. Цимбалюк І. О. (2019). *Інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації: теорія, методологія, практика*, Луцьк: Вежа-Друк. 340 с.

25. Цимбалюк І. О., Кривов'язюк І. В., Володін А. В. (2007). Фактори впливу на формування конкурентного середовища регіональних ринків. *Економічна наука*. Луцьк: ЛДТУ, Вип. 4 (13). Ч. 2. С. 5-17. (Серія "Регіональна економіка").

26. Шевченко Л. С. (2008). *Основи економічної теорії*: підручник. За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. Харків: Право, 448 с.

27. Шевченко Л. С. (2014). Форсайт вищої освіти: актуальність для України. *Україна: аспекти праці*. № 3. С. 21-27.

28. Шевчук А. В. (2014). *Інноваційний розвиток регіональних освітніх систем*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.00.05. Черкаси. 40 с.

29. Шестаковська Т. Л. (2015). Регулювання взаємодії ринків праці та освітніх послуг як шлях зміцнення економічної безпеки системи освіти. *Інвестиції: практика та досвід*. № 5. С. 42-46.

30. Ящук Т. А. (2013). Ринок освітніх послуг: сутність та тенденції розвитку. *Інноваційна економіка*. № 8. С. 246-249.

ОСВІТНЬО-НАУКОВИЙ КЛАСТЕР ЯК ІНСТИТУЦІЙНА ОСНОВА РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТУ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Юлія Харчук, Олександр Харчук

У сучасних умовах функціонування всіх галузей економіки України, тривалого протистояння українців постійним викликам та випробуванням як реаліям, так і наслідкам війни з Російською Федерацією, важливим питанням залишається якісна взаємодія університету та територіальної громади, міста задля наближення перемоги на всіх можливих фронтах, зокрема й освітньо-науковому. Цей процес має бути безперервним, починаючи з дитячого садочка, початкової освітньої ланки, закладів загальної середньої, фахової передвищої, професійної, вищої, післядипломної освіти, позашкільних закладів. Адже саме освітньо-науковий сектор найбільше націлений на формування інтелектуальної, патріотичної особистості з активною громадянською позицією.

Особливої уваги заслуговує співпраця міста, територіальної громади й університету в невеликих населених територіях до 50 000 осіб. У таких населених пунктах університет виконує роль містоутворювального підприємства, є своєрідним двигуном продукування та реалізації нових ідей, проєктів,

ініціатив. Однак ефективний розвиток як територіальної громади, так і університету можливий лише в умовах гармонійної співпраці, взаєморозуміння та взаємодопомоги в усіх можливих сферах, особливо в освітній та науковій.

Саме тому дослідження освітньо-наукового кластера як інституційної основи ефективного розвитку університету та територіальної громади актуальне та своєчасне.

Особливості кластерного підходу до розвитку освітньої та наукової сфер вивчають у своїх працях такі науковці, як: Я. Атаманюк, Л. Антонюк, А. Банташ, С. Бебко, М. Денисенко, Ж. Дерій, Н. Корчагіна, М. Портер, Г. П'ятницька, В. Федорова, І. Червінська, А. Червінський та ін. Водночас питання створення та функціонування освітньо-наукового кластера як інституційної основи ефективного розвитку університету та територіальної громади задля забезпечення їхньої конкурентоздатності та розквіту недостатньо вивчені на сучасному етапі в Україні й потребують додаткових досліджень й обґрунтування доцільності їхнього створення і визначення особливостей функціонування.

Зрозуміло, що розвиток територіальних громад окремо, так і України загалом, у контексті реформи місцевого самоврядування, зовнішніх і внутрішніх викликів, має ґрунтуватися на інтересах жителів регіонів та забезпечувати фінансово-господарську базу суспільних змін і системних реформ, децентралізацію влади – тобто передачу значної частини повноважень, ресурсів, функцій, а також відповідальності виконавчої гілки влади на базовий рівень – органам місцевого самоврядування (Банташ 2021). Вирішення цих надзвичайно складних і відповідальних завдань вимагає від кожної з 1469 територіальних громад України збільшення

своїх конкурентних переваг, що передбачає не лише ефективне використання їхнього ресурсного потенціалу, а й вибір правильної стратегії розвитку з урахуванням вичерпності ресурсів. Якісно сформована й успішно реалізована стратегія територіальної громади задля гарантування її економічної безпеки в контексті теорії обмежень (Харчук Ю., Харчук О. 2022) теж може бути позитивним результатом функціонування освітньо-наукового кластера.

Одним із визначальних екзогенних чинників, який значно впливає на діяльність територіальних громад і результативність їхнього функціонування, зокрема і в освітньо-науковій сфері, є нормативно-правова база створення та розвитку територіальних громад України, зокрема: закони України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (Закон України № 157-VIII, 2020) та «Про співробітництво територіальних громад» (Закон України № 1508-VII, 2014), Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 333-р, 2014), Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки (Постанова Кабінету Міністрів України № 695, 2020), Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України, документ 722/2019, 2019) та інші.

Перед тим як розглянути освітньо-науковий кластер як інституційну основу ефективного розвитку університету та територіальної громади на прикладі Національного університету «Острозька академія» (далі – НаУОА) та Острозької територіальної громади з центром у м. Острог, з'ясуємо сутність понять «кластер» та «освітньо-науковий кластер».

Термін «кластер» походить від слова «clustrer», що в перекладі з англійської мови означає «гноно,

кущ, загальний двір», або його розуміють як групу, скупчення, зосередження людей або предметів. За іншою версією – бджолиний рій, або ж – «зростати разом» (Червінська 2021).

Професіоналу у сфері конкуренції М. Портер зазначає, що «кластер – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних із їх діяльністю організацій в певних галузях, що конкурують, але водночас ведуть спільну роботу» (Портер 2019). Однак у сучасному глобалізованому та диджиталізованому світі фактор географічної належності учасників кластера до певної території втрачає актуальність у зв'язку з можливістю дистанційно залучити до співпраці партнерів та однодумців з різних куточків світу.

Таким чином, можливості як університету, так і територіальної громади й міста, як її адміністративного центру, географічно значно зростають і сприяють розширенню горизонтів якісної та ефективної співпраці з більшою кількістю зацікавлених партнерів. Учасники кластера можуть провадити свою діяльність шляхом проведення спільних онлайн-ових платформ освіти та професійної підготовки, здобуття вищої освіти, перекваліфікації, підвищення кваліфікації, реалізації наукових проєктів на значній відстані та шукати нові сфери спільної взаємовигідної співпраці задля забезпечення сталого розвитку.

Цікавим у контексті нашого дослідження є визначення поняття «кластер» В. Федорової, яка стверджує, що «кластер – це система співпраці щільно пов'язаних і територіально близьких підприємницьких мереж та організаційних структур (виробників, постачальників, споживачів, уряду, громадських,

наукових та освітніх установ, об'єктів інфраструктури, технопарків) з метою організації, раціонального використання і нарощування виробництва продукції світового рівня (інноваційної спрямованості)» (Федорова 2011). Авторка, акцентуючи на територіальній близькості учасників кластера, наголошує на їхній співпраці задля досягнення спільного результату.

На нашу думку, кластерний підхід взаємодії різних учасників освітньо-наукового середовища дає їм унікальну можливість підсилити слабкі сторони один одного своїми сильними перевагами на ринку освітніх та наукових послуг, швидше досягти спільних цілей.

Погоджуємося з думкою Н. Корчагіної, яка визначає освітній кластер як «групу закладів освіти, що перебувають у партнерських відносинах з підприємствами галузі і локалізовані на одній території, кінцевим продуктом діяльності яких є освітня послуга» (Червінська 2021).

Водночас вважаємо, що, окрім освітньої послуги, тобто базової послуги, яку продукує заклад освіти, він може значно розширити перелік послуг, які здатен надавати без істотних змін своєї діяльності. Заклад вищої освіти (далі – ЗВО) – це осередок, де зібрані висококваліфіковані спеціалісти певних галузевих спрямувань, і вони можуть не тільки навчати, а й самі, як фахівці, надавати інші послуги. Проте для розуміння, як їхні знання можуть бути корисними для громад, на чиїх теренах вони перебувають, потрібні чіткі завдання або точні описи проблем від керівництва громади. Саме такий симбіоз дає можливість громаді вирішити свої проблеми, а закладу вищої освіти розширити перелік послуг для отримання додаткових джерел фінансування як свого бюджету, так і підвищення доходів

працівників. Оплату університету за надані послуги громадам уважаємо обов'язковою.

Крім того, компетентне вирішення проблеми уможливить стандартизувати відповіді на однотипні запити громад, адже реформа децентралізації відбулася нещодавно і питання в громад часто дуже схожі, що дасть можливість без додаткових витрат наукового та ресурсного потенціалу закладу вищої освіти отримувати додаткові фінансові ресурси від надання додаткових освітніх і неосвітніх послуг.

Розширення цього вектора дає ЗВО можливість розвивати свою наукову діяльність, оскільки буде формуватися реальна тематика для наукових досліджень, а заглиблення в тематику уможливить використовувати наукові знання на практиці. Громада отримуватиме готові вирішення проблем, на які у звичних умовах не вистачає часу або фінансових ресурсів, проте їхня значущість для розвитку критично важлива.

Щоби стимулювати таку співпрацю між громадою та університетом, уважаємо за доцільне створити у ЗВО підрозділ, укомплектований практиками з досвідом діяльності в органах місцевого самоврядування, які формуватимуть проблематику та контактуватимуть із керівництвом громади.

Поглиблення співпраці ЗВО і громади, на нашу думку, має вирішувати ще одну критично важливу проблему. Велика кількість молоді, яка здобуває повну середню освіту, переїжджає для здобуття вищої освіти в інші великі міста або за кордон. Це призводить до відтоку найбільш працездатної частини населення і, як наслідок, відсутності людського ресурсу в межах громади. Зрозуміло, що будувати стратегічні плани з розвитку громади в такій ситуації не можливо.

Досвід країн Західної Європи, зокрема Польщі, засвідчує, що за правильного підходу цю ситуацію можна виправити, забезпечивши на рівні конкретного регіону об'єднання – кластеризацію закладів вищої освіти, закладів загальної середньої, професійної та позашкільної освіти, органів управління громадою задля ширшого використання наукового потенціалу, місцевих ресурсів та спрямування зусиль на вирішення конкретних практико-орієнтованих викликів і завдань сталого розвитку регіону.

Погоджуємося з думкою С. Бебко, яка стверджує, що «освітньо-науковий кластер – це інноваційно-інституційне та добровільне об'єднання локалізованих ЗВО, що мають спільну мету, можливості та перебувають під впливом загроз, які тісно співпрацюють з науковими установами, органами влади та управління, платформами громадянського суспільства, громадськими організаціями з метою підвищення конкурентоспроможності освітньо-наукових послуг, сприяння соціально-економічному розвитку територій, нарощуванню людського капіталу та підвищення якості життя» (Бебко 2020).

Беручи до уваги зазначене вище, на нашу думку, ключовим для громад, на території яких є такий ЗВО як університет, має стати використання правила 2Н2П: «Народжуюся – Навчаюся – Працюю – Проживаю». Схематично правило відображено на рис. 1.

Реалізація кожного етапу запропонованого правила вимагає синергії зусиль як громади, так і університету. На етапі навчання в закладах загальної середньої чи професійної освіти відбуваються цілеспрямовані дії (профорієнтація, виховні години, успішний досвід тощо), мета яких – максимально залучити випускників у «свій» ЗВО. Ключове завдання цього етапу – популяризувати заклад вищої освіти, його переваги на ринку освітніх послуг

і в системі відкритої освіти як кластерного утворення, що становить основу соціокультурного простору закладів загальної середньої, професійної та вищої освіти, де відбувається всебічна професійно спрямована підготовка здобувачів-випускників до свідомого вибору майбутньої професії.

Рис. 1. Схематичне відображення правила 2Н2П

Джерело: побудували автори.

На запит громади університет має пристосовувати наявні або пропонувати нові освітні програми, випускники яких зможуть отримати престижне робоче місце в межах територіальної громади. Ключове завдання – заклад вищої освіти повинен реагувати на потреби громади.

Максимальна кількість випускників університету має отримувати робочі місця на теренах громади, що дасть їм можливість мати гідну роботу, починаючи зі студентських років, а для громади – постійне

поповнення кваліфікованої робочої сили в критично важливих для неї секторах економіки та розширене відтворення власного населення. Ключове завдання на цьому етапі – створення робочих місць.

Працевлаштовані випускники проживатимуть на території громади, створюватимуть сім'ї та народжуватимуть дітей. Ключове завдання – збільшення кількості житлового фонду.

Отже, дотримання всіх умов правила 2Н2П створюватиме закритий цикл, який через народження дітей створюватиме безперервну циклічність, що дасть поштовх до розвитку як громади, так і університету.

Саме тому освітньо-науковий кластер стає платформою співпраці різних суб'єктів у напрямі освіти різних рівнів та наукових досліджень, дає переваги в доступі до ресурсів, які можна спільно використовувати, уможливорює формувати стабільну пропозицію на ринку послуг та задовольняти попит. Для університету, який входить у кластер, з'являється можливість об'єднати зусилля в пропозиції своїх послуг та обирати маркетингові інструменти їх просування на ринку. Також перевагу кластеризації освітнього-наукової сфери вбачаємо в тому, що учасники кластера швидко реагують на зміни завдяки якісній та своєчасній комунікації. Важливість кластера полягає також в отриманні можливостей доступу до публічних благ: наукові розробки, дослідження ринку освітніх послуг, консалтинг від експертів, робота у спеціалізованих лабораторіях тощо.

Крім цього, Г. П'ятницька у своїх дослідженнях зазначає, що діяльність освітнього кластера за таких умов спрямована на охоплення закладів освіти всіх рівнів та напрямів підготовки, натомість науковий (або дослідницький) та науково-освітній кластери з об'єктивних причин можуть об'єднувати

лише ті заклади освіти, де учні долучаються до дослідницько-пошукової роботи за певним фахом (наприклад, учні середніх та старших класів ЗЗСО, професійно-технічних закладів освіти, які беруть участь у виконанні наукових проєктів, висувають раціоналізаторські ідеї щодо вдосконалення виробництва, розробляють різні інноваційні продукти тощо, зокрема ті, які є членами Малої академії наук України; учителі – як слухачі інститутів підвищення кваліфікації тощо) (П'ятницька 2016).

І. Червінська пропонує в освітній сфері виокремлювати два види кластерів: кластер як сукупність соціально-освітніх структур, зосереджених у соціокультурному просторі, що забезпечують цілісну діяльність комплексу освітніх послуг (Львівський кластер розвитку освіти та креативності, освітній кластер «Час освітніх змін: у пошуках балансу традицій та інновацій» (Лицей ім. Б. Лепкого м. Дрогобича); кластер як сукупність соціально-культурних структур, зосереджених у певному соціокультурному просторі, що впродовж певного часу забезпечують надання комплексних культурно-просвітницьких послуг. Концепція кластерного розвитку регіональної системи освіти є відносно новою, розкриває інноваційні ролі закладів освіти як соціально-економічних систем, які прагнуть підвищити власну конкурентоспроможність (Червінська 2021).

Зважаючи на вищевказане, університет, заклади загальної середньої освіти та керівництво територіальної громади як найважливіші суб'єкти освітньо-наукового кластера мають: максимально сприяти налагодженню ефективної комунікації, взаємодії та співпраці з органами місцевої влади і громади; виконувати освітньо-виховну, національно-патріотичну місії; формувати духовно-моральні цінності як центри консолідації зусиль громади,

закладів освіти різних рівнів та форм власності, місцевих підприємств задля демократичних перетворень у громаді. Перспективи подальших наукових розвідок пов'язуємо з підготовкою в Національному університеті «Острозька академія» педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО) та представників Острозької територіальної громади до активної діяльності в освітньо-науковому кластері.

Однак створення та ефективне функціонування Острозького освітньо-наукового кластера вимагає чіткої нормативно-законодавчої бази та мотивованих до якісної взаємодії партнерів. Крім цього, на сучасному етапі розвитку освітньої сфери України недостатньо вивчено та досліджено методологічні основи створення й функціонування освітньо-наукового кластера, визначення механізмів впливу кластерної взаємодії суб'єктів освіти, науки та виробничої сфери з надання та споживання освітніх послуг на систему державного управління освітою, інноваційний розвиток територій громад тощо. З-поміж таких механізмів виокремимо психолого-педагогічні, соціально-психологічні, когнітивні, комунікативні, інформаційні тощо. Відсутність належної законодавчої, науково-методичної баз розвитку кластерної політики в країні стримує формування освітніх кластерних структур, діяльність яких спрямовано на підвищення конкурентоспроможності соціально-економічних систем завдяки реалізації високотехнологічних освітніх і неосвітніх послуг та послуг.

Водночас важливим аспектом є дотримання основних принципів функціонування освітньо-наукового кластера, які відображено на рис. 2.

Ключовими з-поміж запропонованих принципів уважаємо такі, як: цілісності, ресурсного за-

безпечення, корпоративної культури та етики, комплексності й ефективності. Зокрема цілісність освітньо-наукового кластера означає, що всі його учасники створюють одне ціле. Сутність принципу ресурсного забезпечення вбачаємо в тому, що кожен з учасників кластера має свої унікальні можливості, часто зумовлені чинним законодавством або специфікою діяльності. Забезпечення доступу до цих ресурсів/можливостей створює цілісність освітньо-наукового кластера. Принципи корпоративної культури й етики, комплексності й ефективності забезпечують рівноправні участь і вигоду, послідовність дій та реалізацію етапів стратегії, що гарантують ефективний розвиток для всіх учасників освітньо-наукового кластеру загалом, так і для кожного зокрема.

Рис. 2. Принципи функціонування освітньо-наукового кластера

Джерело: побудували автори.

На ефективність і результативність діяльності освітньо-наукового кластера впливатиме також уміння чітко визначити основні його риси та гармонійно поєднати їх із дотриманням зазначених вище

принципів. Особливу увагу адміністраторам кластера варто звернути на риси, виокремлені на рис. 3.

Такі риси досягаються завдяки дії ефекту масштабу в довгостроковій перспективі. Тобто, кластери в освітньо-науковій діяльності сприяють розвитку як окремих ЗВО, так і населених пунктів, де вони розташовані, дають можливість залучати інвестиції та людський капітал, запроваджувати нові та розвивати наявні форми співпраці між публічною владою та сектором освіти.

Кейс-аналіз реалізації дослідницько-краєзнавчого проєкту «Соціально значущі ініціативи молоді – громаді» в контексті співпраці Національного університету «Острозька академія» та Острозької територіальної громади

На прикладі якісної взаємодії представників Національного університету «Острозька академія», закладів загальної середньої освіти Острозької територіальної громади та м. Острог, як ініціаторів створення освітньо-наукового кластера, можна простежити початок процесу впровадження засад кластерних механізмів. Формування бажаного освітньо-наукового кластера, для якого характерним є невисокий ступінь територіального взаємозв'язку його партнерських суб'єктів, тому що просторова організація кластера більшою мірою визначена специфікою організації та проведення науково-дослідної роботи здобувачів закладів загальної середньої освіти під керівництвом здобувачів вищої освіти Науково-освітнього університету з одночасним консультуванням педагогів ЗЗСО та викладачів університету.

Рис. 3. Риси освітньо-наукового кластера

Джерело: побудували автори.

Щасливе майбутнє України не можливе без освіченої, духовно збагаченої, високоморальної, патріотичної, цілеспрямованої молоді, яка з любов'ю та відповідальністю розвиває свою Батьківщину. Формування такої молоді можливе лише шляхом плідної співпраці закладів загальної середньої, професійної освіти, управлінь, відділів освіти, закладів вищої і післядипломної освіти, органів державної влади та місцевого самоврядування. Саме тому восени 2017 року відділ освіти Острозької районної державної адміністрації на чолі з О. А. Харчуком спільно з керівництвом, викладачами та студентами Національного університету «Острозька академія», науково-педагогічними працівниками Рівненського

обласного інституту післядипломної педагогічної освіти та вчителями і здобувачами закладів загальної середньої освіти Острозького району і м. Острог започаткували дослідницько-краєзнавчий проєкт «Соціально значущі проєкти молоді – громаді Острожчини» (Касіяненко, 2017).

Мета проєкту – сформувати в учнів та студентів позитивний досвід проведення і презентації соціально значущих досліджень для розвитку регіону та сприяти вихованню громадсько-активної молоді, відповідальної за долю країни.

25 жовтня 2018 року в Національному університеті «Острозька академія» відбулася презентація першого збірника наукових досліджень учнівської та студентської молоді «Соціально значущі проєкти молоді – громаді Острожчини» (Касіяненко, 2018), до якого ввійшло 16 робіт талановитої молоді Острозького краю. Однак на цьому реалізація проєкту не завершилася. Керівники, координатори й учасники проєкту продовжили роботу, розширюючи горизонти та залучаючи юних науковців не лише з Рівненської, а й суміжних областей (Харчук О., Лавренчук В., Харчук Ю. 2018).

15 травня 2019 року на базі Національного університету «Острозька академія» під час наукової викладацько-студентської конференції «Дні науки» 47 учасників проєкту, учнів 8–11 класів найкращих закладів загальної середньої освіти з п'яти областей України: Рівненської, Хмельницької, Тернопільської, Волинської і Житомирської, презентували результати своїх перших досліджень на секції «Майбутні науковці».

Отримавши цінні поради та рекомендації від викладачів університету щодо вдосконалення своїх наукових доробків, учні та студенти доопрацювали дослідження. Результатом цієї наполегливої

праці став другий збірник учнівсько-студентських наукових робіт у межах дослідницько-краєзнавчого проекту «Соціально значущі ініціативи молоді – громаді». До нього ввійшло тридцять сім статей у розрізі таких розділів, як: «Громадське здоров'я», «Економіка», «Історія», «Національна безпека», «Право», «Психологія», «Філологія» та «Міжнародні відносини».

Під час реалізації цього проекту учнівська молодь не лише здобуває й удосконалює свої навички виконання наукових досліджень, а й налагоджує зв'язки із студентами і викладачами університету. Учасники проекту мають унікальну можливість відчутти та переконатися в тому, що саме Національний університет «Острозька академія» – їхній квиток у щасливе майбутнє (Харчук О., Лавренчук В., Харчук Ю. 2019).

Презентація другого наукового збірника, як чергового результату успішної реалізації проекту, відбулася 19 березня 2021 року (В Острозькій академії презентували збірник спільних наукових досліджень школярів та студентів, 2021). Особливу подяку за сприяння реалізації проекту та спонсорську допомогу у фінансуванні видання другого збірника дослідницько-краєзнавчого проекту «Соціально значущі ініціативи молоді – громаді», за прийняття молоді як визначальної цінності й головного ресурсу розвитку України висловлюємо ректору Національного університету «Острозька академія», докторові психологічних наук, професору, Героєві України Ігорю Демидовичу Пасічникові та голові правління ПАТ «Едельвіка» Юрієві Анатолійовичу Переходькові, які вкотре доводять, що розвиток як територіальних громад, так і нашої країни загалом, можливий лише шляхом ефективної синергії освіти, науки, бізнесу, органів державної влади та місцевого самоврядування.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії проєкт тимчасово призупинено, однак він набув актуальності та практичної значущості. Молодь більш мотивована до участі в проєкті, відчуває зацікавленість громади в її баченні сталого розвитку рідного краю.

Особливості створення та реалізації дослідницько-краєзнавчого проєкту «Соціально значущі ініціативи молоді – громаді» презентовано під час дискусії «Університети для місцевого розвитку: Німеччина, Польща, Україна» 9 листопада 2021 року за ініціативи аналітичного центру CEDOS разом із Європейським університетом Віадрина (Інформаційно-рекламний відділ НаУОА 2021).

Перспективи подальших досліджень полягають у докладному вивченні методологічних засад формування освітньо-наукового кластера шляхом виокремлення та характеристики ядра кластера, чітких вертикальних і горизонтальних зв'язків, елементів інфраструктури, нормативно-законодавчого забезпечення. Це стане основою створення повноцінного Острозького освітньо-наукового кластера на базі Національного університету «Острозька академія». Потужна матеріально-технічна база університету, його науково-педагогічний потенціал, історія та значна роль у формуванні високоосвіченої та духовнозбагаченої, патріотичної й мотивованої до позитивних змін в Україні молоді в співпраці з закладами загальної середньої та професійної освіти, представниками бізнес-середовища, органами місцевого самоврядування сприятиме подальшій успішній реалізації не лише дослідницько-краєзнавчого проєкту «Соціально значущі ініціативи молоді – громаді», а й низки інших науково-дослідних та освітніх проєктів й ініціатив.

Зі свого боку органам місцевого самоврядування доцільно активно долучитися до створення та розвитку освітньо-наукового кластера, щоб ефективно застосувати на практиці запропоноване правило «2Н2П». Лише в якісній взаємодії та співпраці це правило в довгостроковій перспективі зможе дати позитивний результат і стати потужним поштовхом для забезпечення сталого розвитку як Острозької, так і інших територіальних громад України, що зі свого боку сприятиме відбудові та розвитку нашої Батьківщини, її перемоги над агресором та завоювання лідерських позицій у Європі та світі.

Література:

1. Chervinska, I., Atamaniuk, Ya, Chervinskyi, A. (2021). Psychological and pedagogical mechanisms development of gifted students on geography lessons in the conditions of mountain environment. *Acta Paedagogica Volynienses*, 3, 2021. P. 253–258, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.3.37>.
2. *European Cohesion Policy 2021-2027*, https://ec.europa.eu/regional_policy/en/2021_2027/
3. Банташ А.М. (2021). *Теоретико-методичні основи інституціонального забезпечення економічного розвитку регіонів в умовах децентралізації*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 – Економіка. Національна академія наук України. Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень, Одеса, 2021 – 245 с. http://www.impeer.od.ua/images/Dissertations/2021/Bantash_dis.pdf
4. Бєбко, С. (2020). Кластеризація освітнього простору та створення міжнародних консорціумів, в: *Економіка та суспільство*, № 22, <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/111>
5. *В Острозькій академії презентували збірник спільних наукових досліджень школярів та студентів*. (2021). <https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2021/19-03-05>
6. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 14 травня 2020 року № 157-VIII, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>

7. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 року № 1508-VII, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>

8. Інформаційно-рекламний відділ НаУОА. (2021). Досвід Острозької академії представили під час дискусії «Університети для місцевого розвитку: Німеччина, Польща, Україна», <https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2021/10-11-01>

9. Касіяненко, Л. (2017). В Острозькій академії стартує дослідницько-краєзнавчий проект, <https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2017/22-11-01>

10. Касіяненко, Л. (2018). В Острозькій академії презентували збірник наукових досліджень школярів, <https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2018/26-10-01>

11. П'ятницька, Г. (2016). Науково-освітні кластери: відмітні характеристики та передумови розвитку, в: *Маркетинг і менеджмент інновацій*, Вип. 3, С. 191–207.

12. Портер, М. (2019). *Конкурентна перевага. Як досягти стабільно високих результатів*. Київ : Наш формат, 2019, 624 с.

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2020 року № 695 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

14. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року № 333-р. «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8>

15. Указ Президента України, документ 722/2019 від 30.09.2019 року «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

16. Федорова, В. (2011). Теоретико-методичні підходи до визначення поняття «кластер», <http://www.m.nauka.com.ua/?or=1&j=efektyvna-ekonomika&s=eng&z=704>

17. Харчук, О., Лавренчук, В., Харчук, Ю. (2018). Дослідницько-краєзнавчий проект «Соціально значущі проекти молоді – громаді Острожчини», <https://eprints.oa.edu.ua/8237/1/%D0%9E%D1%81%D1%82%D1%80%>

D0%BE%D0%B6%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%282018%29%20%281%29.pdf

18. Харчук, О., Лавренчук, В., Харчук, Ю. (2019). *Дослідницько-краєзнавчий проект «Соціально значущі ініціативи молоді – громаді»*, <https://eprints.oa.edu.ua/8238/1/%D0%9E%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B6%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%282019%29%20%281%29.pdf>

19. Харчук, Ю., Харчук, О. (2022). Формування стратегії територіальних громад з метою забезпечення їхньої економічної безпеки у контексті теорії обмежень, в: *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. № 24 (52), Острого : Вид-во НАУОА, С. 111–119.

20. Червінська, І. (2021). Кластерний підхід до розвитку інноваційних закладів освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, Випуск 31 (2-2021), <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2021-31>

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ СУПРОВІД ПРОЄКТІВ РОЗВИТКУ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ З ПОЗИЦІЇ ОЦІНКИ БЕЗПЕКИ СЕРЕДОВИЩА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

Ігор Гушук

Концепція сталого розвитку передбачає встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, урахування їхню потребу в безпечному і здоровому довкіллі (Цілі сталого розвитку ООН, 2015). За останнє десятиліття функціонування національних систем у сфері громадського здоров'я (ГЗ), їх роль та ефективність набуває все більшої значущості та ваги як у суспільно-економічному житті кожної держави, так і у світі загалом. Особливо це було показовим під час пандемії COVID-19, яка стала глобальною загрозою та надзвичайною ситуацією у сфері охорони громадського здоров'я.

Предметом дослідження фахівців наукового й практичного напрямів і громадськості є процес змін у навколишньому середовищі та здоров'ї людини. Україна посідає одне з чільних місць у світі за масштабом, гостротою і складністю проблеми «навколишнє середовище – здоров'я населення».

У цьому контексті до суспільно значущих заходів, без сумніву, можна віднести й формування

індивідуального та популяційного (громадського) здоров'я, яке значною мірою залежить як від стану навколишнього середовища загалом, так і конкретного безпечного середовища життєдіяльності людини (Бердник 2012, с.443).

Стратегічна мета нашої роботи – напрацювати й упровадити дієві інструменти для органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, територіальних громад щодо ухвалення ефективних управлінських рішень з усунення чи мінімізації ризиків від дії негативних чинників середовища життєдіяльності людини, які можуть шкідливо впливати на здоров'я населення, шляхом проведення паспортизації населених пунктів і подальшим ранжуванням території області (районів) залежно від оцінки медико-екологічних ризиків.

Завдання роботи:

1. Розробити та впровадити методологічні підходи з оцінки медико-екологічних ризиків на регіональному та місцевому рівні для ухвалення ефективних управлінських рішень щодо усунення чи мінімізації ризиків від дії негативних чинників середовища життєдіяльності людини, які можуть шкідливо впливати на стан здоров'я та довкілля.

2. Розробити паспорт населеного пункту (ПНП) у друкованому й електронному варіанті та паспортизувати 3–5 населених пунктів.

3. Розробити й упровадити інформаційні технології з аналізу й оброблення первинних даних ПНП з оцінки та пріоритезації медико-екологічних ризиків.

4. Підготувати групу фахівців для подальшої роботи щодо оцінки чинників середовища життєдіяльності людини, які можуть шкідливо впливати на здоров'я населення області на індивідуальному та популяційному рівні.

5. Створити та підтримувати роботу вебресурсу щодо наявності медико-екологічних ризиків на території області; забезпечити доступ до інформації про негативні чинники середовища життєдіяльності людини, які можуть шкідливо впливати на здоров'я населення.

Методи, використані під час реалізації проєкту: еколого-гігієнічні, аналітичні, організаційні, економічні, правові, адміністративні, інформаційні. Виконання роботи заплановано в декілька етапів – до 01.07.2023.

Щораз більше антропогенне забруднення довкілля суттєво впливає на формування як індивідуального, так і популяційного здоров'я, що особливо посилюється різким погіршенням соціально-економічних умов (Сердюк 2010, с. 4). У багатьох областях України за роки незалежності екологічна ситуація ускладнилася внаслідок не тільки Чорнобильської катастрофи, через яку значна частина територій забруднена радіонуклідами, а й через забруднення атмосферного повітря, ґрунтів, поверхневих і підземних вод, харчової продукції різноманітними ксенобіотиками – побічними продуктами промислового, енергетичного та сільськогосподарського виробництва.

Безпрецедентною загрозою для України, зокрема й для ГЗ, став напад Росії 24.02.2022, який триває і донині. Війна спричинила важку гуманітарну кризу серед мирного населення, яке проживає в містах і селах, насамперед тих, які постраждали від ракетних і бомбових ударів з боку російського агресора по життєво важливій цивільній інфраструктурі (Guschuk 2022, p.8).

Однак дотепер в Україні немає методологічних підходів щодо розроблення та затвердження науково обґрунтованої методології з оцінки медико-

екологічних ризиків як на національному, так і на регіональному та місцевому рівнях. Найважливіша інформація щодо стану довкілля, захворюваності, смертності й інвалідизації населення є несистематизованою, розрізненою, що зі свого боку не дає можливості фахово й об'єктивно оцінити негативний вплив факторів середовища життєдіяльності людини на її здоров'я. Це, з одного боку, позбавляє громадян належної та своєчасної інформації про забруднення основних чинників довкілля та можливий шкідливий вплив їх на здоров'я як на індивідуальному, так і популяційному рівні, з іншого, не дає можливості органам державної влади та місцевого самоврядування своєчасно ухвалювати потрібні управлінські рішення й реагувати на медико-екологічні ризики, які є на рівні населеного пункту, ОТГ, міста, району й області (Зербіно 2012, с. 172–173). Водночас науковці та практики часто нарікають на відсутності систематизованої та об'єктивної статистичної інформації про негативний вплив шкідливих чинників довкілля на здоров'я людини. Експерти та фахівці відзначають, що є багато зауважень до певних статистичних форм, які вони використовують у своїй роботі, і ще більше зауважень до відсутності або нестачі інформації з певних напрямів діяльності. Особливо це відчутно на рівні окремого населеного пункту.

Виконання поставлених у роботі завдань лежить у площині організації та проведення державного соціально-гігієнічного моніторингу, який було заплановано на січень 2007 року, але через низку як об'єктивних, так і суб'єктивних причин не запроваджено (Гущук 2019, с. 54).

Варто зауважити, що за нашими методологічними підходами розглядаємо охорону громадського здоров'я (Public Health) як систему державних

правил, процесів і процедур управління детермінантами здоров'я на індивідуальному і популяційному рівнях (СОГЗ). СОГЗ спрямована на моніторинг, нагляд і ризикоорієнтовану оцінку чинників середовища життєдіяльності, які шкідливо впливають або можуть впливати на життя і здоров'я людини, їх пріоритетизацію за ступенем небезпеки та підготовку управлінських рішень чи їх проєктів на державному, регіональному та місцевому рівнях для усунення чи мінімізації ризиків (Гушук і співавтори 2020, с. 5).

Окремо треба зауважити, що реформа національної галузі охорони здоров'я безпосередньо пов'язана із запровадженням підходу «Health in all policies» («Охорона здоров'я в усіх політиках держави») як загальнонаціонального принципу визнання пріоритетності безпеки в питаннях життя і здоров'я людини, безпечного середовища її життєдіяльності перед будь-якими іншими інтересами й цілями у сфері господарської діяльності; розвиток суспільства на засадах сталого (збалансованого) розвитку (передбачено главою 22 «Громадське здоров'я» Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом).

Власне, робота спрямована, щоб зменшити інформаційний «вакуум» щодо так званих детермінант здоров'я через розроблення проєкту паспорта населеного пункту (ПНП), головною метою якого буде створення первинної інформаційної бази даних на рівні окремо взятого населеного пункту (наприклад, села, селища, міста тощо), використовуючи найкращий світовий і вітчизняний досвід. Ця первинна база даних буде різноплановою, але насамперед – це база даних про стан здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини, яка буде сформована на основі результатів аналізу причинно-наслідкових зв'язків між станом здоров'я

населення та впливом на нього чинників середовища життєдіяльності людини: будь-яких *біологічних* (вірусні, пріонні, бактеріальні, паразитарні, генетично модифіковані організми, продукти біотехнології тощо), *хімічних* (органічні і неорганічні, природні та синтетичні), *фізичних* (шум, вібрація, ультразвук, інфразвук, теплове, йонізувальне, нейонізувальне та інші види випромінювання), *соціальних* (харчування, водопостачання, умови побуту, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо) та інших чинників, що впливають або можуть впливати на здоров'я людини чи майбутніх поколінь.

У перспективі, у разі належного оргтехнічного та програмного забезпечення первинну базу буде систематизовано на рівні сільської ради (декількох сіл), ОТГ, міста. Далі – районний рівень (сумування за сільськими радами й ОТГ); сюди ж приєднають базу даних по смт і містах. Тоді – обласний рівень, потім регіональний і державний, або національний. Це зі свого боку дасть змогу будь-якому жителю села чи міста, держслужбовцю чи науковцю, представнику громадськості чи ЗМІ, політику чи бізнесмену володіти інформацією про стан здоров'я та середовища життєдіяльності, наявні ризики як для людського здоров'я, так і для навколишнього середовища, а також розробляти й ухвалювати ефективні управлінські рішення, упроваджувати своєчасні дієві заходи на рівні органів виконавчої влади і місцевого самоврядування.

Щоб виконати поставлені стратегічні цілі, потрібно передбачити не тільки напрацювання відповідних методологічних підходів і рекомендацій як інструменту впровадження, а й передбачити підготовку відповідних фахівців для органів виконавчої влади та місцевого самоврядування на всіх рівнях управління. У цьому контексті Національний

університет «Острозька академія» став лідером і в травні 2017 року був одним із перших, хто отримав ліцензію на підготовку бакалаврів за спеціальністю 229 «Громадське здоров'я» галузі знань 22 «Охорона здоров'я», а з вересня 2021 року розпочався набір за вказаною спеціальністю для другого (магістерського) рівня вищої освіти. Підготовлені й удосконалені освітньо-професійні програми підготовки фахівців громадського здоров'я забезпечують широкий спектр застосування знань у різних сферах діяльності, зокрема:

1) *сфера профілактичної медицини:* планування та впровадження належних профілактичних заходів, спрямованих на оздоровлення населення; вивчення особливостей прояву та профілактики інфекційних і неінфекційних захворювань; гігієна (гігієна води та водопостачання, гігієнічні вимоги до планування населених пунктів, виробничих і житлових приміщень, фізіолого-гігієнічні основи трудового процесу тощо) та санітарія (санітарна охорона джерел водопостачання, оцінка санітарного стану об'єктів, рекреаційних зон тощо);

2) *сфера менеджменту в охороні здоров'я:* основи управління, регулювання та контроль фінансовими, матеріальними та трудовими ресурсами за загальнонаціональним принципом «охорона здоров'я в усіх політиках держави» задля поліпшення громадського здоров'я; підвищення якості лікувально-профілактичних заходів і раціонального використання ресурсів охорони здоров'я; набуття навичок організації управління закладами охорони здоров'я; керівництво лікувально-профілактичними закладами;

3) *сфера медичного права та біоетики:* вивчення системи норм, що регулюють відносини, пов'язані з організацією, забезпеченням та наданням медичної допомоги / медичних послуг; вивчення основ

захисту прав пацієнтів, лікарів, членів їхніх сімей у галузі медичного права, консультування з питань якості медичного обслуговування, наявного та / або можливого негативного впливу чинників середовища життєдіяльності на здоров'я на індивідуальному та популяційному рівні;

4) *сфера економіки охорони здоров'я*: забезпечення соціального захисту інтересів населення в охороні здоров'я завдяки медичному страхуванню; набуття вмінь щодо консультування громадян про безоплатне надання медичної допомоги та певного обсягу медичних послуг у разі настання страхового випадку (порушення здоров'я), консультування з питань оцінки соціально-економічних збитків для життя і здоров'я людини;

5) *сфера екології*: дослідження стану довкілля, вивчення екології людини (зокрема вивчення впливу чинників навколишнього середовища на функціонування людського організму, цілеспрямоване управління, збереження і поліпшення здоров'я населення), охорона навколишнього середовища, поведінка людини в надзвичайних ситуаціях;

6) *сфера промоції (підтримання, збереження, зміцнення) та психології здоров'я*: вивчення методів щодо особливостей зміцнення та підтримки здоров'я людини; профілактичні практики в збереженні здоров'я населення; упровадження нових методів та інформаційних ресурсів у пропагуванні здорового способу життя; розвиток і вдосконалення системи комунікаційного менеджменту (інформування населення щодо підтримки, збереження здоров'я тощо) у галузі громадського здоров'я;

7) *соціальна сфера*: надання паліативної та хоспісної допомоги (дає змогу поліпшити якість життя пацієнтів та їхніх сімей, які зіткнулися з проблемами смертельного захворювання, шляхом запобігання і полегшення страждань завдяки широкому

комплексу медико-соціальних і психотерапевтичних заходів, ранньому виявленню, ретельній оцінці й лікування болю та інших фізичних симптомів, а також наданню психосоціальної і духовної підтримки); соціальна, психологічна та фізична реабілітація, набуття навичок у проведенні експертизи працездатності людини, набуття навичок щодо підтримання здоров'я у сфері обслуговування населення (туризм, ресторанний і готельний бізнес, заклади освіти тощо).

Під час навчання та підготовки фахівці здобувають потрібні компетенції з аналізу ризику й використання найкращих світових і вітчизняних практик з оцінки ризику, управління ризиком і повідомлення про ризик.

Висновки

Наявна інформація щодо стану довкілля, захворюваності, смертності та інвалідизації населення є не систематизованою, розрізненою, що зі свого боку не дає можливості фахово й об'єктивно оцінити негативний вплив чинників середовища життєдіяльності людини (хімічних, фізичних, біологічних та соціальних) на її здоров'я.

Це, з одного боку, позбавляє наших громадян належної та своєчасної інформації про забруднення основних чинників довкілля та можливий шкідливий вплив їх на здоров'я як на індивідуальному, так і популяційному рівні, з іншого – не дає можливості органам місцевого самоврядування своєчасно ухвалювати важливі управлінські рішення та реагувати на медико-екологічні ризики, які є на рівні населеного пункту, міста, ОТГ.

Отже, описана проблема щодо науково-практичного супроводу проєктів розвитку населеного пункту (міст, селищ та ін.) з позиції оцінки безпеки

середовища життєдіяльності людини, через проведення паспортизації населених пунктів, базована на оцінці медико-екологічних і соціально-економічних ризиків, стосується не тільки Рівненської області, але й усієї України. У зв'язку з чим під час адміністративної реформи та децентралізації доцільно на прикладі однієї області запровадити пілотний проєкт із паспортизації населених пунктів та подальшого ранжування території за оцінкою медико-екологічних ризиків на місцевому, районному та обласному рівнях.

Література:

1. Guschuk, I., Oleksiuk, N. (2022). Overview of the state of the Ukrainian healthcare system since the start of the war, in: *Zdrowie Publiczne i Zarządzanie, First View*, Tom 20, Numer 1, S. 8–10. DOI 10.4467/20842627OZ.22.003.16429

2. Бердник, О. (2012). Гігієнічна діагностика і її місце в оцінці здоров'я населення, в: *Гігієнічна наука та практика: сучасні реалії: матеріали XV з'їзду гігієністів України*. Львів, С. 443-444.

3. Гушук, І. (2019). Чи запрацює в Україні державна система соціально-гігієнічного моніторингу?, в: *Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю «Екологічні та гігієнічні проблеми сфери життєдіяльності людини» (Київ, 12 березня 2019р.)*, Київ, С. 53-55.

4. Зербіно, Д., Гушук, І. (2012). Паспортизація населених пунктів як невід'ємна складова сталого розвитку територій, в: *Матеріали Міжнародної конференції "Зелена" економіка: перспективи впровадження в Україні. Круглий стіл "Пріоритети збалансованого розвитку на регіональному рівні" (доповідь) в рамках Міжнародного екологічного форуму "ДОВ-КІЛЛЯ ДЛЯ УКРАЇНИ" 24-26 квітня 2012 року*, Київ, С. 172-175.

5. Сердюк, А. (2010). Актуальні питання гігієнічної та екологічної безпеки України, в: *Актуальні питання гігієни та екологічної безпеки України (шості марзєєвські читання): зб. тез доп. наук.-практ. конф.* Вип. 10, Київ, С. 3-8.

6. *Цілі сталого розвитку* Електронний ресурс. Режим доступу: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs>

СТВОРЕННЯ ВІРТУАЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УНІВЕРСИТЕТІ

**Олег Лагоднюк, Тамара Костюкова,
Галина Туровська**

Вступ

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), які в усьому світі визнані ключовими технологіями ХХІ століття, викликає сьогодні трансформацію всіх сфер життєдіяльності людини. На найближчі десятиріччя різноманітні інновації – мобільні пристрої, соціальні мережі, відкриті освітні ресурси, хмарні сервіси тощо – будуть основними двигунами науково-технічного прогресу. Зокрема, частиною цього глобального процесу є інформатизація освіти, поява так званої віртуальної моделі освіти.

Інформатизація освіти вимагає впровадження у вищу освіту інноваційних за змістом методів, засобів і форм професійної підготовки майбутніх фахівців нової формації, створення потужної інформаційної інфраструктури в закладах вищої освіти з розвиненим інформаційно-комп'ютерним освітнім середовищем, упровадження інтернет-технологій, електронного навчання (е-навчання), комунікаційних мереж (глобальних, національних, локальних). Світова практика розвитку та

використання інформаційних освітніх технологій демонструє тенденцію до зміни традиційних форм організації освітнього процесу в умовах інформаційного суспільства, водночас змінюючи й зміст освіти, методики та дидактичні підходи, удосконалюючи систему освіти загалом і роблячи освітній процес більш ефективним. Таким чином, освоєння сучасних інформаційно-комунікаційних технологій суттєво розширює горизонт та якість ухвалення ефективних управлінських рішень у галузі освіти.

Аналіз основних публікацій

Стрімкі зміни в суспільстві, зумовлені розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, ставлять перед системою освіти завдання – сформулювати нове освітнє середовище, щоб забезпечити якісну підготовку сучасних фахівців. Розвиток ІКТ та їх широке застосування в освітній практиці зробило актуальною проблематику взаємодії закритих освітніх систем і соціального оточення. Ця обставина відображена в розвитку філософського дискурсу про віртуальну реальність (А. Бюль, М. Вейнстейн, Д. Ланьє, А. Крокер); у застосуванні ІКТ в освіті й організації систем відкритого та дистанційного навчання (А. П. Єршов, В. П. Зінченко, М. М. Моїсєєв, В. М. Монахов, В. С. Ледньов, М. П. Лапчик, В. Ю. Биков, В. М. Глушков, М. І. Жалдак, В. С. Михалевич, Ю. І. Машбиць, Ю. А. Бикадоров, А. Т. Кузнецов, І. А. Новик, А. І. Павловський та ін.). У цих роботах розкрито можливості, пов'язані із застосуванням ІКТ, проблемами реалізації концепції безперервної освіти (переходом від «освіти на все життя» до «освіти протягом усього життя»), практичним утіленням особистісно орієнтованої освітньої парадигми.

Актуальності набуває завдання науково обґрунтованого визначення віртуального освітнього

середовища та конкретизації шляхів, у межах яких можна ефективно використовувати ІКТ в освітніх системах. Одним з таких шляхів є створення віртуального освітнього середовища – відкритої системи, у якій на основі застосування технологій віртуальної реальності відбувається ефективне інтерактивне самонавчання в освітньому процесі (Гриб'юк 2013). Важлива проблема натапер – розробити модель віртуального освітнього середовища та визначити шляхи оптимального застосування технологій віртуальної реальності в освіті. Мета нашого дослідження – з'ясувати дидактичний потенціал віртуального освітнього середовища й визначити його основні поняття та характеристики.

Оцінюючи масштаби поширення інформаційно-комунікаційних технологій в усіх сферах життєдіяльності людини, можна передбачити, що найближчим часом дослідження віртуальності, віртуальної реальності та інтернету ґрунтуватимуться на статистично репрезентативних даних віртуалістики (Волинець 2016, с. 122). Щоб ґрунтовніше проаналізувати це питання, спочатку потрібно уточнити зміст термінів «віртуальність», «віртуальна реальність».

Термін «віртуальність» (від лат. *virtus* – «уявний, удаваний») використовують для позначення удаваності об'єкта. У наш час значення цього терміна все частіше пов'язують із комп'ютерною реалізацією, оскільки саме сучасні інформаційні технології дають змогу «побачити» або візуалізувати теоретичні уявлення уявного об'єкта. Проте, за словами Н. Карпіцького, комп'ютерний віртуальний світ – лише вдосконалення вже відкритої віртуальної реальності.

У загальному розумінні «віртуальна реальність» – це створене штучними засобами смислове

середовище, яке суб'єкт видає чи приймає за справжнє або близьке до справжнього. Дослідники загалом поділяють ідеї і концепції віртуальної реальності, які розробив один із засновників віртуалістики М. О. Носов. Аналізуючи філософські та соціальні аспекти природи віртуальної реальності, дослідник виокремив основні ознаки віртуальної реальності, на основі яких і розроблених базових понять виробив так званій філософсько-психологічний підхід до вивчення феномена віртуальної реальності. Із зазначених у праці Д. В. Іванова «універсальних властивостей віртуальної реальності», під час спроби соціологічного виявлення ознак віртуальної реальності в усіх сферах суспільства стає очевидним, що вони не поширюються на віртуальні частки, на змінені стани свідомості, які М. О. Носов називає психологічною віртуальною реальністю, а характеризують комп'ютерну віртуальну реальність (Шадських 2012, с. 77).

Згідно з працею Н. П. Микули, у наш час віртуальні реальності розподіляють на ті, що моделюються, та інтерактивні. Віртуальні реальності, що моделюються, покликані створити незалежний образ, завдання якого – подати людині особливий, інший світ. Завдання інтерактивних віртуальних реальностей полягає в тому, щоб дати людині можливість співвідносити цей образ із реальністю, змінювати його, змінюючи характеристики об'єктів, і брати участь у цій зміні так, щоб отримувати інформацію, активізувати мислення. Саме застосування сучасних інформаційних технологій дає змогу «відкрити», зробити доступними віртуальні реальності власних наук для пізнання іншими.

Унаслідок поширення поняття «віртуальність» у різних галузях науки з'явилася нова проблемна галузь, «створена» дискусією про можливість

побудувати єдину теорію віртуальної реальності. У загальну теорію віртуальної реальності пропонують сполучати два сенси: традиційний, такий, що бере свій початок від «virtus» і ототожнений із «можливим», і комп'ютерний, який розуміють як вид гносеологічної реальності. Універсально визначити віртуальність і віртуальну реальність намагаються в контексті синергетичної парадигми (Шадських 2012). О. В. Катаєва у своїй праці зазначає: «Віртуальність треба розуміти як особливий спосіб буттєвості станів об'єктів і процесів, що передбачає їх неактуалізоване насправді існування».

В останній час з'являються ідеї, у яких ідеться про те, що віртуальна реальність – це продукт нових інформаційних технологій, і тому її треба досліджувати в межах комп'ютерної науки – своєрідної філософії сучасного Заходу (Шадських 2012, с. 77). Віртуальна реальність набуває варіанта осмислення, ґрунтованого на теорії Ж. Дельоза, Ж. Бодрієра та ін. Віртуальну реальність розуміють як кібернетичний простір, створений на основі комп'ютера, у якому технічні засоби повністю ізолюють оператора від зовнішнього світу, тобто перекривають усі канали тактильного, слухового, зорового і будь-якого іншого зв'язку з навколишнім простором. Усе це свідчить про потребу створити єдину теорію віртуальної реальності, яка б об'єднала гуманітарні, природничі та технічні науки (Шадських 2012).

Однією з найцікавіших спроб класифікувати віртуальну реальність є типологія О. В. Ковалевської. Суть її ідеї полягає в класифікації віртуальної реальності за двома напрямками: «Перший ділить системи за «технологічним принципом» (системи типу «вікно у світ», системи відеоокреслення, системи занурення, системи телеприсутності та системи змішаної реальності). Другий напрям ділить системи

віртуальної реальності «за змістом» (симуляційні реальності, умовні віртуальні реальності, прожективні віртуальні реальності, віртуальні реальності змішаного, граничного типу та комунікативні віртуальні реальності)» (Волинець 2016, с. 123-124).

Дослідник взаємозв'язків віртуальної і соціальної реальності О. Є. Іванов найвлучніше та найсучасніше визначає віртуальну реальність. Він зазначає, що під комп'ютерною віртуальною реальністю нині розуміють технічно конструйоване комп'ютерне інтерактивне середовище, що забезпечує породження й оперування об'єктами, подібними реальним або уявним, на основі їх тривимірного графічного подання, симуляції фізичних властивостей (об'єм, рух тощо), здатності впливу і самостійної наявності в просторі.

У сучасній науковій і популярній літературі поняття «віртуальна реальність» часто використовують у значенні «комп'ютерна віртуальна реальність». Функціонування цих понять як синонімів недоцільне, але це свідчить про роль віртуальної комп'ютерної реальності в сучасному світі. Зважаючи на суть проблеми і повсякденну практику слововживання, варто чітко визначити, що поняття «віртуальна реальність» нині використовують у широкому і вузькому сенсах. У широкому – це будь-яка віртуальна реальність, а у вузькому – тільки комп'ютерна (Волинець 2016, с. 124).

Застосування технологій віртуальної реальності в освіті призвело до появи віртуального освітнього середовища, у межах якого можлива безперервна самореалізація і саморозвиток вільної, активної і творчої особистості за умов організації та функціонування освітніх систем на базі технологій віртуальної реальності з реалізованою відкритістю і «масштабованістю» цих систем, інтегративність

і адаптованість технологій. Віртуальне освітнє середовище – це типове творче середовище саморозвитку вільної та активної особистості, якій властива активність, висока самооцінка, відкритість, а також свобода міркувань. У віртуальному освітньому середовищі переважає метод інтерактивного самонавчання з постійною взаємодією (співпрацею) суб'єктів викладання та суб'єктів навчання за умови наявності безперервних зворотних зв'язків між ними. В умовах віртуалізації та інформатизації суспільства моделювання віртуального освітнього середовища слугує основою для виявлення дидактичного потенціалу сучасного освітнього середовища та можливостей його практичного втілення в освітній процес (Гриб'юк 2013), який має дві, на перший погляд, суперечливі особливості. З одного боку, він передбачає виконання заданих правил, а з іншого – спрямований на творчу свободу здобувачів і покликаний розвинути в них здатність самостійно мислити й вільно творити. Для того, щоб організувати освітній процес найкраще, важливо використовувати всі основні педагогічні засади, але адаптувати їх до кожної конкретної ситуації.

На думку В. С. Єфремова, віртуальність є одним з основоположних принципів процесу навчання – процесу формування в здобувача деякої системи знань, умінь і навичок дії в певних ситуаціях (компетентностей), оскільки тут повсюдно відбувається апеляція до уяви здобувача як механізму породження віртуального світу (образу, ситуації). Здобувач розширює віртуальний світ завдяки знанням, здобутим у процесі навчання, а точніше, у процесі навчального пізнання деякої предметної галузі, що забезпечує взаємодію «предметних» і педагогічних наук.

Сьогодні віртуальні предметні середовища навчання досить поширені, що, безсумнівно, сприяло

впровадженню сучасних ІКТ в освітній процес. Віртуальна реальність надає можливості по-новому ставитися до світу. Використання в освітньому процесі закладів вищої освіти (ЗВО) віртуального освітнього середовища активно вивчають у багатьох закордонних педагогічних працях, а також у низці українських досліджень, зокрема (Скуратівська & Попадюк 2018; Смутьсон 2015).

У дидактичних роботах останніх років термін «віртуальне освітнє середовище» (англ. *virtual learning environment*) використовують дуже активно. М. Є. Вайндорф-Сисоева розуміє під віртуальним освітнім середовищем «інформаційний зміст та комунікаційні можливості локальних, корпоративних та глобальних комп'ютерних мереж, які формують і використовують для освітньої мети усі учасники освітнього процесу». Український педагог М. Л. Смутьсон трактує віртуальне освітнє середовище як «весь комплекс контенту розміщених в інтернеті ... різноманітних навчальних та інших матеріалів: курсів, як систематичних», які відповідають освітнім програмам закладів вищої освіти, курсів підвищення кваліфікації тощо, так і «непрограмних», випадкових, так званих «тренінгових», а також інформаційних матеріалів, навчального контенту на сайтах іншого напрямку ... і в соціальних мережах» (Смутьсон 2015, с. 11).

Ми розглядаємо віртуальне освітнє середовище насамперед як систему інформаційно-технологічних (платформи онлайн-курсів, засоби електронної комунікації, бази даних) і дидактичних ресурсів (віртуальні навчальні бібліотеки, електронні курси навчальних дисциплін). Віртуальному освітньому середовищу притаманний телекомунікаційний характер; використання як засобів навчання віртуальних медіаресурсів інтернету; інтенсивність комунікації; особистісна спрямованість навчання.

Віртуальне освітнє середовище передбачає використання основних соціальних механізмів взаємодії – конкуренція, кооперація, взаємне оцінювання. Тому викладачеві, розробнику віртуального освітнього курсу, потрібно вміти створювати завдання на розвиток культури навчання в команді (групова робота в мережі, проєктні технології, специфічні форми інтернет-комунікації – робота на форумах і вікі-сторінках), формувати та вести відповідні навчальні онлайн-спільноти здобувачів.

Учені виокремлюють також поняття віртуального освітнього середовища ЗВО, яке є елементом його інформаційного простору, розміщене на вебсервері університету і працює на основі певної навчальної платформи. Це комплексне поєднання комп'ютерних, комунікаційних ресурсів закладу, елементів його дистанційної системи. Основою для проєктування віртуальної освітнього середовища ЗВО може стати навчальна платформа «Moodle», яка передбачає використання сучасних ефективних програм для комунікації в форматі аудіо, відео, текстових повідомлень (скайп, відеоконференції, мобільний відеочат тощо).

Варто зазначити також і про потребу створювати персональне освітнє середовище викладача. На думку українського дослідника А. Н. Самойленка, персональне освітнє середовище викладача може містити загальні відомості про нього і його навчальні курси, навчально-методичні матеріали змістових модулів, матеріали для проведення поточної та підсумкової атестації тощо. Воно може бути організоване за допомогою соціальних мереж «Фейсбук» і «Твіттер». До речі, за кордоном фейсбук уже давно використовують як ефективний освітній ресурс, створено спеціальні інструкції для викладачів (*Facebook* 2013).

Зрозуміло, що викладач ЗВО повинен уводити у свою практику віртуальні форми організації навчальної роботи здобувачів поступово. Почати можна з використання в освітньому процесі різних відеолекцій з ютубу, що дасть змогу впроваджувати у викладання технологію «перевернутого навчання», про що йдеться в одній із робіт (Попадюк & Скуратівська 2017).

Зазначимо переваги віртуального освітнього середовища. Провідні світові компанії, як-от, Healthcare Financial Management Association, Intuit, ADP, Medco, IBM, SA та інші, регулярно використовують у власній практиці віртуальні середовища навчання. Вони дають можливість:

- зменшити витрати на навчання та збільшити його ефективність;
- створити оптимальне середовище / симулятор для навчання;
- охопити максимальну аудиторію для навчання;
- мати постійний доступ до контенту і викладачів.

Крім організації навчання, віртуальні середовища забезпечують деталізовану звітність за всіма формалізованим критеріям обліку і прямий доступ до контенту в будь-який зручний для працівника час.

Розвиток ІКТ, інтернету відкрив нові перспективи еволюційного вдосконалення освітньої системи в ЗВО. Один із напрямів, яке потрібно розвивати в університетах, – це створення, розвиток, розширення, підтримка у функційному стані віртуального середовища навчання.

У цій роботі ми здійснили спробу описати віртуальне середовище університету, яка дає змогу зрозуміти, що таке віртуальне середовище і як його можна в перспективі розвивати.

Як зазначено в праці О. Л. Жука, «віртуальна освітнє середовище – це інформаційний простір

взаємодії учасників навчального процесу, що породжується інформаційно-комунікаційними технологіями. Це – комплекс комп'ютерних засобів і технологій, що дає змогу управляти вмістом освітнього середовища і комунікацією учасників».

Віртуальне освітнє середовище уможливорює участь у дистанційних заняттях, які відбуваються у віртуальних аудиторіях. У розкладі занять вказують аудиторію, час, коли здобувач може увійти в неї. Здобувач і викладач можуть перебувати в будь-якій точці світу, увійти в віртуальну аудиторію можна за допомогою комп'ютера, мобільних пристроїв. Віртуальний кампус надає здобувачам доступ до асинхронних і синхронних освітніх ресурсів і може бути використаний для заочної та очної форм навчання (для організації консультацій викладача зі здобувачами), під час безперервного підвищення кваліфікації викладачів (організація консультацій, семінарів і вебінарів).

Результати досліджень

За останні два десятиріччя інформатизація освітніх процесів у ЗВО призвела до значних змін як у формах проведення навчальних заходів, так і засобах, що використовуються під час їх проведення. Основною рисою цих змін можна назвати нарощування на основі інформаційно-комунікаційних технологій можливостей доступу до навчальної інформації, що тягне за собою потребу удосконалювати наявні та створювати нові на базі тих самих технологій, методик навчання, поступово трансформуючи їх в е-навчання. Зараз, як ніколи, настав час відійти від традиційних методів навчання і почати залучати сучасні технології та поєднаний досвід навчання у свої навчальні та освітні програми. Існує безліч

технологій та стратегій е-навчання, які можна використовувати в будь-якому освітньому контексті, як на робочому місці, так і в академічному, для досягнення кращих результатів навчання (*Building 2020*). З е-навчанням (e-learning) немає обмежень для творчих способів налаштування віртуальних навчальних середовищ (VLE). Мобільність, гнучкість і масштабованість – ключові чинники, що забезпечать стійкі й успішні рішення для навчання. Здобувачі можуть отримати доступ до ресурсів та курсів у зручний час у власному просторі з відповідним контентом. Системи управління навчанням (LMS) повинні містити мобільні додатки й інтегруватися з наявними рішеннями, щоб допомогти впорядкувати процеси та створити організовані ефективні навчальні програми. Щоб е-навчання (e-learning) досягло успіху, обов'язково треба враховувати віртуальне освітнє середовище, у якому працює здобувач. Це середовище містить як фізичні чинники освітнього простору, так і віртуальні компоненти онлайн-платформи (VLE), використовувані в навчальних цілях, і дає змогу замінювати навчальні процеси з навчальних кабінетів на інтернет.

У Національному університеті водного господарства та природокористування (НУВГП) елементи е-навчання використовують із 2008 року. За цей час розроблено й упроваджено в освітній процес технічне, інформаційне та програмне забезпечення для підтримки технологій е-навчання, набула чинності низка нормативних документів, які регламентують організацію освітнього процесу з використанням електронних освітніх ресурсів (EOR) і на цій основі створено віртуальне освітнє середовище (VOS) університету, що дає змогу реалізовувати освітній процес за концепцією е-навчання. З цією самою метою Школа лідерства університету провела цикл курсів

із перепідготовки науково-педагогічного персоналу до роботи у ВОС університету.

Щоб вирішити зазначені питання, потрібно серйозно модернізувати інформаційно-освітнє середовище. Одним із перспективних напрямів у цьому плані є розвиток віртуального середовища навчання, що містить інтерактивні навчальні об'єкти. Поступово з'являється розуміння того, що ефективне повнофункційне освітнє середовище повинно ґрунтуватися на технологіях математичного та комп'ютерного моделювання. Однак оптимізація структури такого середовища, уточнення властивостей і функцій його елементів, його внутрішньої організації вимагають розроблення.

Інформатизація освітнього процесу на певному етапі призводить до появи нового феномена – віртуального освітнього середовища як сукупності технологій, навчально-інформаційних ресурсів і структур даних, що утворюють функційно повну систему, покликану забезпечувати всі можливі форми діяльності користувача (викладача та здобувача) під час навчання. Це середовище є носієм і організаційних форм освітнього процесу.

Віртуальне освітнє середовище має складну структуру. Воно містить:

– засоби, орієнтовані на навчання і його обслуговування (засоби підготовки і подання інформації; засоби оброблення і передавання інформації всередині середовища навчання; засоби взаємодії користувачів усередині середовища один з одним і з зовнішнім світом – електронна пошта, віддалений мережевий доступ, периферійні пристрої, реальні прилади й обладнання; системи, що забезпечують зв'язність середовища навчання, єдність «правил гри» (цю роль можуть виконувати html-продукти, освітні платформи, оболонки дистанційного навчання тощо);

– різноманітні електронні засоби освітнього призначення з їх предметним наповненням і системою забезпечення навчально-інформаційної взаємодії з користувачем, урахування регламент подання і споживання навчальної інформації, організацію зворотного зв'язку, управління процесом навчання;

– педагогічні інструментальні засоби, які можуть виконувати різні функції (середовища розроблення електронних засобів (ЕЗ), засоби забезпечення функціонування ЕЗ, інструменти налаштування ЕЗ на рівень користувача);

– бази даних, зокрема й ті, що відображають результати навчання;

– покликання на зовнішні бібліотеки (книги, програми), інформаційні сайти;

– систематизовані файли користувачів (матеріали викладача і здобувача, створювані під час підготовки до навчання).

Віртуальне освітнє середовище може функціонувати як на одному комп'ютері, так і в локальній мережі навчального закладу або навіть у глобальній мережі. У середовищі працюють кінцеві користувачі, викладачі та здобувачі (хоча координує процес навчання і обслуговує його адміністратор, який на нинішній стадії розвитку програмних засобів повинен володіти знаннями й навичками професійного програміста).

Середовище навчання може бути орієнтоване на окрему навчальну дисципліну, а може містити широкий їх спектр. Користувачі групуються всередині середовища «за інтересами»: за навчальними дисциплінами, віком або роком навчання, «прикріпленістю» до того чи того викладача, а також за формами можливої спільної діяльності (проектна діяльність, ділові ігри). Така група може бути названа віртуальним класом, але її склад у порівнянні з традиційним класом більш рухомий.

Найважливішим елементом віртуального освітнього середовища є електронні засоби освітнього призначення (ЕЗОП), потрібні для предметного навчання відповідно до локальних (у сенсі часу і персоналій) завдань. За словами І. М. Істоміної, ЕЗОП – це програмний засіб, у якому віддзеркалена певна предметна галузь, певною мірою реалізована технологія її вивчення, забезпечено умови для різних видів навчальної діяльності. Окремі програмно-педагогічні засоби, як правило, не забезпечують єдиних стандартів і наступності процесу навчання на різних його етапах. Ці функції має виконувати віртуальне середовище навчання, природною надбудовою над яким є система моніторингу й управління. До складу програмно-педагогічних засобів ЕЗОП входять віртуальні навчальні об'єкти, що становлять його змістове наповнення, та об'єкти, що дають змогу організувати роботу користувача.

Тренажерно-контролювальній частині в освітньому середовищі передують ілюстративно-демонстраційний ряд (відео, анімація, інтерактивні моделі), а також максимально структурований і лаконічний статичний ряд (наприклад, у формі опорного конспекту). Інтерактивний візуальний ряд не тільки забезпечує нову якість наочності, а й дає змогу контролювати рівень з'ясування, осмислення і засвоєння пропонованих матеріалів, адекватність цих процесів. Для цього виклад теорії має бути насичений нескладними, але контекстно прив'язаними завданнями, які вимагають активно сприймати, аналізувати й узагальнювати навчальну інформацію. Помилки у відповідях є приводом повторно пройти матеріал, його додатково осмислити.

Інтерактивні локально-дослідні моделі (модельні лабораторні стенди) і модельні конструктори не просто продовжують ілюстративно-демонстраційний ряд, а сприяють розвитку мислення,

самостійності, навичок дослідження, формування модельного знання. Працюючи з моделями (як доповненням до лабораторного практикуму), здобувачі здійснюють у режимі діалогу такі форми діяльності, як спостереження, зіставлення, узагальнення, вибір, аналіз результатів, пошук умов для реалізації поставленого завдання, конструювання ситуацій та систем. Це особливо важливо для самостійних, ініціативних здобувачів, яким робота з тренажерами здається рутинною, але корисною. Водночас для слабких, непідготовлених здобувачів робота з моделями зазвичай малозрозуміла і складна, тому під час модельного практикуму викладач повинен докласти значних зусиль, щоб організувати ефективну роботу здобувачів, бажано в аудиторному варіанті.

Отже, функції віртуального освітнього середовища тісно пов'язані з функціями, що входять до складу віртуальних навчальних об'єктів, насамперед найбільш складних – інтерактивних моделей і побудованих на їх основі інтерактивних завдань і тренажерів. Створення та впровадження запропонованої схеми віртуального освітнього середовища навчання сприятиме покращенню надання якісних освітніх послуг у ЗВО на базі інформаційно-комунікаційних технологій.

На рис. 1 автори пропонують схему віртуального освітнього середовища НУВГП, яка складається з внутрішнього та зовнішнього віртуальних освітніх середовищ.

Внутрішнє освітнє середовище, на думку авторів, може містити: електронну платформу навчання, електронну бібліотеку університету, систему управління освітнім процесом у локальній мережі, електронні курси тощо, доступні через сайт університету.

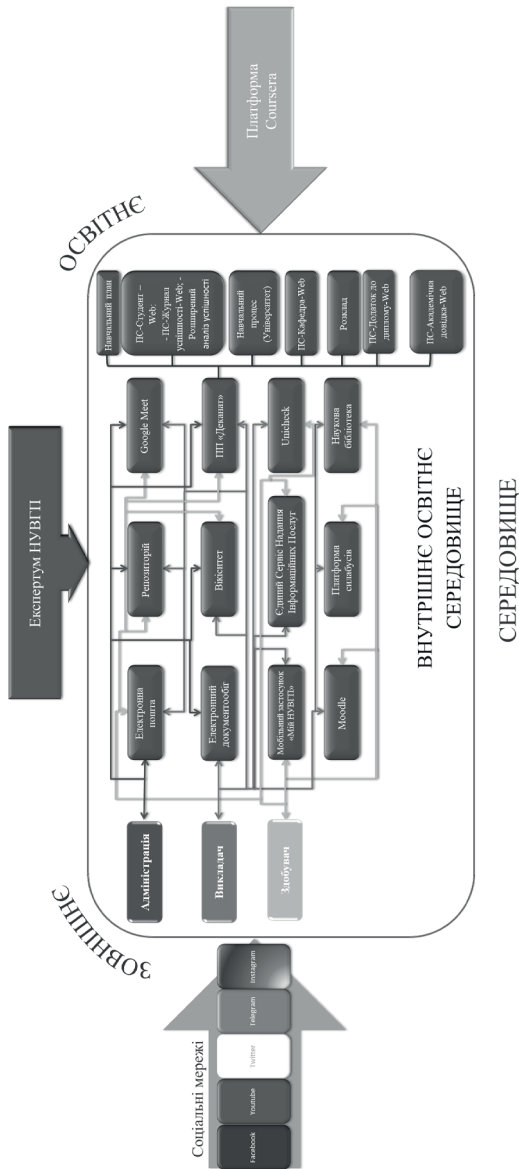

Рис. 1. Схема віртуального освітнього середовища НУВГП

Зовнішнє віртуальне освітнє середовище передбачає: дистанційні курси від провідних університетів, соціальні мережі («Фейсбук», «Телеграм», «Твіттер» та ін.) тощо.

Обговорення здобутих результатів

Віртуальне освітнє середовище НУВГП – це система, яка об'єднує обладнання, програмне забезпечення та мережу задля обслуговування різних суб'єктів, що беруть участь в освітньому процесі. Характеризуючи віртуальне освітнє середовище нашого закладу загалом, варто виокремити два аспекти в його роботі: адміністративно-управлінський і навчальний. Адміністративні засоби середовища покликані забезпечити інформаційну підтримку управління роботою навчального закладу. Базовим адміністративним компонентом є АСУ «Університет», яка містить сукупність модулів для підтримки та координації роботи окремих структурних підрозділів університету: кафедр, навчально-наукових інститутів, навчально-методичного відділу, приймальної комісії, відділу аспірантури тощо.

Окреслимо основні складники віртуального освітнього середовища університету:

1. Віртуальний кампус НУВГП (Virtual tour generated by Panotour, <http://go.nuwm.edu.ua/>) створено на базі системи управління навчанням (Learning Management System – LMS). До його складу входить сукупність засобів для взаємодії учасників, реалізованих на основі інформаційних і комунікаційних технологій. Головні цілі його використання – створення сучасного освітнього середовища за концепцією е-навчання та умов для реалізації в навчальних методиках переваг

цифрових технологій (можливість віддалено взаємодіяти з учасниками освітнього процесу, централізоване оброблення даних, високі швидкості доступу до даних та їх оброблення, можливість автоматизувати рутинні операції, простота забезпечення підтримкою аудіовізуальними засобами, персоналізація доступу до інформації тощо).

2. Навчальна платформа «Moodle» – це одночасно і система управління навчанням (LMS), і система управління курсами (CMS), і віртуальним освітнім середовищем (VLE), або платформа для навчання, яка надає викладачам, здобувачам та адміністраторам дуже розвинутий набір інструментів для комп'ютеризованого навчання, зокрема й дистанційного. У базовому варіанті підтримує основні процеси розроблення та публікації навчального контенту, управління освітнім процесом та забезпечує засобами моніторингу перебігу процесу й аналізу результатів навчання. Її переваги, на думку вчених, – відносна простота запровадження та відкритість, а також відповідність форматів зберігання даних формам і стандартам, які діють у цій галузі, що забезпечує за потреби можливість міграції як під час вибору серверних платформ, так і роботи з навчальним контентом.

На сьогодні одним з ефективних інструментів організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти НУВГП є технологія «Moodle» (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) – модульне об'єктно орієнтоване динамічне середовище навчання. Під час формування навчального середовища базова версія LMS Moodle була доповнена модулями та суміжними системами, які суттєво розширили її функційні можливості.

Наявна в НУВГП реалізація системи е-навчання «Moodle» дає змогу:

- формувати навчальні курси, зокрема лекційний матеріал, методичне забезпечення, термінологічний словник, засоби тестування тощо;
- проводити дистанційну синхронну й асинхронну взаємодію учасників освітнього процесу за допомогою форуму, чату, умонтованої електронної пошти, файлообмінника, системи повідомлень і оголошень;
- проводити аудіо- та відеолекції, відеоконференції та вебіари на основі Google Meet;
- вести журнал успішності й автоматизовано формувати заліково-екзаменаційні відомості на його основі;
- забезпечити формування та публікацію рейтингів успішності здобувачів.

Автентифікація користувачів системи е-навчання відбувається на основі централізованого LDAP-сервера, який містить єдину базу даних користувачів для LMS Moodle, доступу до ресурсів електронної бібліотеки НУВГП та електронної пошти. Це дає можливість реалізувати принцип єдиного входу у віртуальне освітнє середовище університету.

Для взаємодії адміністративного компонента з навчальним середовищем на базі навчальної системи «Moodle» розроблено інтерфейсний модуль для обміну інформацією. Зокрема, з АСУ отримують дані про контингент здобувачів, навчальні та календарні плани, у зворотному напрямі надходить інформація про успішність проходження поточних, модульних і підсумкових контролів.

Щоб розширити можливості базової версії системи «Moodle», Інформаційно-обчислювальний центр університету розробив і впровадив низку додаткових модулів:

- календар подій;

- єдина база знань Help Desk;
- електронний документообіг;
- корпоративна пошта, базована на Google Gmail, складнику хмарного комплексу «Google для освіти»;
- хмарна система Google – модуль імпорту навчального матеріалу з документів Microsoft Word;
- модуль тестування знань за адаптивними алгоритмами (Computerized adaptive testing – CAT);
- модуль та відповідний йому сервер автоматизованої перевірки автентичності навчальних робіт здобувачів вищої освіти, навчальних і навчально-методичних матеріалів (модуль Unicheck);
- модуль взаємодії з сервером відеоконференцій Google Meet.

3. Важливим інструментом для розвитку спільноти університету є сервіс MediaWiki (– енциклопедія «Вікіситет». Середовище на основі MediaWiki використовують в університеті для колективної роботи над формуванням інформаційних ресурсів, мережевого накопичення і безпосереднього обміну інформаційними ресурсами, а також для проектної діяльності.

4. Управління бібліотечними процесами відбувається на основі автоматизованої інформаційно-бібліотечної системи «УФД/Бібліотека», яка забезпечує автоматизацію основних виробничих циклів, а саме:

- відбір документів за різними ознаками, перегляд бібліографічних описів, відомостей про наявність електронних копій;
- каталогізація видань, створення аналітичних описів, підготовка бібліографічних довідок і покажчиків;
- комплектування бібліотеки, облік та аналіз стану фонду, облік книговидачі та переміщень літератури;

- пошук видання в електронному каталозі;
- обслуговування читачів: замовлення, видача та повернення літератури.

5. Основою системи підтримки навчальної та наукової діяльності в НУВГП слугує інституційний цифровий репозиторій, базований на програмному забезпеченні EPrints 3 (<http://ep3.nuwm.edu.ua/>).

Найважливіші можливості інституційного репозиторію такі:

– збереження та опублікування у відкритому доступі різних даних – книг, статей, тез, препринтів, матеріалів конференцій, фото-, відео- та аудіоматеріалів, наборів дослідницьких даних, засобів візуалізації та симуляції, навчальних об'єктів, кваліфікаційних робіт тощо;

– розвинуті можливості повнотекстового пошуку й ієрархічного перегляду за фондами (зібраннями), авторами, назвами, ключовими словами та датами публікації і подання;

– система колективного наповнення, редагування та рецензування з розподіленням прав;

– керування авторськими правами поданих матеріалів (копія авторського договору супроводжує кожен поданий матеріал).

6. З погляду освітнього процесу базовою одиницею є електронний навчальний курс (ЕНК), опублікований у середовищі «Moodle». ЕНК – потрібний і достатній для засвоєння навчальної дисципліни комплекс навчально-методичних матеріалів та освітніх послуг, створених для проведення освітнього процесу та вивчення навчальної дисципліни з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. ЕНК з уніфікованою в межах університету структурою містить анотацію, силабус, теоретичний матеріал, додатковий матеріал (книги, приклади робіт, мультимедіа-файли тощо), словник, сукупність тестів (вхідний, модульні, підсумкові).

7. Поширеним засобом оцінювання знань є тести. Тестування проводить Навчально-науковий центр незалежного оцінювання (ННЦНО) НУВГП (<https://cutt.ly/unFdXu>).

Під час проведення підсумкових контролів перевагу віддають адаптивним тестам, використання яких дає змогу збільшити точність вимірювання рівня знань. ННЦНО проводить поточний (модульний) та підсумковий контролі навчання здобувачів вищої освіти університету в навчальній системі «Moodle».

8. Найважливішим у структурі є модуль «Unichек» і відповідний йому сервер автоматизованої перевірки автентичності, за допомогою якого перевіряють навчальні роботи здобувачів вищої освіти, навчальні й навчально-методичні матеріали, використовувани в освітньому процесі.

9. Онлайн-майданчиком для взаємодії викладачів, абітурієнтів, здобувачів вищої освіти, керівників освітніх програм, працівників структурних підрозділів і керівництва університету є вебплатформа «Силабус». Переглянути матеріали наявних силабусів можна у вільному доступі за покликанням: <https://syllabus.nuwm.edu.ua>

10. Мобільний застосунок або додаток – програмне забезпечення, призначене для роботи на смартфонах, планшетах та інших мобільних пристроях. Це офіційний мобільний додаток для Android 4+, кишеньковий органайзер, що дублює інформацію з ПС-Студент із додатковими можливостями (<https://cutt.ly/7mi1ZHm>).

11. Для працівників університету наявний електронний кабінет із відповідними корпоративними інструментами (рис. 2), увійти до якого можна шляхом автентифікації в інформаційній системі.

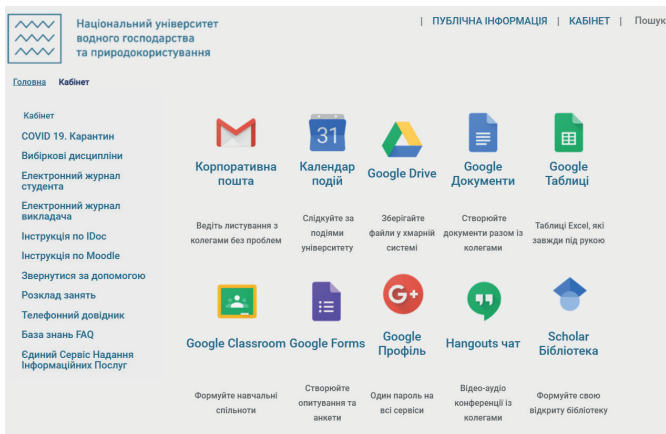

Рис. 2. Корпоративні інструменти електронного кабінету працівника НУВГП

Такий автоматизований підхід відкриває нові можливості для здобувачів, викладачів та адміністрації, а також може створювати певні труднощі (Puzhevich 2020).

Переваги та недоліки віртуального освітнього середовища подано в табл. 1.

Ідеальний спосіб уникнути труднощів – поєднати інтернет і традиційну освіту. Поєднуючись, вони надають здобувачам і викладачам лише найкращі можливості, роблячи процес навчання максимально ефективним:

- спілкування здобувачів із викладачами залишається активним, отже, більш ефективним і залученим;
- процес навчання розширюється за допомогою інтерактивних онлайн-заходів і додаткових матеріалів для поглиблення знань;

Таблиця 1

Віртуальне освітнє середовище

<i>Переваги</i>	<i>Недоліки</i>
- гнучкість часу (можливість узгодити навчання з іншими планами та заходами);- доступність (немає потреби відвідувати навчальні аудиторії; робить якісну освіту доступною для людей з обмеженими можливостями);- спрощення управління процесом навчання (допомагає керувати адміністративною роботою, відстежувати успішність здобувачів, їхню активність і рівень залучення; простіше проаналізувати ефективність поточної навчальної програми й оновити її за потреби);- більше навчальних матеріалів;- залучення до діяльності в інтернеті (надає освітню дорожню карту з онлайн-тестами, відео та подкастами).	- нижча якість комунікації (заважає здобувачам розвивати комунікативні навички та навички вирішення конфліктів, яких вони потребуватимуть у реальному житті);- вимагає високого рівня самодисципліни та мотивації;- відсутність практики;- відкладені відповіді;- не для всіх місцевостей;- вимагає інвестицій (навчальний заклад: система повинна бути обрана з наявних рішень або розроблена з нуля, персонал повинен адаптуватися до нових способів організації навчального процесу; здобувачі: наявність персональних комп'ютерів та постійного доступу до інтернету).

- здобувачі можуть отримати більше індивідуальних навчальних програм відповідно до їхніх темпів навчання та інтересів;
- завдання можна подавати та коментувати в інтернеті;
- здобувачам легше надолужити пропущені заняття;
- викладачі отримують комп'ютерну допомогу в плануванні занять та управлінні всіма пов'язаними з ними діями.

Висновки

Отже, підсумовуючи, варто зазначити, що віртуальна реальність має важливе практичне значення в житті сучасного суспільства. З розвитком цивілізації люди дедалі частіше спілкуються на рівні опосередкованого віртуального інформаційного контакту. На технологіях віртуальної реальності нині ґрунтується чимало видів суспільної діяльності. Перенесення, наприклад, знань, умінь і навичок чи нового досвіду з однієї реальності в іншу може відігравати значну роль у розвитку людини. Усе це змінює людину та її бачення світу. Віртуалізація змінює людський спосіб життя, створюючи натомість новий – штучний. Прийняття багатоваріантних шляхів розвитку суспільства та процесів, що відбуваються в ньому, підводить сучасну людину до свідомого використання віртуального простору для побудови моделей майбутнього та прогнозування.

Віртуальне освітнє середовище НУВГП сформоване як системно організоване вебсередовище е-навчання у вигляді поєднання ЕНК навчальних дисциплін, програмного забезпечення для управління вебресурсами, засобів взаємодії суб'єктів е-навчання та засобів моніторингу й управління е-навчанням.

Вивчення структури та процесів організації і проведення численних онлайн-курсів у вищій освіті дало змогу виявити базові характерні елементи сучасного дистанційного курсу, а саме:

- 1) комплекс коротких відеолекцій, інтерактивних завдань, тестів, додаткових матеріалів;
- 2) педагогічне спілкування суб'єктів освітнього процесу через засоби комунікацій інтернету;
- 3) віртуальні лабораторії та симулятори в технічних і економічних дисциплінах;

4) ідентифікація того, хто навчається, під час оцінювання результатів навчання (онлайн-прокторінг).

Оскільки технології надалі будуть розвиватися, підходи до навчання змінюватимуться задля кращого залучення сучасного здобувача. Нові інновації завжди не за горами. Гнучка та сумісна онлайн платформа дасть змогу легко розширити й інтегрувати нові технології, коли вони з'являться, що уможливить масштабувати наші навчальні програми на роки вперед. Це підтверджують слова американського вченого Мітію Каку: «Онлайн-система освіти тільки зароджується, її треба коригувати. Але вона розвивається і вдосконалюється доволі швидко і, безумовно, саме за нею освіта майбутніх 50 років».

Література:

1. *Building a Modern Virtual Learning Environment (VLE)*. (2020). <https://ethinkeducation.com/blog/building-a-modern-virtual-learning-environment-vle/>
2. *Facebook Guide for Educators. A Tool for Teaching and Learning*. (2013). UK, London: The Education Foundation, 17 p.
3. Puzhevich, V. (2020). *The Use Of Virtual Learning Environment In Education*, <https://scand.com/company/blog/the-use-of-virtual-learning-environment-in-education/>
4. Волинець В. (2016). Віртуальна реальність у соціокультурному просторі сучасності. *Культура України*, Вип. 52, С. 120-128.
5. Гриб'юк, О. (2013). *Віртуальне освітнє середовище як інноваційний ресурс для навчання і дослідницької діяльності студентів*, <https://lib.iitta.gov.ua/1115/1/Grybyuk-tezy.pdf>
6. Попадюк С., Скуратівська М. (2017). Методологічні засади використання освітньої концепції «перевернуте навчання» у вищій школі, *Педагогічні науки*, Т. 3, № 76, С. 149-154.
7. Скуратівська М., Попадюк С. (2018). Віртуальне освітнє середовище як інноваційна складова навчального про-

цесу у вищій школі, *Педагогічні науки*, Вип. 80, Том 2, С. 251-256.

8. Смульсон М. (2015). Психологічна характеристика віртуального освітнього простору, *Наука і освіта*, № 10, С. 10-15.

9. Шадських, Ю. (2012). Еволюція смислового значення поняття «віртуальна реальність», http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/13679/1/14_73-78_Vis723Filosofiya.pdf

TOWN AND GOWN 2.0: SYNCHRONIZATION OF THE STRATEGIC DEVELOPMENT OF THE UNIVERSITY AND THE CITY¹

Dmytro Shevchuk

“Town and Gown” is a metaphor that can often be found in the context of academic culture. Almost from the beginning of the university as a cultural institution that arose in the Middle Ages, this expression denoted two communities formed in university towns. The first was the community of citizens, and the second was the academic community. Conflicts and confrontations often arose between them. There is even a joke in Ostroh that the city was one of the most developed in Ukraine in the early modern era. And this was until Prince Ostrozkyi decided to create an Academy, and students appeared in the city. Of course, the influence of students on the decline of Ostroh is just fiction. After all, the Ostroh Academy of the late 16th and early 17th centuries played an essential role in establishing the city as a cultural and

¹ Першопочатково стаття була опублікована українською мовою в науковому збірнику *Інноваційний університет і лідерство: проект і мікропроекти – V*. Див.: Шевчук, Д. (2021). Town and Gown 2.0: синхронія стратегічного розвитку університету і міста, в: *Інноваційний університет і лідерство: проект і мікропроекти – V*, ред. Т. Фініков, Р. Сухарські, Варшава, С. 71-81. Переклад Катерини Худоби.

intellectual center in Eastern Europe. In general, “Town and Gown” relations were not necessarily characterized by conflicts. Turning to history, we can cite many cases of cooperation and manifestations of the city’s desire to have its university and become a university city.

A clear example is the city of Leiden, where a university was founded in 1575. The city withstood the siege of the Spaniards in the Eighty Years’ War, and William I of Orange decided to reward the townspeople somehow. They could ask the lord for various privileges for themselves but instead, they asked to find a university in their city. This is how the oldest university in the Netherlands appeared.

In the modern era, the times of confrontation between the city and the mantles have long passed. We can increasingly observe the desire to establish cooperation. As researchers of city-university interaction (e.g., John Goddard and Paul Vallance) point out, the separation of the university from the city is potentially inherent in the idea of the “academic campus.” Still, it can lead to tensions with the university’s public mission, which is directed toward interaction with communities located next to the university community (Goddard & Vallance 2013, p. 11). On the other hand, modern cities always face new challenges connected with the outflow of human resources, the need to modernize urban infrastructure, economic crises, the transformation of the economy because of the establishment of the information paradigm, etc. Therefore, cities are aware of the importance of the university that is located in them. Cities with a university within their borders have an excellent opportunity to ensure the creation of proper conditions for the university’s prosperity and thereby help stop the wave of urban decline (*Town meets gown* 1995). After all, the appearance of students in the city who use services, buy goods, and rent housing can

revive the town's economic development. That is why in the title of the article, I put forward a slightly changed metaphor about the city and gowns – town and gown 2.0. Turning to the characteristic notation of software versions, which indicates the updating of programs, I want to focus on the fact that the relationship between the city and the university is constantly updated. As a result, a kind of synchronization of their strategic development should occur. Such synchronization should determine directions of cooperation, mutual support in the implementation of strategic goals, and coordination of interests of both parties. The city should take into account the interests of the university, becoming a safe and comfortable space for studying and conducting research (to determine the attractiveness of the city for students, you can take the criteria specified by the QS Best Student Cities ranking – for example, the availability of education, the activity of employers, etc.). The university should enrich the towns' social, cultural, and intellectual capital, directing its research efforts to create science-intensive projects that will stimulate the town's development (its infrastructure, services, entrepreneurship, etc.). As James Ransom notes, universities can be considered “anchor institutions.” The researcher writes that Universities in cities are often described as “anchor institutions” and sometimes as “civic” universities. Collectively, universities should be seen as “connecting anchors” that can collaborate with cities to bring together the local, national, and international. Almost all universities have in their name the city or region in which they are based. Along with other anchor institutions, such as hospitals and significant museums, universities are deeply embedded in the local economy, play a crucial role in coordinating and supporting economic activity, and have a significant social link with the local community (Ransom 2015).

Universities as anchor institutions play an essential role in urban projects that seek to design the future of cities. All university prerequisites will become the drivers for the development of cities if they focus on the production of innovations.

James Ransom states that universities and city leaders need to work together in planning for the future city. Universities can act as “connective anchors” – coordinating economic and social developments at the local, regional and international levels and connecting these levels. Cities should aim to be both ‘smart’ and adaptable, with universities educating a creative and highly skilled workforce and partnering with city leaders to use data and technology to improve the urban environment. And the future problems will increasingly be tackled by cities themselves, supported by universities and a more comprehensive system of cities. (Ransom 2015).

To what has been said, it should be added that there is a natural need for universities to seek close ties with the business sector in current conditions. We assume that such connections can be effective and efficient in cooperation between the university and the city, which is highly interested in developing entrepreneurship. As for the university’s position, the search for new forms of collaboration in its activities is conditioned by the change in its status in society due to globalization and the commercialization of social life. In particular, the Polish researcher Jan Boguski writes: “Progressive globalization and commercialization of social life are changing the role and place of the traditional university in the modern world. The weakening of the state’s position as the main guardian of higher education forces universities to search for alternative sources of financing their activities. Under the influence of these changes, universities are transforming into peculiar enterprises,

which, in addition to carrying out educational activities, begin to develop various connections of economic nature with the entrepreneurial sector” (Boguski 2009, s. 27).

Today, more and more voices are being heard about the need to overcome the gap between the university and the city (closing the town and gown gap) (Gill 2014). This bridging of the gap between the city and the university can be interpreted as a strategy for overcoming the divisions experienced by contemporary cities. These divisions in cities are noted, for example, by the famous urbanist Richard Florida (Флорида 2019). He reports that cities today increasingly suffer from economic inequality. The middle class and its neighborhoods are disappearing, and the urban space is splitting into small areas of wealth and large areas of poverty. It creates one-sided, uneven urbanism in which a few superstar cities and a few elite neighborhoods reap all the benefits while other places fail to develop or decline altogether. Because of this, the problem of the new organization of territories is actualized. Today, the “patchwork city” phenomenon can be found more and more often. According to Richard Florida, modern cities instead present a landscape that divides into zones of tightly packed areas of concentrated wealth and larger areas of concentrated poverty that intersperse towns and suburbs. The problem is that the patchwork city is formed due to the accumulation of the thriving creative class, which occupies more attractive places, leaving less livable parts of the town for members of the working and service classes. At the same time, Florida convinces that the crisis should not be perceived fatalistically. The word “crisis” has two meanings: it can describe times of extreme stress, threats, and dangers, or it can indicate a critical turning point that we can use to change and give birth to something new, in this case, new urbanism.

In my opinion, overcoming the “rift” between the city and the university and synchronizing their development strategies can be interpreted as one of the most effective measures for solving the urban crisis in university cities.

It should be noted that the modern city of Ostroh demonstrates the close intertwining of the town and the National University of Ostroh Academy. Moreover, the revival of the Ostroh Academy, which began in the mid-90s of the last century, launched the city’s rebirth. Today, the university is, in fact, the so-called “city-forming enterprise,” the largest taxpayer to the city budget and an employer in the city. The city is aware of the positive influence of the university. In particular, in the *Strategy for the development of the territorial community of the city of Ostroh*, it is noted that “the presence of the National University of Ostroh Academy in the city, its active educational, research, socially useful, international and economic activities not only create additional jobs for the citizens and form the revenue part of the local budget, but also contribute to the innovative development of the city, the establishment of new modern enterprises” (Стратегія... 2017). Also, the SWOT analysis of the external and internal environment of the city of Ostroh identifies as a strong point the location of the National University of Ostroh Academy in the city: “The active educational, research, socially useful and international activities of the National University of Ostroh Academy contribute to improving the image of the city as tourist center; the scientific and intellectual potential of the Ostroh Academy National University contributes to the creation of high competitive advantages and innovative development of the city” (Стратегія... 2017).

When formulating the idea of an academic city and outlining the ways of its implementation, successful cases were considered, demonstrating examples of practical cooperation between the city and the

university. Among Polish academic cities, Warsaw occupies the position of a single leader, as evidenced by the study *Academicity of Polish Cities (Akademickość polskich miast)*, https://pie.net.pl/wp-content/uploads/2019/06/PIE-Raport_Akademickość.pdf). The strategy of the Polish capital envisages intensive cooperation with the academic environment in several priority directions: “responsible community” (this direction includes, in particular, the production of ideas and thoughts aimed at the development of the city, civic education, popularization of various positions and concepts of community life; development of open data, formation of demand for research); “convenient locality” (development of administrative services, support for start-ups, improvement of the quality of life of scientists and students); “functional space” (formation of public space, implementation of eco-solutions); “creative environment” (creating a cooperation network; attracting specialists and leaders to the city; organizing scientific events and popularizing scientific research). During the presentation, the most common and effective forms of cooperation between the city and the academic environment were also presented: research projects, development of academic mobility, publication of scientific and popular science literature, scholarship programs for students and graduate students, competitions of scientific papers, patronage of scientific events.

Another successful case taken into account is the city of Lublin. During the last two decades, this Polish city has made a significant leap in developing the academic environment and the cooperation of its self-government with it. In particular, in 2014-2016, the project *European Eastern University (Europejski Uniwersytet Wschodni)* was implemented here. The essence of this project is the development of Lublin as an academic city. The project

involved, in particular, the transformation of the city's infrastructure to turn it into a convenient environment for learning and conducting scientific research, as well as the city's promotion for students from various regions of Poland and abroad.

The strategy of the National University of Ostroh Academy, which is called *Ostroh Academy – 450*, provides a separate section dedicated to developing cooperation with the city. The document states that a classical university has all the opportunities and grounds to be a center with integrative, innovative, and cultural functions to the greatest extent, to become a subject of innovative policy in all areas of social life. Accordingly, one of the directions of strategic development of the National University of Ostroh Academy is the formation of the space of an academic city, focusing on world experience and realizing its function of social service (*Острозька академія – 450* 2016). The latter is defined as one of the guidelines for the development of the university, which was determined by the academic institution's awareness of its connection with the city: "Social service involves the interaction of the National University of Ostroh Academy with the city, region, and country to support their development, increase civic awareness and political culture of Ukrainian society, as well as related to the support of charitable, social and cultural projects" (*Острозька академія – 450* 2016).

In this context, the strategy defines the university's mission concerning the city (region) – to inspire innovation. The plan of the university envisages:

- promoting the development and improvement of the quality of out-of-school education in the region through the formation of institutions within the structure of the university for scientific and methodological support of out-of-school education and their close cooperation with relevant educational institutions, city, and regional education management bodies;

- active participation of the university in organizing the work of the regional branch of the Junior Academy of Sciences and its components in districts and cities;
- expansion of the directions of cooperation of the Regional Education Monitoring Center created based on the university with secondary education institutions regarding the development of innovative teaching methods, methodical support of educational disciplines, exchange of pedagogical experience, etc.;
- the active participation of the university in the processes of informatization of school education through the creation of a resource center for informatization of education and its involvement in the formation of the foundations of the organization and functioning of the Rivne educational district of informatization of education;
- expansion of the terminology and scope of educational, advisory, information, and educational services that the university provides to the population of the region;
- ensuring implementation of state and regional programs for training, retraining, and advanced training of civil servants, entrepreneurs of small and medium-sized businesses, and unemployed population;
- promoting the creation of regional research centers at the university in the areas of economics and market economy, ecology, political science, historical heritage, psychology, etc., organizing effective interaction of such centers and other university divisions with the relevant structures of local executive power;
- implementation of measures aimed at the formation of national self-awareness and patriotism, an active life position of young people, and promotion of their self-development based on the spiritual heritage of the Ukrainian people;
- preservation, multiplication, and promotion of national cultural traditions through the creation

of a system of cultural and educational centers and 35 units at the university;

- promoting the preservation of the nation. In addition, the National University of Ostroh Academy plans to actively participate in the implementation of socially significant projects for the development of the city and the region, which includes: monitoring and analysis of substantial problems of the city and the region, the interaction of the academic community with authorities and public organizations for the preparation and implementation of joint social, economic and cultural projects; participation in activities aimed at increasing civic activity and democratic culture of the city; volunteer initiative. Creating an academic town based on the cooperation of the city authorities of Ostroh and the National University of Ostroh Academy has an experimental nature in Ukraine. It is designed to demonstrate the potential of the university and the city and their cooperation. Thanks to the “diffusion of cultural innovations,” awareness of the need and possibility of infrastructural, institutional, and social transformations in the city are created in the context of administrative reform in Ukraine (*Острозька академія – 450* 2016).

In addition, one of the ways to implement cooperation between the university and the city is the initiation and implementation of the *TVIR* (*TBIP* in Ukrainian) project – *територія випереджувального інноваційного розвитку* (the territory of anticipatory innovative development). The strategy of The National University of Ostroh Academy also provides for this project. It states that the main idea of creating the Territory of Anticipatory Innovative Development is to promote the development of innovative projects and business ideas of students and young scientists of Ukraine, as well as applied results and IT products, the creation of a network of research laboratories of the university and

other institutions, IT schools and business incubators. It is assumed that the implementation of project activities will have a tangible effect on the socio-economic and social development of the community of Ostroh, leading to the emergence of new types of activities in the field of IT and the creation of employment in the city. As determined by the development strategy of *Ostroh Academy – 450*, the project aims to intensify the IT sphere's development in the city and the region, stimulating the growth of the high-tech IT sector. The concept of the TVIR project involves the creation of the following:

- socio-analytical cluster as a prerequisite for the generation of innovative ideas in the field of information technologies, its activities and project activities should be highlighted on an exceptional web resource;
- a business cluster, which in the future will make it possible to work with the unique economic and legal conditions of the financial entities operation in the Ostroh city, to create a business incubator, as well as to organize an annual forum of ideas, a competition for innovative and creative startup projects of young people with opportunities for their further development commercialization in the business or social sphere;
- management cluster, which in the long term will provide for the formation of an innovative model of city territory management;
- a scientific cluster to support business incubator and management cluster projects, a network of research laboratories and centers based on the National University of Ostroh Academy, an IT school, and a business school in the city, in particular through the creation of an innovative education laboratory for the formation of the city's intellectual capital;
- a cultural cluster for the formation of modern Ukrainian identity and support of the image of the city

as an innovative territory favorable for IT business, as well as the initiation of a particular program of book printing, museum affairs, and tourism to popularize the historical heritage of the city of Ostroh and the Ostroh Academy. In addition, this project provides for the formation of a comfortable environment for meetings of enterprising people of various profiles as a place for the organization of tourism in the region, in particular for holding conferences, forums, and presentations for discussing modern trends and promising areas of activity in the IT sphere (*Острозька академія – 450* 2016).

In the context of the development of the idea of an academic city, special attention should be paid to the intensification of cooperation between the university (the National University of Ostroh Academy) and the city (the city of Ostroh) through the development and implementation of a system of administrative, scientific, popularization activities that will contribute to the strategic development of both sides.

The implementation of this idea, on the one hand, involves the forwarding of directions that are currently being implemented (for example, the university's contribution to the development of the city's social capital by involving active and creative students and graduates in local self-government, cultural projects in the city, etc.; joint development of cultural capital of the city through the implementation of projects such as the festival *Ostroh-Renaissance*; research in the field of Ostroh historical and cultural heritage studies). On the other hand, the project envisages the initiation of new areas of cooperation between the city and the university (for example, the creation of the "research exchange" of Ostroh, which should connect entrepreneurs and scientists of the city to create a business based on the results of scientific research, holding a forum of academic towns).

The Covid-19 pandemic and a full-scale war made adjustments to the implementation of the project aimed at developing the idea of an academic city in Ostroh. In particular, it was not possible to fully realize the vision of synchronizing the development strategies of the city and the university. The transformational processes associated with expanding united territorial communities and changing local authorities were also added. Although, it should be emphasized that the idea of realizing the concept of an academic city and synchronizing the development strategies of the city and the university is not a matter of several years. It is essential to update the problem of cooperation between the city and the university at every opportunity and lay the foundations for its intensification. That is why the development of the project Town and Gown 2.0: the strategic cooperation between university and city in V4 and Ukraine, which is focused on studying the experience of the Visegrad Group countries regarding positive practices of collaboration between the city and universities and bringing this experience to Ukraine, became a natural component of the realization of the idea of an academic city. This project allowed getting acquainted with the possibilities of transforming the urban environment and changing it to the needs of an academic city, creating a creative cluster of cities, cooperation between the city and the university on the development of innovation centers, the formation of a safe urban environment for learning and conducting research. Thus, we are starting a new stage in creating the academic city of Ostroh by establishing close strategic cooperation between the city and the university.

References:

1. Boguski, Jan. (2009). Od uniwersytetu tradycyjnego do uniwersytetu przyszłości, *Nauka i Szkolnictwo Wyższe*, Nr 1/33, s. 25-33.

2. Gill, J. (2014). *Closing the 'town-gown' gap*, <https://www.timeshighereducation.com/comment/leader/closing-the-town-gown-gap/2014707.article>
3. Goddard, J., Vallance, P. (2013). *The University and the City*, London: Routledge.
4. Ransom, J. (2015). *Future of Cities: Universities and Cities*, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/477295/future-cities-universities.pdf
5. *Town meets gown* (1995), <https://www.timeshighereducation.com/features/town-meets-gown/97077.article>
6. *Острозька академія – 450*. (2016). Стратегія розвитку Національного університету «Острозька академія» на 2017–2026 рр., [https://www.oa.edu.ua/publik_information/Ostrozka%20академія%20\(стратегія\)_done2edit.pdf](https://www.oa.edu.ua/publik_information/Ostrozka%20академія%20(стратегія)_done2edit.pdf)
7. *Стратегія розвитку територіальної громади міста Острог*. (2017). <https://www.ostroh.rv.ua/city/strategy2028>
8. Флорида, Р. (2019). *Криза урбанізму. Чому міста роблять нас нещасними*, Київ: Наш формат, 320 с.

THE IMPACT OF THE UNIVERSITY ON THE CIVIL SOCIETY DEVELOPMENT

Roman Shulyk, Yuliia Shulyk

University in a democratic paradigm

The democratization of post-Soviet Ukraine in the early 90s of the 20th century led to a change in the socio-political paradigm. From a relatively monolithic environment where all spheres were controlled by a rigidly hierarchical «authority», Ukrainian society gradually reformatted into a social state with clearly distinguished private and public spheres, the sectors of business and civil society gradually raised beside the governmental. Higher education establishments, getting rid of the strict framework of state regulation, stood out as a separate (although still state-dependent) category of institutions. Universities found themselves at the crossroads of developing their own identity in terms of a newly formed social paradigm requiring them to balance among key sectors of the public sphere. Under such circumstances, they were forced to form strategies for their own development and positioning, taking into account local, regional, national and international context and contributing their resource and intellectual base for the most effective solving of applied problems in various spheres and at various levels.

The concept of civil society is considered within various social sciences and does not have a single definition, however, by distinguishing the contact

points in terms of various scientific methodologies, we can conclude that it is predominantly described as a sector of non-state social relations that articulates the aspirations of individual social groups. Specialists of The United Nations University Institute on Comparative Regional Integration Studies (UNU-CRIS) V. Heinrich and L. Fioramonti note that civil society is a plane outside the family, the state and the market, within which people unite for the realization of common interests (Fioramonti L., Finn Heinrich, 2007). People use this space to join, discuss, consolidate aspirations and form tools and means of influencing the external environment.

The American researcher L. Diamond determines civil society as an important factor of democratization. In the context of public communications it plays a number of roles:

- contributes to the structuring of numerous communication channels (regardless of political parties) in order to formulate, concentrate and represent the interests of certain social groups;
- generalizes broad spectrums of interests that often overlap and, thereby, mitigates the fundamental polarization of political conflicts;
- promotes constructive discussion and improvement of existing democratic institutions and procedures;
- disseminates information en masse, providing opportunities for citizens to collectively represent and protect their interests and values;
- provides information and understanding of innovation processes, in particular economic reforms of democratic states;
- contributes to the development of citizens' respect for the state and encourages constructive interaction with it through enlightenment, strengthening of accountability, responsibility, meaningfulness and

efficiency, and as a result the legitimacy of the political system (Diamond 1999).

Modern universities all over the world directly and indirectly influence the dynamics of economic, industrial and social development of countries as a whole and individual regions/communities in particular. Universities become instruments of economic growth through knowledge production, innovation transfer and capitalization processes (Kivistö & Tirronen, 2012). Based on the analysis and comparison of the experience of Great Britain, Sweden and Austria regarding the universities' involvement in regional development, a group of researchers singled out four key models of university development, which allow to achieve a significant impact on the regions' development: the entrepreneurial university model (a model in which the commercialization of knowledge, the regulation of intellectual property rights, the creation and support of scientific parks and other institutions contributing to the adaptation of scientific knowledge become important); a model of partnership between universities and industrial institutions (the model involves the development of joint and contract research, consulting, communication with practitioners, universities' integration into regional clusters and innovation incubators); the model of new knowledge production (the model envisages the contribution of universities to the solution of acute social problems and the development of interactions with a wide range of non-scientific subjects, which is supported by state funding of interdisciplinary and transdisciplinary research); the model of active participation of the university (the university performs various roles: social, political and public, contributing to the deep integration of universities into innovative networks and the development of regional development policies) (Tripl, Sinozic, Lawton Smith 2014: 12).

The need for cooperation between universities and civil society is described in the project of Austrian experts «Competencies for balanced socio-economic development», where it is noted that in order to promote balanced socio-economic development, it is necessary not only to introduce new methods of teaching and learning, but also to ensure close cooperation between universities, business and public organizations. This project substantiates the main principles of balanced development (holistic approach, systemic understanding of organizations, transdisciplinary approach, transformation orientation), and proposes a number of cooperation formats for the balanced development of regions, in particular: learning through engagement (volunteering, public works), joint research projects, entrepreneurial projects, case studies on sustainable development, sustainability screening, internships, case study tours, lectures from business representatives (Ambros & Biberhofer, 2018).

Particular attention to the role of the university in society was paid within the Great Charter of Universities, which emphasizes: «The task of universities to spread knowledge among new generations presupposes that in today's world they must also serve society as a whole and that the cultural, social and economic future of society requires, in particular, a significant contribution to further education» (Magna Charta, 1988). According to the Paris Communiqué, Ministers of the European Higher Education Area recognize the importance of strengthening the role of higher education in «ensuring a sustainable future for our planet and our societies» (Paris Communiqué, 2018).

In the context of the Ukrainian educational paradigm, recognition of the importance of civil society is evidenced by the fact that the following general competence was included in all standards of higher education at the

bachelor's level: «The ability to realize one's rights and responsibilities as a member of society, to be aware of the values of civil (free democratic) society and the need for its sustainable development, the rule of law, the rights and freedoms of man and citizen in Ukraine». According to Professor Ryabov, civic education should be a part of the conventional educational system and is designed to form a citizen who will be characterized by: 1. A sense of dignity, respect for one's rights and the ability to protect them. 2. The ability to think critically, to be demanding towards the authorities. 3. Commitment to democratic values. 4. Political competence and education. 5. Knowledge, recognition and compliance with laws. 6. Tolerance and willingness to find compromises. 7. Participation in joint affairs (active citizenship) (Рябов 2004).

It is significant that, in addition to scientific research, the number of scientists, students, and Nobel laureates, ratings have appeared that reflect the influence of universities on the development of society. Thus, in 2022, the Times Higher Education impact ranking of universities evaluates the activities of 1,438 institutions from 108 countries in achieving the UN Sustainable Development Goals (Impact Rankings 2022). The rating takes into account indicators in the following areas: research, stewardship, outreach and teaching. In 2022, 25 Ukrainian universities were included in this rating (positioned from 401 to 1001+ rating). The U-Multirank rating compares the results of more than 1,600 universities in the world in five areas: teaching and learning, research, knowledge transfer, international orientation and regional involvement (91 Ukrainian universities are included in the 2022 rating). The UI GreenMetric World University Ranking determines the policies of universities in the field of green campus and balanced development, drawing the attention of university leaders and other stakeholders

to combat global climate change, conserve energy and water, recycle waste and implement green transport (in 2021, the rating was formed for 956 universities from 80 countries, where 18 Ukrainian universities are represented). The criteria in terms of this ranking are: Setting and Infrastructure (SI), Energy and Climate Change (EC), Waste (WS), Water (WR), Transportation (TR), and Education (ED). The role of universities is evaluated according to the measures of accommodation organization, training and formation of social responsibility of participants in the educational process.

Accumulating the experience of Western democracies, researcher Tetyana Shlemkevych analyzed the conditions for the emergence and effective functioning of civil society and identified a number of factors, in particular:

- guaranteeing human rights and creating a system for their protection;
- development of political, ideological, cultural and informational pluralism;
- formation of the middle class and creation of conditions for social mobility;
- formation of market relations with the expansion of the sphere of private property;
- increasing the level of individual investments in education and development of science;
- creation of an extensive system of free communication and its means (Shlemkevych 2019)

Summing up, we see the key directions of the university's influence on civil society in:

- consolidation of public assets and formation of an active civic position;
- applied scientific, expert and consulting activities;
- project work aimed at solving applied problems;
- establishment of constructive public communications between various sectors of society and social groups.

Consolidation and active participation

The university is naturally an environment of constructive public activity. Teachers and students actively communicate and interact both in the context of the formal educational process and besides it. The exchange of ideas, the search for new knowledge and the reactualization of the social experience of other environments and generations are important tools of the educational process as well as practical activities aimed at solving applied socially significant problems.

In order to deepen the integration of all stakeholders, the university builds its own value paradigm, promoting it among its employees, students and external environments. Although there is no single universal canvas of university values, most HEIs still articulate the quality of education, innovation, leadership, responsibility, etc. Universities' values are projected onto local communities through the organization of events both for the participants of the educational process and for the external environments, including applicants, parents, business representatives, authorities, and the community. Such events include scientific days/festivals with the presentation of scientific achievements, cultural events (concerts, plays, exhibitions, film screenings, etc.), social events (volunteer events, support for vulnerable social groups, social justice, etc.), educational events (for example, training courses for managers, teachers, etc., summer / autumn / winter schoolings, seminars), sports events, public hearings, etc.

The development of active citizenship and civil society as a whole is facilitated by teaching and learning methods that contribute to the formation of critical thinking and solution finding skills, in particular: holding discussions, round tables, preparing speeches, writing

essays, performing situational tasks that contribute to understanding, the combination of learning with public problems solving and conducting practical classes for broadening the experience of students. Activists, practitioners, politicians, and opinion leaders are often invited to such events, which contributes to better preparation of young people for discussions and shapes attitudes towards community problems. In order to form an idea of the real state of affairs, classes are held not only in the premises of the university but also in the form of excursions, meetings on the basis of local self-government bodies, in other institutions of education, culture, health care, communal economy, etc. The university encourages students to see real problems and find ways to solve them for local communities and the country.

An important aspect of university civic education is the activity of student self-government, which promotes democratic approaches in the context of interaction between the university administration and students, and also contributes to the formation of active citizenship skills. Student self-government unites the student body, organizes and events, protects the rights of the students, raises urgent issues regarding the improvement of the educational process and administration at the university, and introduces new mechanisms of communication in the academic community. In addition to the involvement in self-government bodies, students participate in student government elections which is an important civic education skill for awareness of their responsibility, influence on elections and the role of elections on voters.

Applied science, expert and consulting activities

The reason for the university's emergence in the historical perspective was the demand for open discourse, as well as the understanding that the search for ways to solve problems should be carried out collectively in the community. Scientific and research activities that take place at the university are aimed at identifying and actualizing and solving real social problems. Therefore, an important aspect for cooperation between the university and the city lies in conducting scientific, expert research, providing consultations, which will benefit local communities, society, and the whole country. On the other hand this is an opportunity for the university to implement topical, practically-oriented research. In some cases such research can take place on a grant basis.

The state and local authorities can order the analysis or resolution for certain topics, which deepens the cooperation between the government and the university, and contributes to the practicality of teaching. In the 2000s the improvement of logistics in cities, digitization, the formation of historical and tourist maps, the improvement of the services provision, the communications of authorities, and the introduction of the Smart-city concept became the actual topics.

Creation and implementation of scientific and educational technoparks as an element of higher education is relevant for Ukraine, and reinforced by EU strategies and policies aimed at supporting innovations and startups. Scientific technoparks and areas of innovation (*Strengthening the European Innovation Ecosystem 2020*) should be considered as centers of local innovation ecosystems, they activate knowledge-based work with small and medium-sized businesses, contribute to the investment of foreign high-tech

companies, and facilitate talent attraction. Such technology parks should not only be in the interests of the university for education, but also authorities and local self-government should be interested in the functioning of such institutions, and cooperate with other organizations in the structure of technoparks to effectively solve problems.

Teachers are also experts in various fields of activity. Therefore, the practice of involving them in the discussion of important topics, carrying out examinations of documentation, and projects are an important component for the influence of the university community on civil society.

During the decentralization reform, local self-government bodies in Ukraine developed and adopted strategies for the development of communities and regions [2]. Some of the self-governing bodies commissioned universities to prepare strategies, or involved representatives from universities as stakeholders to determine directions for improvement in the field of education.

However, we believe that scientific, expert and advisory cooperation should be intensified in Ukraine both on the part of authorities and universities.

Project activity

Growth and development of project management and financing is an important direction for Ukraine's education development. In local self-government bodies, the possibility of submitting projects for financing from ministries (especially the State Regional Development Fund of the Ministry of Community and Territorial Development of Ukraine), public-private partnership programs, programs from USAID, UN, GIZ, CIDA, House of Europe, TEMPUS, Fund « Eastern Europe»,

«Innovabridge» Foundation. The rise of the mentioned opportunities contributed to the introduction of project departments, project activity offices or individuals responsible for this direction in local communities and self-governing bodies. Cooperation with such departments is important for universities. For example, cooperation with the Department of Project and Investment Activities of the Ostroh Town Council and the National University «Ostroh Academy» gives students the opportunity to participate in various trainings, competitions, realize the ideas, fulfill students needs, and undergo practice in project activities. Professors become trainers/lecturers in terms of trainings for both students and local community activists («Business Incubator» project).

University students and professors are an asset in communities that can influence local budget expenditures, identify problems that have not been resolved, through participation in local councils, in youth councils at local self-government bodies, when submitting requests to local self-government bodies, participating in public hearings, as well as in submitting projects for financing local budgets. Such projects are aimed at improving community wellbeing, holding social, educational, cultural, and sports events. Since 2014, participative budgeting (a decision-making process with public involvement in management and allocation of funds from the budget) and participatory budgeting (public budget or participatory budget) have been introduced in Ukraine (Балуєва, 2017). All regions of Ukraine already have this experience, the electronic service Public Budget (is fully operational, allowing anyone to register projects, openly review the registered projects, familiarize with the purpose and amounts of money allocated for the project, vote and see the voting results. The local council adopts its

legislation on the public budget/ participatory budget and designs the project competition procedure: there are separate rules for submission, project expertise, and monitoring. Local governments allocate different prizes for individual projects and a specified amount or percentage of the budget for project financing – from 0.1% to 1% of the general budget fund.

It is important that university professors participate in jury committees of such projects, as well as encourage students to write projects and participate in such competitions. It can be either one of the teaching methods - a discipline control method, or a master's or bachelor's project. It should be noted that in recent years in Ukraine, the number of disciplines for students in the direction of project activity has increased, which is also strengthened by the accepted standards of higher education in various specialties.

Individual and team projects are usually the most practical direction in this activity, which gives applicants an understanding of identifying the problem to be solved, finding ways to overcome it, forming a plan, team, budget, etc. Projects are suitable for all specialties according to their areas of action. These can be drawing projects, social projects, design projects, projects to improve logistics, the transport system, educational activities, and others. All these projects have the main thing in common - practical action for the community. It is important to note that for universities to submit projects for funding, it is necessary to comply with the development strategy of the community or region.

Educational clinics and projects that promote learning and help people and the community operate at universities. Examples are legal clinics, medical clinics/centers, business centers, psychological centers, language learning centers, inclusive centers, sociological centers, etc. Applicants thus get practical

experience. It is mandatory to control and manage the activities of such clinics, centers by teachers and involve practitioners in cooperation.

Since 2000, there has been a legal clinic «Pro bono» (*Юридична клініка «Pro bono» НаУОА 2022*) at NaUOA, the areas of work of which are legal counseling from volunteer students and legal educational work. Counseling is carried out under the guidance of mentors of the legal clinic - practicing lawyers, graduates of the university and the clinic. Legal educational work is aimed at raising the level of legal awareness of the population through classes, seminars and legal publications in mass media.

University teachers and students take part in various project competitions, which are implemented for the residents of the community. Examples from the Ostroh Academy National University are the implementation of the «University Support Community» and «Skills Camp» projects in 2022. The social project «University Community of Support» was aimed at helping, psychological, educational and economic support of displaced persons, teachers and students, volunteers, social workers in connection with the war events in Ukraine, carried out by teachers with the support of a humanitarian grant within the framework of the Fund for Humanitarian Support of Ukrainian universities of the International Technical Assistance Project «Academic Integrity and Quality of Education Initiative» (Academic IQ Initiative). «Skills Camp» is a summer camp for teenagers, a series of activities for children aged 12 to 17, most of whom are from the Ostroh community and 30 percent are temporarily displaced persons (*Відбулося відкриття літнього табору для підлітків Skills Camp 2022*). The organizers were students and teachers of the Ostroh Academy National University, who are also representatives of public organizations of various directions in the community.

Establishing constructive public communications among different sectors of society and social groups

Effective communication is a thorough tool for establishing and coordinating constructive interaction between various sectors and environments of society. Thanks to coordinated communication, projects and activities of various profiles can be implemented. Students and teachers provoke public discussions on topical issues, often involving representatives of business, government and civil society.

Communication majors of universities become forges of personnel for local and hyperlocal citizen journalism and press offices, students create and develop local information (quality journalism) media (for example, Ostroh.info in Ostroh), activate groups in social networks, thereby contributing to the awareness of local communities and the popularization of innovative ideas and democratization. Considering the fact that students come from different regions, they bring a fresh perspective to the city of their studies, overlay and compare their own experience and understanding, proposing improvement, and positive changes.

Conclusions

Modern Ukrainian universities, developing their independence from the state, actively seek their niche in society, develop positioning and establish active connections with business, industry, local self-government, and public organizations. Institutions of higher education naturally, thanks to the involvement of the most active representatives of society, become communication hubs within which a public discussion is conducted on the ways of development at the local,

regional, national and global levels. Universities consolidate a public asset and contribute to the formation of an active civic position; conduct applied scientific, expert and consulting activities, implement projects aimed at solving applied problems. We consider these forms of activity to be the most productive and promising in the context of the universities' influence on the civil society development in Ukraine.

References:

1. Ambros, M., Biberhofer, P. (2018). Fostering Higher Education for Sustainability-Driven Entrepreneurship: The CASE Knowledge Platform. *GAIA* 27/(1): 185-187
2. Diamond, L. (1999). *Developing Democracy. Toward Consolidation*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, P. 239–250.
3. Fioramonti, L., Finn Heinrich, V. (2007). *How Civil Society Influences Policy: A Comparative Analysis of the CIVICUS Civil Society Index in Post-Communist Europe*, CIVICUS – World Alliance for Citizen Participation, <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odiassets/publications-opinion-files/224.pdf>.
4. *Impact Rankings 2022*.
5. Kivistš, J., Tirronen, J. (2012). New Elitism in Universal Higher Education: The Building Process, Policy and the Idea of Aalto University. In S. Ahola, D. M. Hoffman (Eds.), *Higher education Research in Finland. Emerging Structures and Contemporary Issues*, Helsinki, <https://www.timeshighereducation.com/impactrankings>
6. Khovrak, I. (2019) The influence of universities on the balanced development of regions: the Ukrainian context. *Ideology and politics*, No. 2 (13), P. 47–66
7. Magna Charta Universitatum. (1988). Magna Charta Universitatum. The Observatory <http://www.magna-charta.org/> (accessed 21 November 2022).
8. Paris Communique. (2018). *Paris Communique*. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2018/06/06/12/paris-communiqueenua2018.pdf> (accessed 21 November 2022)

9. *Strengthening the European Innovation Ecosystem via the enhanced involvement of Science Parks and other Areas of Innovation in the relevant EU strategies, policies and programmes.* (2020). <https://www.iasp.ws/ref.aspx?id=26136&action=show>

10. *The UI GreenMetric World University Ranking.* <https://greenmetric.ui.ac.id/>

11. *The U-Multirank.* <https://www.umultirank.org/>.

12. Балуєва, О. (2017). *Бюджет участі*, <https://i.factor.ua/ukr/journals/bb/2017/august/issue-31/article-29995.html>

13. *Відбулося відкриття літнього табору для підлітків Skills Camp.* (2022). <https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2022/08-08-01>

14. *Громадянське суспільство та громадяни: старі проблеми, нові виклики і перспективи.* (2019). <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan>

15. Стенковка, С. (2022). *Інформаційний фронт: про епоху постправди розповів Роман Шулик*, <https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2022/26-05-02>

16. *Регіональні стратегії розвитку на період до 2027 року*, <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvytku-na-period-do-2027-roku/regionalni-strategiyi-rozvytku-na-period-do-2027-roku>

17. Рябов, С. 2004. Особливості громадянської освіти у формуванні політичної культури перехідного суспільства, <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/8120>

18. *Університетська спільнота підтримки: методичні матеріали проекту* (2022). Ред.: Ю. Шулик, Д. Шевчук. Острог: Вид-во НаУОА, 104 с.

19. Шлемкевич Т. (2019). Інформаційно-комунікаційні чинники впливу на громадянське суспільство в сучасній Україні. *Науковий журнал «Політикус»*. 5. С. 38–43.

20. *Юридична клініка «Pro bono» НаУОА.* (2022). <https://www.oa.edu.ua/ua/resources/probono>

21. Яблонський, В., Андріюченко, Т., Бекешкіна, І. (2018). *Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку: аналіт. доповідь*, Київ: НІСД, 128 с.

УНІВЕРСИТЕТ ЯК ЦЕНТР АНАЛІЗУ ВІДКРИТИХ ДАНИХ

Віталій Лебедюк

Про політику відкритих даних

Запит на відкриті дані з'явився з поширенням інтернету й інструментів електронної демократії наприкінці 2000-х років. Тобто зміна процесів у функціюванні публічної політики стимулювала органи влади переосмислити роль публічних даних. Унаслідок на порядку денному з'являється принцип «презумпції відкритості», який розуміють як постійний і вільний доступ до даних, які збирають органи влади в процесі свого функціювання. Зважаючи на те, що основна функція органів влади – надавати публічні послуги, то формування цільових чи бюджетних програм вимагає аналізу певних даних. Процес вироблення та впровадження політик (*policy*) передбачає дотримання низки атрибутів: ієрархії, повноваження та експертного знання (Колбеч 2004). Тому роль відкритих даних у цьому процесі полягає в підтримці експертного знання та забезпечення можливості різним стейкхолдерам оцінювати й моніторити якість публічних послуг. Ба більше, процес формування політик на національному чи локальному рівні повинен передбачати не тільки залучення різних стейкхолдерів, а й систематичний збір та аналіз відповідних даних (відкритих даних). Органам влади на будь-якому рівні складно

забезпечити підтримку експертного знання в процесі формування політик. І на це є низка причин. По-перше, це брак людського ресурсу, що проявляється через відсутність відповідної компетентності зі збору й аналізу даних. По-друге, це брак аналітичної культури на рівні управлінських процесів. Це не проблема лише в Україні, а й у решті країн світу. Сама природа функціонування органів влади не дає змоги повністю вирішити ці проблеми. Тому в демократичних країнах органи влади залучають різні аналітичні центри (*think tanks*) до аналізу відкритих даних і надання експертних рекомендацій. Упродовж останніх років в Україні поступово змінюється традиційний підхід до ухвалення публічних рішень і все частіше органи влади намагаються співпрацювати з аналітичними центрами в процесі вироблення політик. Одним із ключових стимулів до налагодження такої співпраці й інституційного розвитку аналітичних центрів була програма Міжнародного фонду «Відродження» – «Ініціатива з розвитку аналітичних центрів» (Ініціатива з розвитку аналітичних центрів). Під час реалізації програми загалом були підтримані столичні аналітичні центри. Однак після впровадження адміністративно-територіальної реформи постала потреба інституційно підтримати аналітичні центри на регіональному та локальному рівні. Тому розвиток аналітичних центрів при університетах може певною мірою вирішити проблему сталого використання експертного знання в процесі формування та вироблення політик.

Нормативно-правове забезпечення політики відкритих даних

Доступ до публічної інформації регулює Закон України «Про доступ до публічної інформації»

(Закон України «Про доступ до публічної інформації»), ухвалений 2011 року, який закріплює «порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що становить суспільний інтерес». Однак доступ до публічної інформації можна було отримати тільки шляхом подання відповідного запиту. Звичайно така практика обмежувала прозорість публічних даних і гальмувала процес їх відкритості.

Після Революції гідності в українському суспільстві з'явився запит на прозорість і відкритість у діяльності органів влади. Відтак 2014 року було створено Державне агентство з питань електронного урядування, яке 2019 року трансформовано в Міністерство цифрової трансформації України. Мета створення органу – налагодити та впровадити політику відкритих даних на рівні держави. Такі інституційні зміни спонукали законодавців унести зміни до Закону України «Про доступ до публічної інформації». 2015 року до закону було введено поняття «публічна інформація у формі відкритих даних» і визначено принципи оприлюднення відкритих даних на єдиному державному вебпорталі відкритих даних (Єдиний державний вебпортал відкритих даних). Водночас ключовим етапом у процесі формування та оприлюднення відповідних наборів відкритих даних стало ухвалення Постанови КМУ № 835 «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» від 21 жовтня 2015 року (Постанова Кабінету Міністрів України).

Органи влади мають різну динаміку в процесі оприлюднення відкритих наборів даних. Попри це користь від запровадження політики відкритих даних стає все більш очевидною. Це питання не тільки прозорості та відкритості, а й ефективності органів влади.

Університет і місто: стратегії та практики взаємодії

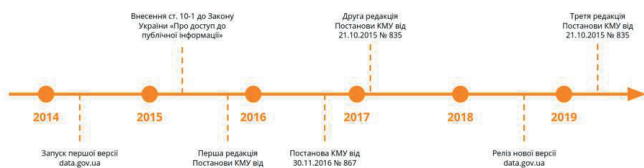

Рис. 1.1. Політика відкритих даних в Україні

Джерело: USAID / UK aid проєкт «Прозорість та підзвітність у державному управлінні та послугах/TAPAS»

Наприклад, дані про рух громадського транспорту в реальному часі є основою для створення мобільних додатків. Дані про чергу дітей до закладів дошкільної освіти, дані про чергу до сімейного лікаря чи дані про наявність певних ліків у медичних закладах дають змогу створювати системи онлайн-запису. Окрім того, органи місцевого самоврядування володіють найрізноманітнішою інформацією: від даних про використання публічних коштів до поіменного голосування на пленарних засіданнях депутатів. Розвиток наборів відкритих даних і робота з ними сприяє більш ефективному виробленню місцевих політик і поліпшує якість життя мешканців громади. Що більше мешканців користується різними сервісами на основі відкритих даних, то більше політика відкритих даних впливає на повсякденне життя.

Політика відкритих даних: випробовування рейтингами

Світова політика щодо відкритих даних спонукала уряд України приєднатися до Міжнародної хартії відкритих даних 2016 року (Розпорядження КМУ).

Приєднання до Міжнародної хартії – це приєднання до клубу джентльменів, які сповідують декілька важливих цінностей: відкритість за замовчуванням, оперативність і чіткість, доступність і використання, порівнюваність і можливість поєднання з іншими даними (інтероперабельність). Станом на сьогодні приєднання до хартії свідчить про активне впровадження неоліберальних реформ у низці країн світу. Починаючи з 2018 року певні набори відкритих даних почали автоматично публікувати на Європейському порталі даних (The official portal for European data). Це зі свого боку сигналізує зовнішнім інвесторам про інклюзивний підхід у системі врядування.

Із 2017 року політику відкритих даних почали активно розвивати на локальному рівні. З-поміж усіх країн світу, які підписали Міжнародну хартію відкритих даних, найбільше міст саме з України (The Open Data Charter). Станом на сьогодні до впровадження принципів хартії на місцевому рівні приєдналися: Львів, Дрогобич, Вінниця, Чернівці, Дніпро, Кропивницький, Тернопіль, Хмельницький, Запоріжжя, Івано-Франківськ, Харків, Маріуполь та Слов'янськ. Аналіз наборів даних на Єдиному порталі відкритих даних свідчить про позитивну динаміку їх оприлюднення на міському рівні. Однак значна частина таких наборів відкритих даних обмежена в кількісному та якісному вимірах. Основною проблемою залишається дотримання структурованого та машиночитного формату даних, що зі свого боку перешкоджає обробленню та якісному аналізу даних.

Попри значні досягнення та певні проблеми в розвитку відкритих даних на локальному рівні Україна посідає лідерські позиції. Низка міжнародних рейтингів дає змогу порівняти прогрес

у сфері відкритих даних на рівні країни. Наприклад, згідно з Барометром відкритих даних (Open Data Barometer) Україна посідає 18-ту сходинку й отримала 47 балів зі 100. Відповідно до міжнародного рейтингу Open Data Maturity з-поміж європейських країн Україна посідає 6-ту сходинку, тоді як 2020 року – 17-ту (Open Data Maturity). Загалом це хороша динаміка, яка вказує на те, що Україна належить до країн, які задають тренди у сфері відкритих даних. З-поміж європейських країн до такої категорії відносять Францію, Ірландію, Іспанію, Польщу й Естонію.

Попри це є внутрішній рейтинг міст щодо якості впровадження політики відкритих даних. Transparency International в Україні формує рейтинг прозорості міст, до якого входить оцінка з рівня впровадження політики відкритих даних (Рейтинг прозорості 100 українських міст та Рейтинг підзвітності 50). За результатами 2021 року містом-лідером обох рейтингів був Маріуполь (91 бал зі 100). Ба більше, аналіз дослідження засвідчив, що зі збільшенням у середньому на 1 бал показника прозорості міста сума залучених інвестицій зростає на 0,04%, що є яскравим сигналом для залучення інвесторів. За результатами дослідження Київської школи економіки щодо впливу відкритих даних на економіку України було виявлено прямий внесок на розвиток економіки на рівні 0,84% ВВП (Методологія оцінки економічного впливу відкритих даних в Україні).

Щоб підтримати політику відкритих даних, 2019 року уряд ухвалив Постанову № 409 про «Порядок щорічної оцінки стану оприлюднення та оновлення відкритих даних розпорядниками інформації на Єдиному державному веб-порталі відкритих даних». Однак підтримка сталого розвитку політики відкритих даних вимагає загального розвитку інформаційної екосистеми не тільки загалом в Україні,

а й у кожному суб'єкті публічної інформації. У цьому контексті ми стикаємося з низкою проблем. З одного боку, часто бракує політичної волі оприлюднювати набори відкритих даних, бо це може викрити недоброчесну поведінку. З іншого, часто бракує фахівців у структурних підрозділах органів влади та відповідної техніки для збирання та оброблення даних.

Як має бути організована робота з даними

Щоб розпочати роботу з відкритими даними, потрібно пересвідчитися, чи підготовлені набори даних відповідають машиночитному формату. Якісні набори відкритих даних повинні відповідати таким критеріям: набір даних повинен бути збережений у форматі електронних таблиць (*xls, xlsx, ods*) або в машиночитних форматах (*csv, json, xml*); набори даних, розміщені у форматі таблиць, повинні бути структурованими (кожна колонка містить лише одну характеристику об'єкта, а кожен рядок має містити лише один запис про спостережуваний об'єкт). Будь-яке додавання заголовків, приміток чи об'єднання комірок шкодять самим принципам підготовки та оброблення даних. Тобто на початковому етапі треба перевірити якість даних, оскільки легковажне ставлення до цієї процедури може призвести до численних помилок, некоректних висновків і затрати ресурсів. Додану вартість відкритим наборам даних додає можливість поєднувати дані з різних джерел, шукати певні аномалії та причиново-наслідкові зв'язки.

Наступний етап роботи з відкритим даними передбачає вибір відповідного до потреб інструменту оброблення та візуалізації даних. Для оброблення даних зазвичай використовують Microsoft Excel,

але великі набори даних вимагають більш розвинутих інструментів (*R*, *Python* та інші). Звичайно, щоб знайти певні девіантні показники чи пересвідчитися в певній взаємозалежності даних, треба володіти певними статистичними знаннями та навичками з оброблення і аналізу даних. Щоб коректно підготувати візуалізацію на основі вихідних даних, варто скористатися путівником (*DataVizProject*). Для побудови статичних та інтерактивних візуалізацій можна використати низку сучасних інструментів, як-от: *Datawrapper*, *Flourish*, *Rawgraphs*, *Power BI*, *Tableau Public* та *Google Data Studio*.

Код ЄДРПОУ	Найменування	Рі-вень	Іден-тифі-катор	Найменування органу ДКСУ
01234567	Департамент містобудування та архітектури	1	52	УДКСУ у м. Івано-Франківську
01234568	Департамент освіти	3	52	УДКСУ у м. Івано-Франківську
01234569	Департамент екології та природних ресурсів	9	52	УДКСУ у м. Івано-Франківську

Рис. 1.2. Приклад організації наборів відкритих даних

Джерело: Єдиний державний вебпортал відкритих даних

Уміння працювати з даними та вміння ними користуватися має спільний знаменник – це загальний рівень цифрової грамотності серед населення. Тому роль закладів вищої освіти в цьому процесі передбачає належну підготовку здобувачів вищої освіти щодо вміння працювати з відкритими даними. Потрібно розуміти, що цінність відкритих даних

не в самому володінні цими даними, а в тому, що на їх основі можна створити різноманітні сервіси та залучити більшу частину мешканців до їх використання. Тільки в такому випадку з'являється синергетичний ефект, де виграють усі стейкхолдери від впровадження публічних політик. Відкриті дані допомагають виробляти доказову політику, базовану на даних. Наприклад, мапа комунального майна, мапа вартості купівлі й оренди квартир, розмір комунальних тарифів і статистики злочинів (*Cityscale*), енерговитрати закладів освіти, якість водних ресурсів, чат-боти з різноманітною інформацією. Подібні сервіси, створені на основі відкритих даних, сприяють підзвітності та прозорості влади, допомагають виявляти корупційні ризики та зменшувати навантаження на місцеву владу. Наприклад, у Сполученому Королівстві розроблено Путівник з етики даних (*Data Ethics Framework*), який регламентує застосування даних під час планування, впровадження та оцінювання публічної політики або послуг. Путівник визначає врахування таких етапів під час роботи з даними: визначення та розуміння суспільної користі й потреб споживачів, відповідність законодавству, якість та обмеження даних, оцінка та наслідки для публічної політики.

Практика збирання, зберігання та вільного використання наборів даних – невід'ємний атрибут сучасного університету. Наприклад, інститут Європейського університету у Флоренції зберігає та розвиває культуру роботи з даними, які вчені створюють у процесі своєї діяльності та під час реалізації проєктів (*European University Institute*). Ба більше, у Гарвардському університеті всі зібрані під час досліджень дані розміщують на університетському репозитарії, до якого забезпечено вільний доступ (*Harvard Dataverse*).

Отже, університети й аналітичні центри при університетах мають відповідний людський ресурс і можуть згуртувати навколо себе інших експертів, що дає змогу створювати основу для сталого забезпечення та підтримки публічної політики. Окрім того, робота з відкрити даними – це не тільки про набори даних, а й про комунікацію на їх основі.

Література:

1. Data Ethics Framework, <https://www.gov.uk/government/publications/data-ethics-framework>
2. DataVizProject, <https://datavizproject.com/>
3. European University Institute, <https://www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal>
4. Harvard Dataverse, <https://dataverse.harvard.edu/>
5. Open Data Barometer, https://opendatabarometer.org/?_year=2017&indicator=ODB
6. Open Data Maturity, <https://data.europa.eu/en/publications/open-data-maturity/2021>
7. The official portal for European data, <https://data.europa.eu/en>
8. The Open Data Charter, <https://opendatacharter.net/government-adopters/>
9. Єдиний державний вебпортал відкритих даних, <https://data.gov.ua/>
10. Закон України «Про доступ до публічної інформації», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
11. Ініціатива з розвитку аналітичних центрів, https://www.irf.ua/program/support_of_think_tanks/
12. Колбеч Г. 2004. *Політика. Основні концепції в суспільних науках*. Київ: Видавництво Києво-Могилянська академія, 128 с.
13. Методологія оцінки економічного впливу відкритих даних в Україні, <https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/11/Open-data-methodology-2021-11-04.pdf>
14. Постанова Кабінету Міністрів України про затвердження Положення про набори даних, які підлягають

Віталій Лебедюк. Університет як центр аналізу відкритих даних ...

оприлюдненню у формі відкритих даних, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF#Text>

15. Рейтинг прозорості 100 українських міст та Рейтинг підзвітності 50, <https://ti-ukraine.org/news/mistavilnyh-lyudej-rezultaty-rejtyngiv-prozorosti-ta-pidzvitnostimist-2021/>

16. Розпорядження КМУ «Деякі питання присєднання до Міжнародної хартії відкритих даних», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/686-2016-%D1%80#Text>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Балацька Ольга, кандидат юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та національної безпеки Національного університету «Острозька академія».

Бойченко Михайло, доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Бойченко Наталія, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика.

Ганаба Світлана, доктор філософських наук, професор, професор кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Глова Ірина, кандидат психологічних наук, начальник науково-дослідної частини Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Гуцук Ігор, доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри громадського здоров'я та фізичного виховання Національного університету «Острозька академія».

Доляняк Юлія, кандидат економічних наук, Волинський національний університет імені Лесі Українки.

Засекіна Лариса, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної та клінічної психології Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Коломечюк Владислав, PhD в галузі економіки, начальник відділу міжнародних зв'язків Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Костюкова Тамара, заступник завідувача навчально-методичного відділу Національного університету водного господарства та природокористування.

Лагоднюк Олег, кандидат технічних наук, доцент, заступник проректора, керівник проекту цифрової трансформації Українського католицького університету.

Лебедюк Віталій, кандидат наук з державного управління, доцент, докторант Львівського національного університету імені Івана Франка.

Лотиш Тетяна, магістр права, аспірантка Національного університету «Острозька академія».

Матусевич Тетяна, докторант кафедри наукової освіти ЮНЕСКО Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, дослідниця Інституту соціальної педагогіки та підтримки сім'ї Краківського педагогічного університету.

Павліха Наталія, доктор економічних наук, професор Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Пасічник Ігор, доктор психологічних наук, професор, ректор Національного університету «Острозька академія».

Пурхля Яцек, доктор габілітований, професор, дійсний член Польської академії наук і мистецтв, керівник кафедри економічної та соціальної історії

Економічного університету в Кракові, а також керівник Інституту європейської спадщини Міжнародного центру культури. Голова Ради Ягеллонського університету. Віце-президент Europa Nostra. Почесний доктор (Doktor honoris causa) Національного університету «Львівська політехніка».

Реверс Ева, доктор габілітований, професор, керівник кафедри культурних міських студій Інституту культурознавства Університету імені Адама Міцкевича в Познані.

Сайнс де Баранда Андухар Клара, професор кафедри комунікації, директор Інституту гендерних досліджень Мадридського університету Карлоса III.

Скиба Микола, історик, культурний антрополог, керівник відділу розвитку Харківської школи архітектури, експерт з освіти Українського інституту майбутнього.

Туровська Галина, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці та безпеки життєдіяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

Харчук Олександр, заступник Острозького міського голови з питань діяльності виконавчих органів, Острозька міська рада.

Харчук Юлія, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту, помічник ректора з освітнього менеджменту Національного університету «Острозька академія».

Цимбалюк Ірина, доктор економічних наук, професор Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Шевчук Дмитро, доктор філософських наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Національного університету «Острозька академія».

Відомості про авторів

Шевчук Олександр, PhD в галузі культурології, незалежний дослідник.

Шулик Роман, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри журналістики та PR менеджменту Національного університету «Острозька академія».

Шулик Юлія, кандидат економічних наук, доцент, помічник ректора зі стратегічного розвитку та забезпечення якості освіти.

Наукове видання

**УНІВЕРСИТЕТ І МІСТО:
СТРАТЕГІЇ ТА ПРАКТИКИ ВЗАЄМОДІЇ**

Колективна монографія

За редакцією

Дмитра Шевчука, Лариси Засекіної, Олега Лагоднюка

Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*

Коректор *Віталій Максимчук*

Формат 42x30/4. Ум. друк. арк. 19,76. Обл.-вид. арк. 14,74.

Наклад 100 пр. Зам. № 42–22.

Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «Cambria».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.